

**Міністерство освіти і науки України
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Факультет соціо-психологічної діяльності, реабілітації
та професійної освіти**

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ: ОСВІТА І НАУКА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ТА ОСВІТНЬО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал «Соціальна робота та психологія: освіта і наука» засновано в 2023 році.

Виходить 2 рази на рік.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1183 від 11.04.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-03947

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН № 1721 від 10.12.2024 р.

(Додаток 3) – спеціальність І10 Соціальна робота та консультування

Мова видання: українська, англійська, польська.

Рекомендовано Вченою радою НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»

(протокол № 4 від 27.12.2024 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Федорчук В. М. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Заступник головного редактора:

Палилюцько О. М. – кандидат історичних наук, в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Члени редакційної колегії:

Бриндіков Ю. Л. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький національний університет

Василенко О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Хмельницький національний університет

Гейко Є. В. – доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

Коляденко С. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедрою соціальних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кравчина Т. В. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Хмельницький національний університет

Кутішенко В. П. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології особистості та соціальних практик, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Кучеров Г. Г. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Музика О. О. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Палилюцько О. М. – кандидат історичних наук, в.о. декана факультету соціо-психологічної діяльності, реабілітації та професійної освіти, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Платаш Л. Б. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Попелюшко Р. П. – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри теоретичної та консультативної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Романовська Л. І. – доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Савчин М. В. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Сорока О. В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Столяренко О. Б. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Hanssen Natallia, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим.

Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.net.

ЗМІСТ

Бутиліна О. В., Євдокимова І. А. ПРИНЦИП ІНКЛЮЗИВНОСТІ У КАДРОВОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ.....	5
Палилюцько О. М., Гуменюк І. М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ.....	10
Жиляк Н. В., Файн А. В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ З ВАДАМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ.....	16
Загугіна-Візер Я. Ю. РОЛЬ ІНСПЕКТОРА СЛУЖБИ ОСВІТНЬОЇ БЕЗПЕКИ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З УЧНЯМИ З ООП.....	27
Комарніцька Л. М. ПОЕЗІЯ ЯК ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ЗАСІБ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ.....	34
Новак М. В. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІК КОГНІТИВНОГО РЕСТРУКТУРУВАННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ КЛІЄНТІВ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	40
Нохріна І. С. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СОЦІАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	46
Петровська К. В. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ ІЗ ТИМЧАСОВИМ ЗАХИСТОМ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗВИТКУ В НІМЕЧЧИНІ.....	54
Пилипенко К. А., Марченко О. А., Постол А. А., Рунчева Н. В., Сінельнікова М. В. ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТЬЮТОРСТВА В ЗАКЛАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	61
Романовська Л. І. МАЙНДФУЛ-ПІДХІД ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ.....	67
Скрипник А. Ю., Михайлик А. О. ПСИХОЛОГІЧНА МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАСІБ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	73

CONTENTS

Butylina O. V., Yevdokymova I. A. THE PRINCIPLE OF INCLUSIVITY IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT OF SOCIAL SERVICES.....	5
Palyliulko O. M., Humeniuk I. M. LEGAL REGULATION OF THE SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES.....	10
Zhyliak N. V., Fain A. V. SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF ADOLESCENTS WITH MUSCULOSKELETAL DISORDERS IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY.....	16
Zagutina-Vizer Ya. Yu. THE ROLE OF THE EDUCATIONAL SECURITY SERVICE INSPECTOR IN THE INTERDISCIPLINARY INTERACTION OF SPECIALISTS IN SOCIO-PEDAGOGICAL WORK WITH STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS.....	27
Komarnitska L. M. POETRY AS A PSYCHOTHERAPEUTIC TOOL: THEORETICAL JUSTIFICATION.....	34
Novak M. V. USE OF COGNITIVE RESTRUCTURING TECHNIQUES TO SUPPORT CLIENTS IN CRISIS SITUATIONS: PRACTICAL EXPERIENCE OF SOCIAL WORKERS.....	40
Nokhrina I. S. THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE SOCIAL SUCCESS OF STUDENTS.....	46
Petrovska K. V. RESULTS OF THE STUDY OF THE FEATURES OF ADAPTATION OF UKRAINIAN FAMILIES WITH TEMPORARY PROTECTION THAT RAISE CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES IN GERMANY.....	54
Pylypenko K. A., Marchenko O. A., Postol A. A., Runcheva N. V., Sinelnikova M. V. IMPLEMENTATION OF TUTORING TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	61
Romanovska L. I. MINDFUL APPROACH AS A TOOL FOR DEVELOPING STRESS RESISTANCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SOCIAL EDUCATORS.....	67
Skrypnyk A. Yu., Mykhailyk A. O. THE HISTORY OF DEFINING THE CONCEPTS OF “MOTIVATION” AND “MOTIVE” AS PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT IN STUDYING.....	73

УДК 364-7:005.95-056.26

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-1>

Бутиліна Олена Вікторівна

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
butylina@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0002-3943-4098

Євдокимова Ірина Анатоліївна

кандидат соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціології управління та соціальної роботи,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
i.yevdokimova@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0001-7099-757X

ПРИНЦИП ІНКЛЮЗИВНОСТІ У КАДРОВОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Вступ. Актуальність зміни підходів до реалізації кадрового менеджменту в соціальних службах аргументовано результатами дослідження, що свідчать про ускладнення змісту й умов виконання професійних завдань фахівцями під час війни. Визначено один із напрямів такої зміни – впровадження принципу інклюзивності в роботі з персоналом.

Мета та завдання статті – обґрунтувати принцип інклюзивності в кадровому менеджменті соціальних служб у контексті адаптації системи роботи з персоналом до викликів та умов воєнного часу.

Результати. Авторами запропоновано використання як якості основи побудови інклюзивного менеджменту в соціальній службі моделі DEIB (Diversity, Equity, Inclusion and Belonging – різноманітність, рівність, інклюзія та приналежність), яка доводить свою ефективність у комерційних структурах. Принцип інклюзивності в кадровому менеджменті соціальної служби базується на визнанні різноманітності персоналу. Важливими критеріями такої різноманітності є когнітивна, ментальна та вікова. У статті схарактеризовано напрями роботи з формування інклюзивного менеджменту в соціальній службі: 1) інформування колективу про принципи та цінності інклюзії у робочому середовищі; 2) дослідницька робота менеджера; 3) реалізація заходів із практичного навчання персоналу та керівництва щодо визнання різноманітності, поваги й безпеки; 4) вимірювання та моніторинг рівня інклюзивності у колективі. Окреслено зміни, які може забезпечити інклюзивний кадровий менеджмент у соціальній службі.

Автори статті дійшли висновку, що принцип інклюзивності в кадровому менеджменті соціальних служб дасть змогу сформуванню такої системи роботи з персоналом, яка враховуватиме характер професійної діяльності фахівців і відповідатиме умовам роботи організації. Важливим перспективним напрямом досліджень є розробка системи показників різноманітності персоналу й інструментарію виміру інклюзивності організаційного середовища.

Ключові слова: інклюзивність, кадровий менеджмент, соціальна служба, соціальний працівник.

Butylina Olena Viktorivna

PhD in Sociology,
Associate Professor at the Department of Sociology
of Management and Social Work
V.N. Karazin Kharkiv National University

Yevdokymova Iryna Anatoliivna

PhD in Sociology, Associate Professor,
Head of the Department of Sociology
of Management and Social Work
V.N. Karazin Kharkiv National University

THE PRINCIPLE OF INCLUSIVITY IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT OF SOCIAL SERVICES

Introduction. The relevance of changing approaches to the implementation of personnel management in social services is substantiated by research results, which indicate the increasing complexity of the content and conditions of professional tasks performed by specialists in wartime conditions. One of the identified directions of such change is the implementation of the principle of inclusivity in working with personnel.

Purpose and Objectives of the Article. The purpose of the article is to substantiate the principle of inclusivity in personnel management of social services in the context of adapting the personnel management system to the challenges and conditions of wartime.

Results. The authors propose using the DEIB model (Diversity, Equity, Inclusion, and Belonging) as the foundation for building inclusive management in social services. This model has proven its effectiveness in commercial structures. The principle of inclusivity in personnel management in social services is based on recognizing the diversity of staff, with key diversity criteria being cognitive, mental, and age-related aspects. The article outlines the key areas of work for forming inclusive management in social services: 1) informing staff about the principles and values of inclusion in the workplace; 2) conducting research work by managers;

3) implementing practical training activities for staff and management on recognizing diversity, respect, and safety; 4) measuring and monitoring the level of inclusivity within the team. The article also highlights the changes that inclusive personnel management can bring to social services.

The authors conclude that the principle of inclusivity in personnel management of social services will help create a personnel system that considers the nature of professional activities of specialists and meets the working conditions of the organization. A key promising direction for further research is the development of diversity indicators for personnel and tools for measuring inclusivity in the organizational environment.

Key words: *inclusivity, personnel management, social service, social worker.*

Актуальність проблеми. Дослідження особливостей кадрового менеджменту соціальних служб є нагальною потребою, оскільки в умовах збільшення кількості осіб, що потребують допомоги й підтримки, та постійного зростання навантаження на працівників цих організацій кадрова робота в них має бути системною, орієнтованою на збереження людського ресурсу та попередження швидкого професійного вигорання фахівців. Примусова евакуація мешканців прифронтових громад, бойові дії, зміна алгоритмів роботи, збільшення чисельності таких категорій клієнтів, як внутрішньо переміщені особи, біженці, люди в транзиті, постраждалі внаслідок війни, люди, що переживають втрату тощо, суттєво ускладнюють роботу фахівців цих організацій. За результатами дослідження «Актуальні напрями менеджменту соціальних служб» кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, яке було проведено восени 2023 року¹ та у якому взяли участь 68 керівників і провідних фахівців комунальних соціальних служб м. Харкова та Харківської області, було з'ясовано, що з початку війни значно збільшилося навантаження на працівників (це зазначили 52 із 63 респондентів), а 2/3 опитаних експертів зазначили, що останнім часом їх професійній діяльності властива ризикованість і небезпечність. Актуалізується потреба в адаптації системи управління персоналом соціальних служб до змінених умов з метою мінімізації впливу негативних чинників на персонал. Одним із векторів таких змін має стати впровадження принципу інклюзивності в роботі з персоналом цих організацій. Недостатня увага до потреб співробітників соціальних служб, їх ментального й фізичного здоров'я, мотивації і безпеки безпосередньо впливає на якість роботи фахівців. Кадровий менеджмент, побудований на принципі інклюзивності, має «включити» персонал, зробити його активним елементом внутрішньої структури організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання використання інклюзивного підходу в менеджменті персоналу не є новим. Уперше про інклюзивність почали говорити в контексті освітнього процесу (В. Гладуш, Л. Ніколенко, Л. Про-

хоренко та ін.). Сьогодні нагальною стає потреба в інтеграції ветеранів війни в різні сфери, зокрема і в освітнє і професійне середовище. З'являються публікації, у яких досліджується питання створення інклюзивного простору для ветеранів, що мають особливі потреби (Р. Шерстюк; І. Стойко; Л. Малюта, Л. Горбата, Л. Шинкарук; Е. Прушківська; Л. Шепелева, М. Гасяк тощо). Серед дослідників менеджменту варто виділити публікацію А. Жуковської та О. Дяків [1], у якій аналізуються перспективи запровадження інклюзивного менеджменту в Україні. Т. Шматковська та О. Сташук досліджують управління розвитком персоналу на основі інклюзивного зростання [3]. О. В. Замула, О. О. Замула та І. В. Угрімова акцентують увагу на питаннях інклюзивного працевлаштування [2]. Ці та інші публікації демонструють різні підходи до визначення сутності і значення інклюзивності в усіх сферах життя. Утім, залишається недостатньо вивченим питання інтеграції принципу інклюзивності в кадровий менеджмент соціальних служб.

Мета дослідження – обґрунтувати принцип інклюзивності в кадровому менеджменті соціальних служб у контексті адаптації системи роботи з персоналом до викликів та умов воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для визначення специфіки інклюзивного підходу до управління персоналом соціальної служби потрібно спочатку надати загальну характеристику професійної діяльності соціального працівника й окреслити основні проблеми кадрового менеджменту, які актуалізувались у період ведення воєнних дій на території нашої країни. Якщо звернутися до результатів дослідження, яке зазначалось раніше [6], можна зауважити, що війна суттєво вплинула на роботу комунальних соціальних служб. Особливо гостро ці зміни відчули співробітники організацій, розташованих поблизу зони ведення бойових дій. Серед проблем, які принесла (загострила) війна, можна відзначити значне збільшення навантаження, зменшення кількості фахівців та недостатнє фінансування (рис. 1).

Але водночас були визначені і можливості, які виникли в цих умовах: активізувалася співпраця з волонтерами щодо надання допомоги людям, з'явилися й закріпилися партнерські зв'язки з вітчизняними та зарубіжними організаціями, які надають різноманітну допомогу як клієнтам, так і власне соціальним службам.

В умовах збільшення навантаження значно ускладнився контекст роботи фахівців. Ось декілька прикладів ситуацій, пов'язаних саме з війною, у яких доводилося працювати соціальним праців-

¹ Дослідження реалізовано в межах наукової теми кафедри соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Актуальні напрями менеджменту соціальних служб» (керівник НДР, кандидат соціол. наук, доцент, в. о. завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи Євдокимова І. А.; відповідальний виконавець, доцент, кандидат соціол. наук Бутіліна О. В.; державна реєстрація НДР № 0121U108311) [6].

Рис. 1. Розподіл відповідей на питання «Які головні загрози принесла війна для Вашої організації?», n = 68, кількість відповідей [6]

никам – учасникам опитування: «потрапляння під обстріл під час здійснення виїзду в сім'ю», «робота із сім'ями, які опинились по різні сторони збройного конфлікту», «важко проводити семінар, коли за вікном чути гучні вибухи», «зруйнований офіс», «доставка гуманітарної допомоги під обстрілами», «домашнє насильство, де кривдник погрожував гранатою» тощо. Працівники соціальних служб відзначають, що воєнні дії суттєво вплинули як на їхню професійну діяльність, так і на емоційний стан «...в мене з'явилися проблеми зі сном, також з'являється така тривожність на робочому місці через непередбачувані обстріли. Тому що ніхто не знає, коли і куди "прилетить"». Фахівці також зазначили, що помічали в себе симптоми емоційного вигорання, оскільки «...дуже включаюся у проблему бенефіціарів, також вони часто дуже емоційно спілкуються, плачуть. Дуже співпереживаю їм, бувають дуже складні ситуації. Постійно доводиться заспокоювати людей, бути для них психологом, особливо для людей похилого віку».

Усе це робить професію соціального працівника складною, емоційно й фізично важкою. У визначених умовах питання безпеки, турботи та поваги до співробітників мають стати наріжним каменем системи управління.

Сучасна система кадрового менеджменту в багатьох потужних комерційних організаціях будується на моделі DEIB (Diversity, Equity, Inclusion and Belonging – різноманітність, рівність, інклюзія та приналежність). Інклюзія є складовою цієї моделі, яка визначається таким чином: «інклюзивне середовище означає, що до всіх співробітників ставляться з повагою і турботою, незважаючи на будь-які відмінності, і дають їм відчути, що їх чекають, цінують і чують» [4]. Отже, у загальному контексті принцип інклюзивності в управлінні передбачає «створення

всередині підприємства чи організації такого інклюзивного середовища та морально-психологічного клімату, в якому кожен працівник відчуває, що його поважають і цінують» [1, с. 41]. Інклюзивність ґрунтується на прийнятті різноманітності, визнанні того, що всі неоднакові і мають різні якості, характеристики, особливості, пов'язані з гендерними, освітніми, соціокультурними, особистісними, характерологічними та іншими ознаками.

У чому ж можуть проявлятися ці відмінності в персоналу соціальної служби? Шукати їх у параметрах гендера, етнічної чи релігійної приналежності навряд чи є сенс. Тут спостерігається достатня гомогенність колективу співробітників. А от освітній параметр може стати основою так званої когнітивної різноманітності. Вона проявлятиметься в різному досвіді, профілі та рівні підготовки фахівців, їх світоглядних позиціях, навичках (насамперед hard skills), здатності до саморозвитку тощо. Другою формою різноманітності може стати ментальна, в основі якої містяться особистісні, характерологічні та вольові атрибути людини. Різний темперамент, акцентуації характеру, особливості виховання, внутрішня культура, вольові якості, тип особистості та інші характеристики суттєво впливають на вибір людиною сфери професійної діяльності й виконання завдань. Ці ж особливості можуть визначати здатність працівника до формування та прояву деяких soft skills, важливих у професії (лідерство, комунікація, впевненість, вміння ефективно взаємодіяти в команді тощо), а також впливати на самоконтроль і здібності протистояти труднощам, відновлюватися після стресу. До цього варто додати відмінності, які пов'язані з віком співробітників. Хоч за цим параметром ми також спостерігаємо певну однорідність, утім, навіть незначна різниця у віці може значно впливати на вмотивованість і здатність до навчання

[5], використання інформаційних ресурсів і технологій, сприйняття нового і готовність змінюватися, фізичну і емоційну витривалість.

Ці форми різноманітності мають бути покладені в основу побудови інклюзивного кадрового менеджменту соціальних служб з акцентом на тому, що складність і специфіка практичної діяльності соціального працівника можуть посилювати їх прояви. З огляду на високу емоційність та інтенсивність спілкування різні робочі ситуації можуть неоднаково впливати на поведінку, реакції і стани фахівців. Якщо ми формуємо інклюзивне середовище, в основі якого є визнання різноманітності та формування поважного ставлення до кожного співробітника, то варто зупинитися на визначенні заходів, які будуть спрямовані на зміну організаційної поведінки, внутрішньої культури й системи управління. Така робота має вестись за декількома напрямками: 1) інформування колективу про принципи та цінності інклюзії у робочому середовищі; 2) дослідницька робота менеджера, мета якої з'ясувати різноманітності та потреби працівників; 3) реалізація заходів із практичного навчання персоналу та керівництва щодо визнання різноманітності, поваги й безпеки; 4) вимірювання та моніторинг рівня інклюзивності в колективі.

Кожен із визначених напрямів потребує ґрунтовної підготовки й системної роботи. Так, перший напрям – роз'яснення щодо різноманітності – має не тільки надати інформацію про особливості, які відрізняють працівників один від одного, але й навчити визначати ці відмінності у собі, розуміти упередження щодо сприйняття інших, показати безглуздість забобонів, пов'язаних із негативним сприйняттям будь-чого чи будь-кого іншого. Таку роботу доцільно проводити у формі активного навчання – тренінги, воркшопи, практичні семінари тощо. Другий напрям – дослідницький – реалізується шляхом проведення опитувань і спостереження за взаємодією фахівців у професійному та позапрофесійному середовищі. Періодичність таких досліджень дає змогу вчасно реагувати на потреби працівників та оцінювати динаміку змін у ставленні до колег. Для успішності цієї роботи менеджер має володіти знаннями та навичками організації і проведення таких досліджень. У межах третього напрямку варто звернути увагу на реалізацію практичних заходів щодо навчання не тільки персоналу, але й керівного складу організації, який має чітко розуміти особливості працівників і забезпечувати справедливе ставлення до кожного (рівні можливості навчання й відпочинку, просування кар'єрою, участі в обговоренні змін у підрозділі чи організації загалом тощо). Це можуть бути як тематичні тренінги, так і про-

грами підвищення кваліфікації, стажування, науково-практичні конференції. Не менш важливим є четвертий напрям роботи. Він дає змогу охарактеризувати ефективність заходів, що вже були реалізовані та відстежити тенденції змін у колективі, оцінити морально-психологічний клімат, запровадити необхідні коригування у подальшу роботу чи спланувати нові заходи. Менеджер соціальної служби має сформулювати комплекс метрик інклюзивності відповідно до особливостей колективу й організації. Базові метрики DEI (розмаїття, рівноправність та інклюзивність) містять достатню кількість показників, які можна розраховувати для подальшої аналітики (характеристика цих метрик міститься, зокрема, у 7, 8). Вважаємо, що особливу увагу менеджерів варто зосередити на вимірі показників, пов'язаних із когнітивним і ментальним різноманіттям соціальних працівників.

Очікуваний ефект (зміни, які може забезпечити інклюзивний кадровий менеджмент у соціальній службі): підвищення рівня обізнаності колективу соціальної служби щодо різноманітностей, формування вміння їх визначати, подолання упереджень щодо інакшості; підвищення рівня довіри, взаємодопомоги й солідарності між колегами та підтримка позитивного морально-психологічного клімату в колективі (особливо важливо в період війни!); зменшення плинності кадрів; позитивний вплив на імідж соціальної служби, просування бренду роботодавця (актуально в умовах дефіциту кадрів!); чітка гуманістична спрямованість інклюзивного менеджменту впливатиме на якість послуг, що надаються фахівцями; підготовка колективу соціальної служби до інтеграції в нього нових співробітників, які мають (або отримали внаслідок війни) інвалідність; коригування основних напрямів кадрового менеджменту (підбір, адаптація, атестація, мотивація кадрів тощо) відповідно до вимог рівності, різноманітності та інклюзії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інклюзивний менеджмент в організаціях, у тому числі в соціальних службах, є однією з визначальних умов побудови сталого та справедливого суспільства. Позитивні зміни, які здатен забезпечити цей підхід до управління персоналом соціальної служби, необхідні в сучасних умовах війни й небезпеки, підвищених ризиків та емоційного й фізичного перевантаження фахівців. Перспективною є не тільки сама ідея впровадження принципу інклюзії в управлінський процес. Важливою є розробка інструментарію досягнення мети інклюзивного менеджменту та простих і зрозумілих засобів виміру показників різноманітності, інклюзії та рівності персоналу соціальної служби з огляду на специфіку та складність роботи фахівців.

Список літератури:

1. Жуковська А. Ю., Дяків О. П. Інклюзивний менеджмент: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Науково-виробничий журнал. Інноваційна економіка*. № 3. 2024 [99]. С. 36–46. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/download/1272/1374> (дата звернення: 11.01.2025).
2. Замула О. В., Замула О. О., Угрімова І. В. Управління персоналом підприємства на засадах концепції сталого розвитку в контексті інклюзивного працевлаштування. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ» (економічні науки)*. 2023. № 2. С. 83–86. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/66866> (дата звернення: 11.01.2025).
3. Шматковська Т. О., Стащук О. В. Управління розвитком персоналу підприємства на засадах інклюзивного зростання. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8111> (дата звернення: 14.01.2025). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.8.68.
4. Що таке DEIB. URL: <https://pritula.academy/tpost/bnt2keuyf1-cto-takoe-deib> (дата звернення: 15.01.2025).
5. Бутиліна, О., Євдокимова, І. Диференційований підхід до роботи з персоналом соціальних служб. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. № 4, 2021. С. 188–194. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.25>.
6. Звіт за результатами науково-дослідної роботи кафедри соціології управління та соціальної роботи «Актуальні напрями менеджменту соціальних служб» № держреєстрації 0121U108311. URL: <https://karazin.ua/nauka/scientific-collaboration/sotsiolohiia/aktualni-napriamy-menedzhmentu-sotsialnykh-sluzhb/> (дата звернення: 14.01.2025).
7. Метрики DEI. URL: <https://ukr.pritula.academy/tpost/kf3dsi2td1-metriki-dei> (дата звернення: 17.01.2025).
8. 10 Crucial DEI Metrics to Track for Improved Workplace Inclusion. URL: <https://wellhub.com/en-us/blog/organizational-development/dei-metrics/> (дата звернення: 17.01.2025).

References:

1. Zhukovska, A.Iu., & Diakiv, O.P. (2024). Inkluzyvnyi menedzhment: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini [Inclusive management: foreign experience and prospects for implementation in Ukraine]. *The scientific journal Innovative Economy* № 3. P. 36–46. Retrieved from: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/download/1272/1374> [in Ukrainian].
2. Zamula O.V., Zamula O.O., Uhrimova I.V. (2023). Upravlinnia personalom pidpriemstva na zasadakh kontseptsii staloho rozvytku v konteksti inkluzyvnoho pratsevlashtuvannia [Enterprise personnel management based on the concept of sustainable development in the context of inclusive employment]. *Bulletin of the National Technical University "KhPI" (economic sciences)* № 2. P. 83–86. Retrieved from: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/66866> [in Ukrainian].
3. Shmatkovska, T.O., & Stashchuk, O.V. (2020). Upravlinnia rozvytkom personalu pidpriemstva na zasadakh inkluzyvnoho zrostannia [Management of the staff development of the enterprise on the basis of inclusive growth]. *Efektivna ekonomika*, vol. 8, Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8111>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.8.68 [in Ukrainian].
4. Shcho take DEIB [What is DEIB?]. Retrieved from: <https://pritula.academy/tpost/bnt2keuyf1-cto-takoe-deib> [in Ukrainian].
5. Butylina, O., & Yevdokymova, I. (2021). Dyferentsiiovanyi pidkhid do roboty z personalom sotsialnykh sluzhb [Differentiated approach to work with social agencies personnel] perspectives. *Socio-political journal*. № 4. P. 188–194. Retrieved from: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.25> [in Ukrainian].
6. Department of Sociology of Management and Social Work. (2025, January 14). Aktualni napriamy menedzhmentu sotsialnykh sluzhb [Current directions of social services management]. Retrieved from: <https://karazin.ua/nauka/scientific-collaboration/sotsiolohiia/aktualni-napriamy-menedzhmentu-sotsialnykh-sluzhb/> [in Ukrainian].
7. Pritula Academy (2025, January 17). Metryky DEI [DEI Metrics]. Retrieved from: <https://ukr.pritula.academy/tpost/kf3dsi2td1-metriki-dei> [in Ukrainian].
8. 10 Crucial DEI Metrics to Track for Improved Workplace Inclusion. Retrieved from: <https://wellhub.com/en-us/blog/organizational-development/dei-metrics/>

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-2>

Палилюк Оксана Михайлівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Palelulko1980@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9314-0461

Гуменюк Інна Миколаївна

викладач циклової комісії фундаментальних дисциплін,
Відокремлений структурний підрозділ
Кам'янець-Подільський фаховий коледж
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
gumenyk.inna2017@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2443-3938

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ

У цій статті розглянуто особливості правового регулювання соціального захисту працівників. Проаналізовано погляди вітчизняних науковців щодо визначення поняття соціального захисту та його значення у сфері трудових правовідносин. Дослідженням запропоновано трактувати соціальний захист працівників не лише як систему заходів матеріального забезпечення, а і як комплексну державну функцію, спрямовану на створення та підтримку необхідних умов для реалізації кожним працівником своїх прав і свобод, гарантованих Конституцією України. Також підкреслено важливість захисту працівників у разі порушення їхніх прав шляхом застосування механізмів пільг і соціальної підтримки. З'ясовано, що головною метою соціального захисту є формування нормативно-правового середовища, яке забезпечує можливість працівникам реалізовувати свої базові потреби, підтримувати добробут своїх сімей, розвиватися та брати активну участь у суспільному житті. Під час аналізу визначено, що основні соціальні гарантії, які є невід'ємною складовою захисту працівників у розвинених країнах, передбачають офіційне працевлаштування, встановлення мінімальної заробітної плати, гідну оплату праці, право на щорічну відпустку, доступ до медичних послуг, безпечні умови праці та сприятливе для здоров'я навколишнє середовище, а також забезпечення житлових прав. Наголошено, що держава відіграє ключову роль у створенні умов для відновлення працівниками своїх ресурсів, витрачених у процесі виконання трудових обов'язків. Належна організація трудових правовідносин неможлива без реалізації державної функції соціального захисту, зокрема щодо забезпечення відпусток і страхування життя та здоров'я працівників. У підсумку зроблено висновок про необхідність удосконалення правового регулювання соціального захисту працівників в Україні. Запропоновано переглянути й доповнити чинні норми в частині контролю та нагляду за діяльністю роботодавців як сторони трудових відносин. Відсутність належного соціального захисту працівників негативно впливає на економічний розвиток країни та порушує баланс у сфері трудових правовідносин.

Ключові слова: працівник, правове регулювання, соціальний захист, гарантії соціального захисту, соціальна допомога.

Palyliulko Oksana Mykhailivna

PhD in Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Work,
Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”

Humeniuk Inna Mykolaivna

Teacher of the Cycle Commission of Fundamental Disciplines,
Separate Structural Subdivision Kamianets-Podilskyi
Professional College of Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

LEGAL REGULATION OF THE SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES

The article examines the peculiarities of the legal regulation of social protection of employees. The views of domestic scientists regarding the definition of the very concept of social protection and its role in labor relations are analyzed. In the course of the study, it was proposed to define the social protection of employees not only as a complex mechanism for providing various kinds of material benefits, but as a complex function of the state to create and maintain the necessary conditions for each employee to exercise his rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine, as well as to protect such persons in case of violation of their rights, through the implementation of the mechanism of benefits and assistance. It has been established that the main goal of social protection is to create a regulatory and legal environment in which every employee will be able to fully ensure the realization of his minimum needs and the needs of his loved ones, as well as to develop and be socially useful in every aspect of his life. At the beginning of the study, the author noted that among the most important social guarantees that operate in any civilized society and determine the social protection

of citizens, including specific employees, are official employment, the minimum wage, proper remuneration, the right to annual leave, the right for health protection and environment safe for life and health, as well as the right to housing, etc. It is noted that the state creates conditions for employees to restore their spent material and moral resources for the performance of their labor functions. The full functioning of the field of labor relations is impossible without compliance with the social protection function of the state in terms of providing vacations and life and health insurance for employees. It was concluded that the legal regulation of the social protection of employees in Ukraine should be reviewed and supplemented with current norms in terms of supervision and control of employers as participants in labor relations, because without proper social protection of employees, neither the further development of the economy nor the further provision of a full-fledged balance of the sphere is possible labor relations in society.

Key words: *employee, legal regulation, social protection, guarantees of social protection, social assistance.*

Постановка проблеми. В умовах військової агресії, а також економічної та політичної нестабільності в Україні питання соціального захисту працівників залишається одним із найважливіших. Такий захист відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічної стабільності держави. Відчуття впевненості в майбутньому мотивує працівників, підвищує їхню продуктивність і сприяє розвитку трудових правовідносин на якісно новому рівні. Як справедливо зазначає Н. В. Пильгун, одними з основних завдань соціальної держави є створення гідних умов для життя громадян, забезпечення соціальної стабільності, безпеки та підтримки, а також збереження громадянського миру й гармонії в суспільстві [1, с. 55]. Беручи до уваги той факт, що виконання професійних обов'язків у певних сферах передбачає низку обмежень, зокрема заборону займати інші посади (окрім творчої та викладацької діяльності), участь у страйках чи вступ до політичних партій, питання соціального захисту таких працівників набуває особливого значення. Це важливий чинник, який сприяє підвищенню мотивації персоналу, стимулюючи їх до ефективного, професійного та сумлінного виконання своїх функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального захисту працівників в Україні неодноразово було предметом розгляду таких учених, як Н. Б. Бологіна, С. М. Бортник, О. С. Гальченко, О. Ю. Дрозд, М. І. Іншин, С. М. Прилипка, І. В. Сахно, Д. І. Сіроха, О. М. Ярошенко та ін. Однак, попри велику кількість наукових праць та розробок, реалії сьогодення потребують подальшого вивчення й дослідження проблем правового регулювання соціального захисту працівників.

Ефективне функціонування та поступальний розвиток держави безпосередньо залежать від формування й удосконалення її інституцій, фінансування та підтримка яких здійснюються за кошти бюджетів різних рівнів. Одним із ключових елементів у сучасних умовах є система соціального захисту працівників, незалежно від сфери їхньої професійної діяльності. Як і кожен громадянин, вони потребують належного рівня соціального забезпечення, що передбачає комплекс правових та організаційних заходів, спрямованих на підтримку їхнього добробуту в процесі виконання трудових обов'язків.

Однак у ситуації соціально-економічної нестабільності, політичної кризи та повномасштабної війни, що триває вже понад рік, значна частина населення стикається з труднощами в реалізації своїх трудових прав, зокрема права на гідну працю та відповідний рівень оплати. Такі умови лише заго-

стряють внутрішню ситуацію в країні, уповільнюють розвиток ринку праці та сприяють поширенню депресивних настроїв серед працездатного населення. Натомість ефективне використання трудових ресурсів могло б стати вагомим чинником економічного зростання.

Зважаючи на це, питання соціального захисту працівників не може залишатися поза увагою держави. З огляду на специфічні умови праці та потенційні ризики, які виникають під час виконання професійних обов'язків, працівники мають відповідати високим вимогам щодо дисципліни, професійної підготовки, фізичних і психологічних якостей. Це особливо актуально в умовах тривалого періоду загроз, пов'язаних із соціально-політичною кризою, спричиненою війною.

Сучасна система соціального захисту стикається з викликами, що потребують перегляду підходів до забезпечення працівників у різних формах зайнятості, зокрема й нових, які виникли та розвинулися під впливом пандемії COVID-19. Отже, механізм соціального захисту повинен адаптуватися до нових реалій для забезпечення повноцінного функціонування соціальних гарантій.

Мета та завдання дослідження. Метою цієї статті є аналіз правового регулювання соціального захисту працівників. Для її досягнення розглянуто чинне законодавство, що регламентує соціальний захист осіб у процесі виконання ними професійних обов'язків, а також досліджено особливості його правозастосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на соціальний захист є одним з основоположних і невід'ємних прав людини, гарантованих Конституцією України. Це право поширюється як на все населення, так і на окремі категорії працівників, що відображає соціальну спрямованість державної політики щодо їхньої підтримки. Соціальний захист працівників є складовою загальної системи соціального забезпечення населення, але водночас має свої особливості. Його специфіка обумовлена статусом суб'єкта соціального захисту й охоплює державні механізми матеріальної, фінансової, медичної та пенсійної підтримки не лише в умовах соціального ризику, а й у повсякденному житті під час виконання трудових обов'язків.

З метою глибшого розуміння цього явища варто розглянути сутність поняття соціального захисту, що дасть змогу визначити його роль і значення для працівників незалежно від сфери їхньої діяльності. Так, О. Г. Чутчаєва визначає право на соціальний захист як «право на доступ до соціальних благ, які вва-

жаються необхідними для нормального існування людини, а також право на компенсацію у випадках неможливості отримання цих благ через настання відповідних соціальних ризиків, передбачених законом» [2, с. 62].

Водночас В. А. Скуратівський розглядає соціальний захист як комплекс економічних і правових заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства у відповідних економічних умовах [3, с. 92]. Дещо ширше визначення цього поняття подає С. Приходько, зазначаючи, що соціальний захист охоплює правові, економічні, організаційні та інші механізми, які спрямовані на створення умов для гідного рівня життя, підтримки сім'ї, а також надання допомоги в разі настання обставин, що перешкоджають нормальному існуванню [4, с. 20].

Аналізуючи ці підходи, можна дійти висновку, що соціальний захист працівників варто розглядати не лише як механізм матеріального забезпечення, а і як можливість для самореалізації особистості, враховуючи її індивідуальність і потреби. Водночас важливо розуміти, що соціально захищеною особою може вважатися лише за умов наявності державних гарантій, які передбачають відновлення справедливості в разі порушення її прав і свобод та притягнення винних до відповідальності.

І. Д. Чиркіна акцентує увагу на тому, що система соціального захисту виконує дві основні функції. Перша – це зменшення наслідків бідності шляхом надання короткострокової адресної допомоги мало-забезпеченим верствам населення. Друга – це запобігання бідності через створення умов для участі громадян у продуктивній, належно оплачуваній праці та їхнє залучення до системи соціального страхування в період працездатності [5, с. 54–55].

Таким чином, соціальний захист працівників в Україні можна визначити як комплексну функцію держави, спрямовану на створення та підтримку умов для реалізації громадянами їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією, а також забезпечення їхнього захисту в разі порушень через механізми соціальних гарантій, пільг і допомоги. Крім того, можна підкреслити, що національна система соціального захисту має відшкодувальний характер, що проявляється в механізмах страхування населення від можливих фінансових втрат.

Рівень соціального захисту в країні є ключовим показником її соціально-економічного розвитку та загального добробуту населення. За недостатнього рівня соціального захисту зростає ризик погіршення умов життя працівників, що, зі свого боку, негативно впливає на стабільність у суспільстві. Інакше кажучи, соціальний захист працівників виступає важливим механізмом змін у державі, відіграючи вагомий роль як у регулюванні трудових відносин, так і в забезпеченні економічного розвитку. Саме тому соціально орієнтована державна політика повинна спрямовуватися на створення умов для реалізації права громадян на працю та гідний рівень заробітної плати, формування безпечного й комфортного

робочого середовища, а також справедливий розподіл суспільних благ. Такі заходи сприятимуть зменшенню соціальної напруженості та вирівнюванню рівня життя населення.

З огляду на це основна мета соціального захисту полягає у створенні нормативно-правового простору, який гарантує кожному можливість задовольняти свої базові потреби, підтримувати добробут своєї родини, розвиватися та робити внесок у суспільне життя.

У цьому контексті доречно згадати думку О. Є. Гольцової, яка наголошує, що для розуміння особливостей правового регулювання певних суспільних відносин потрібно насамперед проаналізувати норми права, які забезпечують їх впорядкування. Адже саме правові норми є основним інструментом регулювання суспільних відносин у правовій державі [6, с. 56].

Важливим є дослідження законодавчих норм, які визначають механізми соціального захисту працівників в Україні. Насамперед варто відзначити, що основи соціального захисту громадян, зокрема працівників, закріплені в Конституції України та деталізуються у відповідних нормативно-правових актах, що регулюють трудові відносини.

Однією з ключових соціальних гарантій у будь-якому цивілізованому суспільстві є право на соціальний захист, закріплене у статті 46 Конституції України, де зазначено: «...громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [7].

Ця норма гарантує реалізацію системи державних заходів щодо захисту громадян від соціальних ризиків, які можуть виникнути у сфері трудових відносин, як-от інвалідність, виробничі травми, втрата працездатності чи безробіття. Окрім того, згідно з Конституцією України, пенсійні виплати, інші соціальні виплати та допомога мають забезпечувати рівень життя, що не може бути нижчим за встановлений законодавством прожитковий мінімум [7].

Таким чином, Конституція України гарантує соціальний захист кожному громадянину в разі настання несприятливих життєвих обставин. Проте на практиці розмір і своєчасність таких виплат часто не відповідають сучасним потребам населення, що потребує удосконалення механізмів соціального забезпечення.

Продовжуючи аналіз питання соціального захисту, варто зазначити, що відповідні гарантії закріплені також у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року. Зокрема, у статті 25 цього документа йдеться про те, що «кожна людина має право на такий рівень життя, який забезпечує її та її сім'ю необхідними засобами для підтримання здоров'я та добробуту, включаючи їжу, одяг, житло, медичне обслуговування та необхідний соціальний захист. Вона також має право на забезпечення у випадках безробіття, хвороби, інвалідності, від-

вства, старості чи інших обставин, що призводять до втрати засобів існування незалежно від її волі» [8].

Важливо відзначити, що однією з основних гарантій соціального захисту працівників є офіційне працевлаштування. Це положення закріплене у статті 24 Конституції України, яка передбачає: «... працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого відповідним наказом чи розпорядженням роботодавця, а також без повідомлення центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію державної політики щодо адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, про прийняття працівника на роботу у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку» [7].

Проте на практиці ситуація нерідко складається інакше. Недобросовісні роботодавці часто уникають дотримання цих норм, наймаючи працівників без офіційного оформлення, що автоматично позбавляє їх соціального захисту. Бажання роботодавців скоротити витрати на обов'язкові внески та єдиний соціальний внесок (ЄСВ) призводить до ряду негативних наслідків як для самих працівників, так і для економіки країни загалом.

Працівники повинні мати впевненість у захисті своїх прав, що прямо передбачено у статті 16 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Відповідно до цієї норми «застраховані особи мають право отримувати від роботодавця підтвердження щодо сплати страхових внесків, у тому числі в письмовій формі, а також вимагати їх повної виплати, зокрема в судовому порядку» [9].

Попри те що ця законодавча норма відповідає міжнародним і європейським стандартам у сфері соціального захисту працівників, в Україні її часто порушують. На жаль, намагання працівників відстояти свої права нерідко закінчуються звільненнями, що свідчить про необхідність посилення контролю за дотриманням трудового законодавства та відповідальності роботодавців за його порушення.

Продовжуючи дослідження, слід звернути увагу на одну з ключових соціальних гарантій працівників – мінімальну заробітну плату. Вона є обов'язковою для всіх суб'єктів господарювання, що використовують найману працю та застосовують різні системи оплати праці по всій території України.

Згідно зі статтею 95 Кодексу законів про працю України (КЗпП), «мінімальна заробітна плата – це встановлений законом найменший розмір оплати за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. При цьому вона визначається як у місячному, так і в погодинному еквіваленті» [10]. Крім того, ця соціальна гарантія закріплена на законодавчому рівні у Законі України «Про оплату праці».

У статті 1 цього Закону зазначається: «Заробітна плата – це винагорода, яка, як правило, виплачується у грошовій формі й надається роботодавцем працівникові за виконану роботу відповідно до трудового договору. Її розмір залежить від складності та умов

виконання роботи, професійної підготовки працівника, його ділових якостей, ефективності роботи та загальних показників діяльності підприємства» [11].

На міжнародному рівні Загальна декларація прав людини закріплює право кожного працівника на рівну оплату за рівноцінну працю, а також на справедливий винагороду, яка забезпечує гідний рівень життя для нього та його родини [8]. Відповідно до цього принципу Конституція України та КЗпП гарантують право кожного громадянина на справедливий оплату праці без будь-яких форм дискримінації, з дотриманням встановленого державою мінімального рівня заробітної плати.

Стаття 3-1 Закону України «Про оплату праці» встановлює гарантії щодо дотримання мінімальної заробітної плати. У ній зазначено, що розмір оплати праці за повністю відпрацьований місяць (або годинну норму) не може бути нижчим за мінімальний розмір, затверджений на законодавчому рівні. Якщо ж працівникові нарахована заробітна плата нижче за встановлений мінімальний рівень, роботодавець зобов'язаний здійснити відповідну доплату [11].

Таким чином, дотримання роботодавцями законодавчих вимог щодо мінімальної заробітної плати є важливим чинником соціального захисту працівників, а також стабільного функціонування економіки країни. Водночас негативним явищем залишається практика виплати заробітної плати в «конвертах». Це призводить до недофінансування державного бюджету та суттєвого зменшення розміру пенсійних виплат для таких працівників у майбутньому.

Ще однією ключовою соціальною гарантією є належна оплата праці. Відповідно до статті 97 КЗпП України, оплата праці здійснюється за погодинною, відрядною або іншими системами, визначеними на підприємстві. Крім того, стаття передбачає, що виплати можуть проводитися за результатами як індивідуальної, так і колективної праці. Важливо, що заробітна плата повинна виплачуватися в першочерговому порядку, маючи пріоритет перед іншими фінансовими зобов'язаннями підприємства [10].

Доповнюючи викладене, слід підкреслити, що значущість цієї соціальної гарантії полягає у підтримці соціальної рівноваги в суспільстві, адже кожен працівник повинен отримувати справедливий винагороду за виконану роботу. Дотримання принципу належної оплати праці є пріоритетним для працівників, тоді як держава має виступати гарантом реалізації їхніх трудових прав і свобод. В основі такої соціальної політики лежить диференціація заробітної плати відповідно до обсягу витрачених ресурсів і зусиль.

Однією з важливих соціальних гарантій працівників є право на щорічну відпустку. Згідно зі статтею 74 Кодексу законів про працю України, «громадяни, які перебувають у трудових відносинах із підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, виду діяльності чи галузевої належності, а також ті, хто працює за трудовим договором у фізичної особи, мають право на щорічні

(основну та додаткові) відпустки із збереженням місця роботи (посади) і заробітної плати» [10].

Ця гарантія також закріплена у Законі України «Про відпустки», де визначено, що кожен працівник має право на щорічну оплачувану відпустку встановленої тривалості, а в передбачених законом випадках – на додаткові види відпусток із гарантією збереження робочого місця та заробітної плати.

Серед інших соціальних гарантій, закріплених у Конституції України, можна виділити:

- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та компенсацію шкоди, завданої порушенням цього права (ст. 50);
- право на соціальний захист у випадку втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості та за інших умов, визначених законом (ст. 46);
- право на житло, що передбачає створення державою необхідних умов для його придбання, будівництва або оренди (ст. 47) [10].

Аналізуючи ці положення, можна дійти висновку, що держава покликана створювати умови для відновлення матеріальних і моральних ресурсів працівників, необхідних для виконання їхніх професійних обов'язків. Сфера трудових правовідносин не може ефективно функціонувати без належного соціального захисту, зокрема щодо забезпечення відпусток, страхування життя та здоров'я працівників.

Розглядаючи соціальний захист працівників, важливо також звернути увагу на соціальну допомогу, яка надається в процесі виконання ними своїх трудових обов'язків. На думку М. В. Дубініної, одноразова матеріальна допомога може бути виділена для покриття соціально-побутових потреб працівника, зокрема на лікування, шлюб, сімейні обставини, народження дитини, поховання або вихід на

пенсію. Зазвичай порядок надання такої допомоги регламентується положеннями колективного договору підприємства. Однак у багатьох випадках такі договори відсутні або не містять положень щодо виплат матеріальної допомоги. Унаслідок цього працівники змушені подавати індивідуальні заяви на ім'я керівника для отримання фінансової підтримки [6, с. 31].

Крім того, працівнику може бути виплачена вихідна допомога в разі припинення трудового договору, що передбачено статтею 44 КЗпП України [10]. Це ще одна важлива соціальна гарантія, яка сприяє підтримці фінансової стабільності працівників у випадках втрати роботи та змін у їхньому професійному статусі.

Висновки та пропозиції. Отже, проаналізувавши питання правового регулювання соціального захисту працівників в Україні, можна зробити висновок, що серед ключових соціальних гарантій у цій сфері особливе місце посідають забезпечення мінімальної заробітної плати, справедлива оплата праці відповідно до виконаних завдань і функцій, а також система доплат і матеріальної підтримки у випадку настання негативних обставин у трудових правовідносинах.

Проте в сучасних умовах роботодавці нерідко ігнорують свої зобов'язання щодо реалізації цих соціальних гарантій, що негативно впливає на рівень соціальної захищеності працівників.

З огляду на це правове регулювання соціального захисту працівників в Україні потребує перегляду та вдосконалення, особливо в аспекті контролю та нагляду за роботодавцями як учасниками трудових правовідносин. Адже без ефективного соціального захисту неможливо досягти сталого економічного розвитку, а також забезпечити збалансоване функціонування системи трудових правовідносин у суспільстві.

Список літератури:

1. Пильгун Н. В. Соціально-правова держава на етапі сучасного державотворення в Україні. *Історико-теоретичні засади державотворення і правотворення в Україні : збірник наукових праць*. Київ, 2018. 146 с.
2. Чутчева О. Г. Право на соціальний захист: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2022. № 8. С. 62–64.
3. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2020. 200 с.
4. Чиркіна І. Д. Сучасні напрямки соціального захисту різних верств населення України. *Наукові праці*. Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА. 2021. Т. 12. Серія : Політичні науки. 86 с.
5. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 53–57.
6. Дубініна М. В., Сирцева С. В., Чебан Ю. Ю. Організація і методика аудиту : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2018. 135 с.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.10.2023).
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 27.10.2023).
10. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (дата звернення: 27.10.2023).
11. Про оплату праці : Закон України від 24 березня 1995 р. № 108-95/ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/108/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.10.2023).

References:

1. Pylhun, N.V. (2018). Sotsialno-pravova derzhava na etapi suchasnoho derzhavotvorennya v Ukraini [The social and legal state at the stage of modern state formation in Ukraine]. *Istoryko-teoretychni zasady derzhavotvorennya i pravotvorennya v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv. 146 p. [in Ukrainian].
2. Chutcheva, O.H. (2022). Pravo na sotsialnyi zakhyst: pytannia teorii. [The right to social protection: a question of theory]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8. P. 62–64 [in Ukrainian].
3. Skurativskyyi, V.A. Paliy, O.M (2020). Osnovy sotsialnoi polityky: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of social policy: a study guide]. Kyiv: MAUP. 200 p. [in Ukrainian].
4. Chyrkina, I.D. (2021). Suchasni napriamky sotsialnoho zakhystu riznykh verstv naseleння Ukrainy [Modern directions of social protection of different strata of the population of Ukraine]. *Naukovi pratsi. Seriya: Politychni nauky*, 12. Mykolaiv: Vyd-vo MF NaUKMA. 86 p. [in Ukrainian].
5. Holtsova, O.Ye. (2023). Sotsialne rehuliuвання ta pravove rehuliuвання – spivvidnoshennia poniat [Social regulation and legal regulation – the relationship of concepts], *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2. P. 53–57 [in Ukrainian].
6. Dubinina, M.V., Syrtseva S.V., Cheban, Yu.Iu (2018). Orhanizatsiia i metodyka audytu: kurs lektsii. [Audit organization and methodology: a course of lectures]. Mykolaiv: MNAU. 135 p. [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 27.10.2023) [in Ukrainian].
8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 [Universal Declaration of Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 (date of access: 27.10.2023).
9. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 № 1058-IV. [On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine dated July 9, 2003 No. 1058-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (date of access: 27.10.2023) [in Ukrainian].
10. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII [Labour code Ukraine: Law of Ukraine from December, 10 in 1971 No. 322-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (date of access: 27.10.2023) [in Ukrainian].
11. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 1995 r. № 108-95/VR. [On wages: Law of Ukraine dated March 24, 1995 No. 108-95/VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/108/95-%D0%B2%D1%80> (date of access: 27.10.2023) [in Ukrainian].

УДК 378-056.26:37.013] 048.44

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-3>

Жиляк Наталія Вікторівна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
NatalieZhylyak@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3772-6687

Фаїн Альбіна Володимирівна

викладач фундаментальних дисциплін та психології,
Відокремлений структурний підрозділ
Кам'янець-Подільський фаховий коледж
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
fainalbina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9107-7198

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ З ВАДАМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Актуальність дослідження соціально-психологічної адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату зумовлена необхідністю створення ефективних підходів для підтримки цієї категорії молоді. У підлітковому віці формуються самооцінка, соціальні навички й ідентичність, але фізичні обмеження ускладнюють ці процеси, спричиняючи бар'єри в соціальній інтеграції. Особливо актуальним є це питання в умовах сучасних викликів, зокрема пандемії COVID-19 і військових дій, які збільшують рівень стресу й ізоляції.

Основною метою дослідження було визначення ключових факторів соціально-психологічної адаптації підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату, аналіз проблем і бар'єрів, а також надання рекомендацій щодо розробки програми корекційної роботи.

Методологія дослідження спиралася на використання сучасних психометричних методик, що дали змогу всебічно оцінити рівень тривожності, самооцінки та соціальної адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату. Отримані результати показали, що одним із найважливіших чинників успішної адаптації є створення інклюзивного середовища, яке надає підліткам можливість отримати позитивний досвід соціальної взаємодії, відчуття підтримки та прийняття. Таке середовище відіграє ключову роль у зниженні рівня тривожності, підвищенні самооцінки та розвитку навичок комунікації.

Результати цього дослідження мають практичне значення для різних фахівців, які працюють із підлітками з особливими потребами. Педагоги, психологи, соціальні працівники та батьки можуть використовувати ці дані для підвищення ефективності своєї роботи. Крім того, отримані результати можуть слугувати основою для вдосконалення наявних інклюзивних освітніх програм, спрямованих на забезпечення гармонійного розвитку, соціальної інтеграції та реалізації особистісного потенціалу підлітків із фізичними обмеженнями. Упровадження таких програм сприятиме не лише інтеграції молоді у суспільство, а й розвитку загальної культури інклюзивності в соціумі.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, підлітки з вадами опорно-рухового апарату, самооцінка, соціальна інтеграція, методики психологічного дослідження, психосоціальна підтримка.

Zhylyak Nataliia Viktorivna

Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Work,
Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"

Fain Albina Volodymyrivna

Lecturer of Fundamental Disciplines and Psychology,
Separate Structural Subdivision Kamianets-Podilskyi
Professional College of Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF ADOLESCENTS WITH MUSCULOSKELETAL DISORDERS IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

The relevance of studying the socio-psychological adaptation of adolescents with musculoskeletal disorders lies in the necessity of developing effective approaches to support this vulnerable group of young people. During adolescence, self-esteem, social skills, and identity are actively formed, but physical limitations complicate these processes, creating barriers to social integration. This issue becomes especially pressing in the context of modern challenges, such as the COVID-19 pandemic and military conflicts, which heighten levels of stress and isolation.

The primary aim of the study was to identify the key factors influencing the socio-psychological adaptation of adolescents with musculoskeletal disorders, analyze the problems and barriers they face, and provide recommendations for the development of a correctional program.

The research methodology relied on modern psychometric techniques, enabling a comprehensive assessment of the levels of anxiety, self-esteem, and social adaptation in adolescents with musculoskeletal disorders. The results indicated that one of the most critical factors for successful adaptation is the creation of an inclusive environment. Such an environment provides adolescents with the opportunity to gain positive experiences in social interactions, feel supported, and be accepted. This environment plays a key role in reducing anxiety levels, enhancing self-esteem, and developing communication skills.

The findings of this study hold practical significance for various professionals working with adolescents with special needs. Teachers, psychologists, social workers, and parents can use this data to improve the effectiveness of their support efforts. Moreover, the results can serve as a foundation for refining existing inclusive educational programs aimed at ensuring the harmonious development, social integration, and personal potential of adolescents with physical limitations. Implementing such programs will not only facilitate the integration of young people into society but also promote the development of a broader culture of inclusivity within the community.

Key words: *socio-psychological adaptation, adolescents with musculoskeletal disorders, self-esteem, social integration, psychological research methodologies, psychosocial support.*

Актуальність проблеми. Соціально-психологічна адаптація є одним з аспектів розвитку підлітків, особливо тих, які стикаються з фізичними обмеженнями, як-от вади опорно-рухового апарату. У сучасному світі, що характеризується швидкими соціальними змінами, економічною нестабільністю, а також викликами, спричиненими пандемією COVID-19 і військовими конфліктами, постає ще проблема адаптації в умовах невизначеності.

Соціально-психологічна адаптація підлітків із порушеннями опорно-рухового апарату є важливою частиною їх успішної інтеграції в суспільство. У цьому віці формується самооцінка, вибудовується соціальний статус, розвиваються навички взаємодії з оточуючими, і всі ці процеси можуть бути ускладнені через фізичні обмеження. Військові дії створюють додатковий рівень стресу та напруги для всіх молодих людей і підлітків з обмеженими фізичними можливостями, а також ускладнюють фактори, пов'язані з їхніми особливими потребами. У сучасному суспільстві особливого значення набуває створення умов, що сприяють гармонійному розвитку таких підлітків, формуванню в них впевненості у власних силах і вміння адаптуватися в соціальному середовищі. Психосоціальні фактори, зокрема підтримка сім'ї, схвалення суспільством, доступ до освіти та інклюзивних програм, відіграють ключову роль у цьому процесі.

Дослідження соціально-психологічної адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату є актуальним, оскільки дає змогу виявити основні проблеми, з якими стикаються підлітки, визначити їхні потреби та розробити ефективні стратегії підтримки. Отримані результати можуть бути корисними для психологів, педагогів, батьків і соціальних працівників, які працюють із підлітками з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підлітковий вік – це період між дитинством і дорослістю, коли інтенсивні біологічні, психологічні та соціальні зміни створюють численні виклики для особистості. За визначенням Е. Еріксона, основним завданням цього періоду є формування ідентичності, що передбачає пошук сенсу життя, визначення цілей і створення власної соціальної ролі [9].

Підлітковий вік є одним із ключових етапів у житті людини. Це час формування та розвитку

особистості, який може проходити по-різному та напряму залежить від індивідуальних психологічних особливостей. Тому питання адаптації у цей період є надзвичайно актуальним, особливо в сучасних умовах, коли освіта в Україні переходить на якісно новий рівень завдяки прогресивним змінам у суспільстві, розширенню особистих свобод і переосмисленню цінностей людської індивідуальності [1, 2].

На шляху до дорослого життя підлітки стикаються із суперечностями, досягненнями й іноді втратами. Завдання полягає в тому, щоб допомогти їм пройти цей період із мінімальними психологічними, фізичними й емоційними витратами. Цього можна досягти завдяки формуванню адаптаційних здібностей і стресостійкості.

Адаптивність є критично важливою характеристикою для підлітків, які стоять перед такими викликами, як складання зовнішнього незалежного оцінювання, вступ до закладів вищої освіти та початок самостійного життя. Уміння адаптуватися до нових умов і брати на себе відповідальність може суттєво вплинути на успішність цього періоду.

Вивчення процесів адаптації в підлітковому віці має велике значення для гармонійного розвитку особистості. Це дає можливість підготувати молоде покоління до самостійного вирішення проблемних ситуацій, ефективного управління власним життям, досягнення успіху в професійній сфері та реалізації особистого потенціалу. Таким чином, дослідження цієї теми є важливим для забезпечення успішного майбутнього підлітків і суспільства загалом [6, с. 194–199].

Процес адаптації у підлітковому віці є багатовимірним, оскільки він передбачає інтеграцію у соціальне середовище, стабілізацію емоційного стану та розвиток особистісного потенціалу. Успішність цього процесу залежить від багатьох факторів, включно з особливостями емоційної сфери, когнітивним розвитком, самооцінкою та соціальним середовищем.

Однією з ключових концепцій, що пояснюють психологічні особливості підліткового віку, є теорія психосоціального розвитку Е. Еріксона. Учений визначав підлітковий період як стадію ідентичності проти ролевої плутанини [9]. Успішне подолання цієї кризи сприяє формуванню стійкої ідентичності, що є важливим етапом адаптації. Невдача може при-

зводити до емоційної нестабільності, відчуття ізольованості та труднощів у соціалізації.

Згідно з концепцією К. Роджерса, підлітки характеризуються високою чутливістю до оцінок з боку оточуючих, що часто стає причиною емоційних коливань [10]. Гормональні зміни, які відбуваються в цей період, також сприяють виникненню емоційної нестабільності. Це ускладнює адаптацію, оскільки підлітки можуть гостро реагувати на критику та сприймати нові умови як стресові [12].

Самооцінка є одним із ключових чинників, що впливають на адаптацію підлітків. За дослідженнями А. Маслоу, позитивна самооцінка сприяє задоволенню базових потреб у визнанні та самореалізації [11]. У підлітковому віці самооцінка формується на основі досягнень, соціальних взаємодій і сприйняття себе. Занижена самооцінка ускладнює адаптацію, оскільки підліток може уникати соціальних контактів або не реалізовувати свій потенціал.

Соціальна інтеграція у групу однолітків є важливим компонентом адаптації підлітків. Відповідно до теорії соціального навчання А. Бандури, моделювання поведінки однолітків і взаємодія з ними допомагають формувати навички, необхідні для адаптації [8]. Водночас відчуття ізоляції або булінг можуть спричинити емоційні травми та знижувати здатність до адаптації.

Період статевого дозрівання супроводжується активним ростом тіла та гормональними перебудовами, які впливають на емоційний стан. У дослідженнях Тетяни Титаренко підкреслюється, що емоційний розвиток і соціальна адаптація підлітків значною мірою залежать від їхнього ставлення до фізичних змін. Невдоволення своїм тілом може стати суттєвим бар'єром для побудови здорових соціальних зв'язків також може призводити до емоційного виснаження [4, с. 160–185].

Гормональні зміни підсилюють емоційну лабільність підлітків. Вони часто відчувають перепади настрою, страхи та тривожність. Н. Чепелєва досліджувала вікові особливості емоційного розвитку підлітків, зокрема вплив фізіологічних змін (гормональних і статевих) на їхню емоційну сферу. Вона зазначила, що гормональні зрушення впливають на загострення тривожності та зміни настрою, що може ускладнити соціальну адаптацію. Важливим аспектом її роботи було вивчення зв'язку між емоційною нестабільністю та труднощами у спілкуванні з однолітками [5, с. 112–135].

Слід зазначити, що підлітковий вік характеризується поступовим переходом від конкретного мислення до абстрактного. Це дає змогу підліткам аналізувати ситуації та планувати свої дії. Проте когнітивна імпульсивність і схильність до ризикованої поведінки можуть стати причиною неправильного вибору в соціальній адаптації [7].

Потреба у визнанні та належності до групи визначає успішність соціальної адаптації підлітків. Як зазначає Г. Т. Бардін, неприйняття у групі однолітків може спричинити ізоляцію та розвиток соціальної тривожності [8].

Емоційна лабільність підлітків впливає на їхню здатність справлятися зі стресом. Підлітки часто сприймають нові ситуації як загрозливі, що ускладнює їхню адаптацію.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити особливості соціально-психологічної адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату в умовах невизначеності, визначити структуру цього процесу та ключові чинники, що на нього впливають; вивчити динаміку психологічних змін за результатами корекційної роботи, а також розробити, апробувати й обґрунтувати ефективність програми соціально-психологічної підтримки, спрямованої на покращення адаптаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження було проведено на базі Відокремленого структурного підрозділу Кам'янець-Подільський фаховий коледж НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут». У коледжі здобувають освіту студенти з різноманітними захворюваннями, які належать до різних нозологічних груп. Серед них є юнаки та дівчата, які мають порушення роботи опорно-рухового апарату.

У коледжі навчаються здобувачі з різними вадами опорно-рухового апарату, як вродженими, так і набутими. До них належать особи з діагнозами, що впливають на здатність до руху, координацію, силу м'язів або інші функціональні характеристики опорно-рухової системи. Серед них є вроджені стани, а саме церебральний параліч і дисплазія кульшових суглобів. З набутими вадами – це результат травм (падіння із висоти, наслідки ДТП тощо).

Це дослідження було спрямоване на вивчення соціально-психологічної адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату. Вибірка дослідження включала підлітків віком від 15 до 17 років, які навчаються в одному коледжі. Загальна кількість учасників становила 40 осіб, які були розділені на дві групи: основну та контрольну.

До основної групи ввійшли 20 підлітків із вадами опорно-рухового апарату. Відбір цієї групи здійснювався з урахуванням таких критеріїв: наявність діагностованих порушень опорно-рухового апарату, вік 15–17 років, активне навчання в коледжі та добровільна згода на участь у дослідженні. Важливо зазначити, що учасники основної групи мали різний ступінь функціональних обмежень, проте всі вони могли самостійно брати участь у дослідницьких процедурах.

Контрольна група складалася з 20 підлітків без фізичних вад. Ця група була сформована з метою забезпечення можливості порівняння рівня соціально-психологічної адаптації з основною групою. Основними критеріями для участі були: відсутність діагностованих порушень опорно-рухового апарату, вік 15–17 років, навчання в цьому ж коледжі та добровільна згода.

Розподіл учасників між групами був збалансованим за статтю, віком і рівнем соціально-економічного становища, щоб мінімізувати вплив зовнішніх факторів на результати дослідження. Обидві групи

являли собою гетерогенну вибірку за рівнем академічної успішності, активності в соціальному житті навчального закладу й участі в позанавчальній діяльності.

Загальний розмір вибірки та її структура були вибрані таким чином, щоб забезпечити достатню репрезентативність і можливість узагальнення результатів. Це дало змогу отримати об'єктивну інформацію щодо соціально-психологічних аспектів адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату порівняно з їхніми однолітками, які не мають подібних обмежень.

Для проведення дослідження соціально-психологічної адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату використано комплексний підхід, що передбачає психологічні методики оцінювання самооцінки, рівня тривожності та інших показників адаптації.

Для вимірювання рівня самооцінки використовувався методика Дембо – Рубінштейн у модифікації А. М. Прихожан, яка є адаптованою версією класичної методики, розробленої для вимірювання рівня самооцінки в підлітків і дорослих. Вона дає можливість оцінити, як особистість сприймає себе в різних аспектах життя, а також визначити ступінь відповідності реального самосприйняття індивіда з його внутрішніми ідеалами.

Ця методика полягає в тому, що респонденту пропонується оцінити свою самооцінку в різних сферах життя, зокрема особисті якості, інтелект, зовнішність, соціальні відносини, емоційна стабільність, професійні досягнення та ін. Важливим є порівняння реального образу себе з ідеальним чи бажаним образом.

На початку дослідження учасник отримує інструкцію, у якій пояснюється, що йому потрібно оцінити своє сприйняття власних якостей у різних аспектах життя за допомогою шкали. Шкала містить 5 або 7 ступенів, де нижчі бали відповідають низькому рівню самооцінки, а вищі – високому рівню.

У процесі дослідження респондент оцінює свою самооцінку за такими категоріями:

- **зовнішність** (як він оцінює свою фізичну привабливість);
- **інтелект** (оцінка інтелектуальних здібностей);
- **соціальні відносини** (як він сприймає свою здатність встановлювати контакти з іншими людьми);
- **психологічні якості** (самооцінка емоційної стабільності та здатності справлятися з життєвими труднощами).

Для кожної категорії учасник визначає свою самооцінку за певною шкалою (наприклад, від «дуже низька» до «дуже висока»).

Обробку результатів розпочинають після того, як всі питання будуть оцінені, результати аналізуються за кількістю балів, набраних у кожній категорії. Рівень самооцінки визначається за середнім значенням усіх оцінок.

Результати дають змогу визначити рівень самооцінки у респондента, який може бути:

- **дуже високий** – коли самооцінка завищена, що свідчить про надмірну впевненість у собі;
- **високий** – коли реальний рівень самооцінки близький до ідеального, що свідчить про здорове сприйняття себе;
- **середній** – коли є певні коливання в оцінках, що може вказувати на незначні труднощі у самосприйнятті;
- **низький** – коли самооцінка занижена, що може свідчити про невпевненість у собі або надмірну критичність до себе.

У модифікації А. М. Прихожан додано деякі уточнення до інтерпретації результатів і адаптації методики до специфіки вікових категорій, зокрема для підлітків. Ця модифікація також містить додаткові питання, які допомагають глибше оцінити вплив соціального оточення на самооцінку, а також визначити рівень відповідності між реальними досягненнями і внутрішніми переконаннями особистості.

Методика не тільки дає змогу оцінити рівень самооцінки, але й виявити специфічні аспекти самовідчуття, що можуть бути важливими для подальшої психологічної корекції та розвитку особистості.

Для визначення рівня тривожності було застосовано тест Спілбергера – Ханіна (див. додаток Б) для оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності. Тест Спілбергера – Ханіна є широко використовуваним інструментом для діагностики рівня тривожності особистості. Він базується на концепції двох основних типів тривожності: *state anxiety* (тривожність як стан) і *trait anxiety* (тривожність як риса), що дає можливість всебічно оцінити схильність індивіда до тривожних переживань.

Тест Спілбергера – Ханіна складається з двох основних шкал:

- **шкали ситуативної (реактивної) тривожності (State Anxiety Scale)**. Ця шкала оцінює рівень тривожності, що є тимчасовим і змінюється в залежності від ситуацій, з якими стикається людина в цей момент. Вона вимірює поточні емоційні переживання, зокрема рівень тривоги або стресу, що відчувається в конкретній ситуації. Запитання цієї шкали фокусуються на тому, чи відчуває учасник напруження, страх, неспокій чи інші емоції, які виникають у момент дослідження;

- **шкала особистісної тривожності (Trait Anxiety Scale)**. Ця шкала вимірює сталість тривожності як рису особистості, тобто схильність людини до постійних тривожних переживань, незалежно від конкретних ситуацій. Люди з високим рівнем рисової тривожності зазвичай схильні переживати занепокоєння, навіть коли ситуація не передбачає великих ризиків або загроз.

На початку дослідження учасникам надається інструкція, що пояснює необхідність оцінки власного рівня тривожності за допомогою відповідей на ряд тверджень. Запитання формулюються таким чином, щоб учасники могли чітко визначити, у якому емоційному стані вони перебувають у момент тестування, а також оцінити свою загальну схильність до тривожних переживань.

Учасники повинні відповісти на 20 запитань для кожної шкали (state і trait). Відповіді варіюються за шкалою від 1 до 4, де: 1 – зовсім не так; 2 – іноді так; 3 – часто так; 4 – завжди так.

Після заповнення шкали проводиться підрахунок балів для кожної шкали. Підсумкові бали порівнюються з нормативними даними для визначення рівня тривожності:

- *високий рівень тривожності* свідчить про високий рівень стресу або хронічного занепокоєння;
- *середній рівень тривожності* може вказувати на періодичні стреси, але не на стійкі проблеми;
- *низький рівень тривожності* свідчить про спокійне емоційне сприйняття навколишнього середовища.

Шкала ситуативної (реактивної) тривожності (State Anxiety Scale) відображає поточний емоційний стан учасника. Високі бали вказують на значний рівень тривоги в цей момент часу, що може бути спричинено конкретною ситуацією (наприклад, тестуванням, проблемами на роботі, міжособистісними конфліктами).

Шкала особистісної тривожності (Trait Anxiety Scale) дає змогу оцінити загальну схильність до тривожності. Високі бали можуть вказувати на наявність тривожного типу особистості, який схильний до надмірного хвилювання навіть за відсутності явних стресових факторів.

Застосування методик оцінки самооцінки та рівня тривожності дає змогу виявити внутрішні психологічні фактори, що впливають на соціально-психологічну адаптацію підлітків. Завдяки цьому можна оцінити психологічний стан учасників, визначити особливості їхньої адаптації в соціальному середовищі, розробити рекомендації для підвищення ефективності адаптаційних процесів.

Для діагностики соціально-психологічної адаптації було використано методику К. Роджерса та Р. Даймонда (див. додаток В). Цей особистісний опитувальник спрямований на вивчення характеристик соціально-психологічної адаптації, а також пов'язаних із цим рис особистості. Стимульний матеріал складається з 101 твердження, які сформульовані в третій особі однини, без застосування будь-яких займенників. Така форма подачі матеріалу, ймовірно, була вибрана авторами з метою уникнення впливу «прямого ототожнення», коли учасники тесту свідомо та безпосередньо асоціюють твердження з власними характеристиками. Такий методичний підхід є одним із способів «нейтралізації» установки респондентів на соціально-бажані відповіді, тобто запобігання свідомому бажанню дати соціально прийнятну відповідь. У методиці застосовується досить диференційована 7-бальна шкала відповідей.

Автори виділяють сім інтегральних показників: 1 – «Адаптація»; 2 – «Самосприйняття»; 3 – «Прийняття інших»; 4 – «Емоційна комфортність»; 5 – «Інтернальність»; 6 – «Прагнення до домінування»; 7 – «Ескапізм». Кожен із цих показників розраховується за окремою формулою, імовірно, вста-

новленою через емпіричний метод. Інтерпретація результатів проводиться відповідно до нормативних даних, які розраховуються окремо для підлітків і дорослих. У рамках нашого дослідження цю методику було застосовано для виявлення дезадаптивних особистостей серед загальної вибірки.

Учаснику методики пропонується серія запитань або ситуацій, що потребують оцінки його ставлення до певних соціальних взаємодій. Це можуть бути ситуації взаємодії з однолітками, батьками, вчителями чи іншими членами соціуму, де необхідно вказати на рівень комфортності, труднощі або внутрішні переживання.

Методика містить набір тверджень, до яких учасник має визначити свою реакцію. Це можуть бути питання на зразок:

- «Я відчуваю себе комфортно в нових соціальних ситуаціях»,
- «Мені легко висловлювати свої емоції та почуття оточуючим»,
- «Я відчуваю підтримку та розуміння від моїх близьких людей»,
- «Я часто переживаю через те, що інші люди думають про мене».

Кожне твердження оцінюється за шкалою, де учасник вибирає один із варіантів відповіді: «повністю згоден», «частково згоден», «не згоден», «повністю не згоден».

Результати оцінюються за кількістю позитивних чи негативних відповідей у контексті конкретних аспектів соціальної адаптації. Високі бали за позитивними відповідями вказують на високу соціально-психологічну адаптацію, тоді як низькі бали свідчать про наявність труднощів у соціальному сприйнятті й адаптації.

Підсумки методики дають змогу визначити три основні рівні адаптації:

- *високий рівень адаптації* – особистість добре інтегрована в соціальне середовище, відчуває себе комфортно в міжособистісних стосунках;
- *середній рівень адаптації* – особистість має певні труднощі в адаптації, але здатна їх подолати за допомогою підтримки або власних зусиль;
- *низький рівень адаптації* – особистість відчуває значні труднощі в адаптації, має проблеми із соціальними зв'язками та самовираженням.

Результати, отримані за цією методикою, дають змогу досліднику оцінити, наскільки підліток чи молода людина адаптовані до свого соціального середовища, наскільки вони комфортно почуваються у взаємодії з іншими людьми і як це впливає на їхню емоційну стабільність та особистісну цілісність. Визначення рівня соціально-психологічної адаптації може бути корисним для подальшої корекції поведінкових та емоційних аспектів особистості, а також для розробки інтервенційних програм, що сприяють кращій інтеграції в суспільство.

Розглянемо аналіз результатів дослідження, під час якого відбувалося вивчення соціально-психологічної адаптації підлітків із вадами опорно-рухового апарату.

Кількісні результати методики діагностики самооцінки Дембо – Рубінштейн (модифікація А. М. Прихожан) наведені в таблиці 1 і проілюстровані на рисунку 1.

Таблиця 1
Показники рівня самооцінки підлітків за методикою Дембо – Рубінштейн (модифікація А. М. Прихожан)

Параметр	Основна група		Контрольна група	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Низький	14	70	5	25
Середній	5	25	11	55
Високий	1	5	3	15
Дуже високий	–	–	1	5

Результати аналізу діагностики рівня самооцінки та рівня домагань підлітків за методикою Дембо – Рубінштейна в основній і контрольній групах на констатувальному етапі експерименту було отримано такі: в експериментальній групі 14 особам притаманний низький рівень, що становить 70% групи; 5 осіб показали середній рівень (25%)

групи, та 1 особа – властивий високий рівень, що відповідає 5%. В основній групі не було виявлено жодного респондента з неадекватно завищеною самооцінкою.

У контрольній групі були отримані такі результати: у 5 осіб, що становить 25% групи, низький рівень самооцінки; 11 осіб (55%) виявляють середній рівень самооцінки та один респондент (5%) має дуже високий рівень самооцінки.

Таким чином, в основній групі спостерігається значне зниження рівня самооцінки, тоді як у контрольній групі більше ніж половина респондентів демонструють адекватну самооцінку.

У таблиці 2 наведено діагностичні результати рівня домагань у основній групі. Результати є такими: у 9 осіб (45%) рівень домагань низький; у 6 респондентів (30%) – середній та у 3 осіб (15%) високий – це адекватний рівень; у 3 респондентів (15%) – дуже високий, що свідчить про надмірну вимогливість до себе. У контрольній групі отримані дані є відмінними: у 2 осіб (10%) рівень домагань низький, у 10 респондентів (50%) середній та в 3 (15%) високий, такий рівень є адекватний.

Наочно результати діагностики рівня домагань і рівня самооцінки зображено на рисунках 2 та 3.

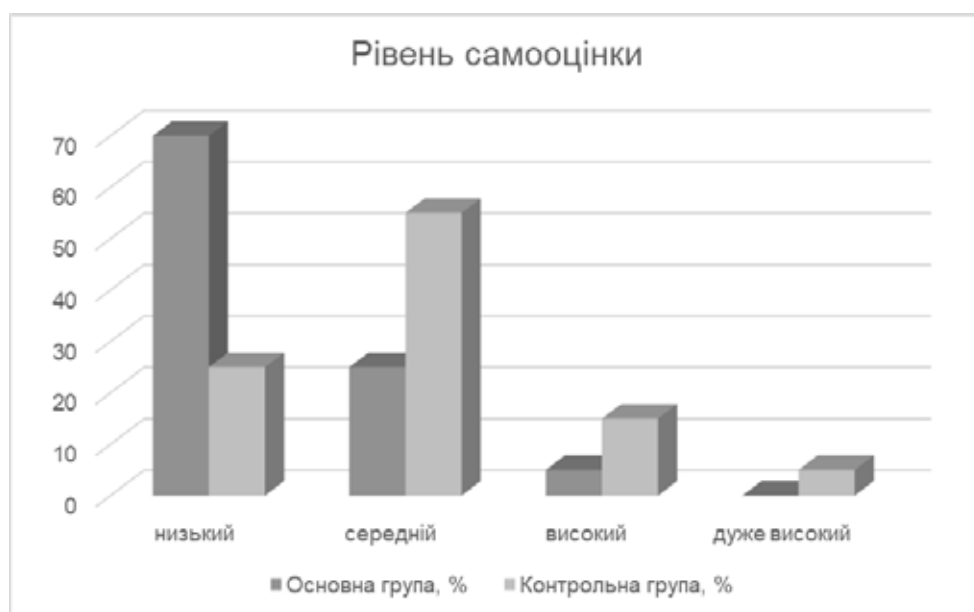

Рис. 1. Відсоткові показники рівня самооцінки підлітків за методикою Дембо – Рубінштейн (модифікація А. М. Прихожан)

Таблиця 2
Показники рівня домагань підлітків за методикою Дембо – Рубінштейн (модифікація А. М. Прихожан)

Параметр	Основна група		Контрольна група	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Низький	9	45	2	10
Середній	5	25	10	50
Високий	3	15	8	35
Дуже високий	3	15	1	5

За методикою оцінки рівня ситуативної (реактивної) тривожності (тест Спілберґера – Ханіна) було встановлено, що у респондентів основної групи одна особа (5%) має низький рівень тривожності, 8 (40%) учасників досліджування проявили середній рівень тривожності і 11 (55%) респондентів характеризуються підвищеною тривожністю. Кількісні результати наведені в таблиці 3.

Як зазначено в таблиці, у контрольній групі переважна більшість респондентів (80%) мають середній рівень тривожності і лише 15% проявляють тривожності.

Отже, можна зробити висновок, що в основній групі четверта частина респондентів мають підвищену ситуативну (реактивну) тривожність.

Кількісні результати дослідження за методикою оцінки рівня особистісної тривожності (тест Спілберґера – Ханіна) в основній групі та контрольній групах наведені в таблиці 4.

Ці результати дослідження особистісної тривожності в основній групі свідчать про наявність порушень у процесі особистісного розвитку (показник високої тривожності 35%).

Наочно результати діагностики за методикою оцінки рівня ситуативної (реактивної) тривожності й особистісної тривожності (тест Спілберґера – Ханіна) зображено на рисунках 3, 4.

Розглянемо результати опитування студентів, проведеного за методикою «Діагностика соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерс, Р. Даймонд), що дали змогу виявити у респондентів з основної та контрольної груп три рівні адаптованості: оптимальний (високий), умовно оптимальний (середній) і негативний (низький). Оптимальний рівень свідчить про прояви дезадаптованості (див. рис. 5, табл. 5). Дослідження показало суттєві відмінності між основною групою та контрольною групами.

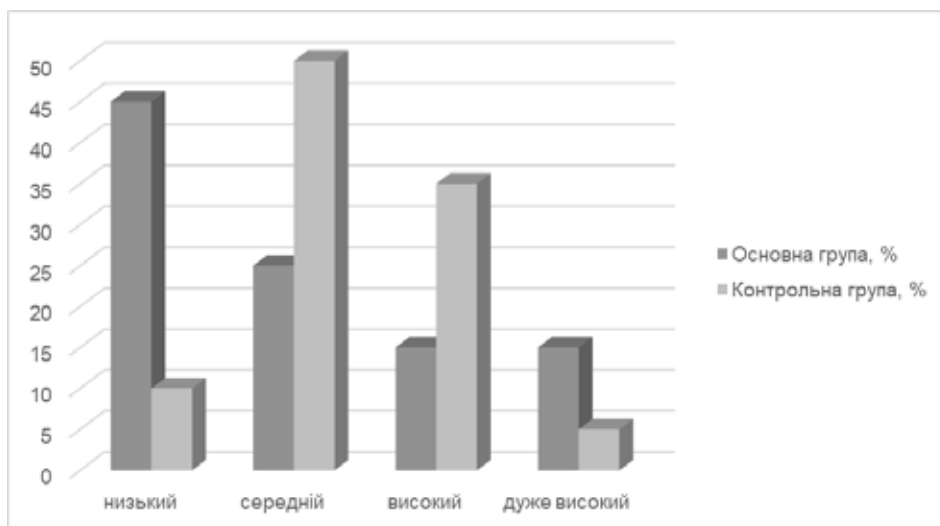

Рис. 2. Відсоткові показники рівня домагань підлітків за методикою Дембо – Рубінштейн (модифікація А. М. Прихожан)

Таблиця 3
Результати дослідження за методикою оцінки рівня ситуативної (реактивної) тривожності (тест Спілберґера – Ханіна)

Рівень тривожності	Основна група		Контрольна група	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Низький	1	5	1	5
Середній	8	40	17	80
Високий	11	55	3	15

Таблиця 4
Результати дослідження за методикою оцінки рівня особистісної тривожності (тест Спілберґера – Ханіна)

Рівень тривожності	Основна група		Контрольна група	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Низький	1	5	1	5
Середній	12	60	16	80
Високий	7	35	3	15

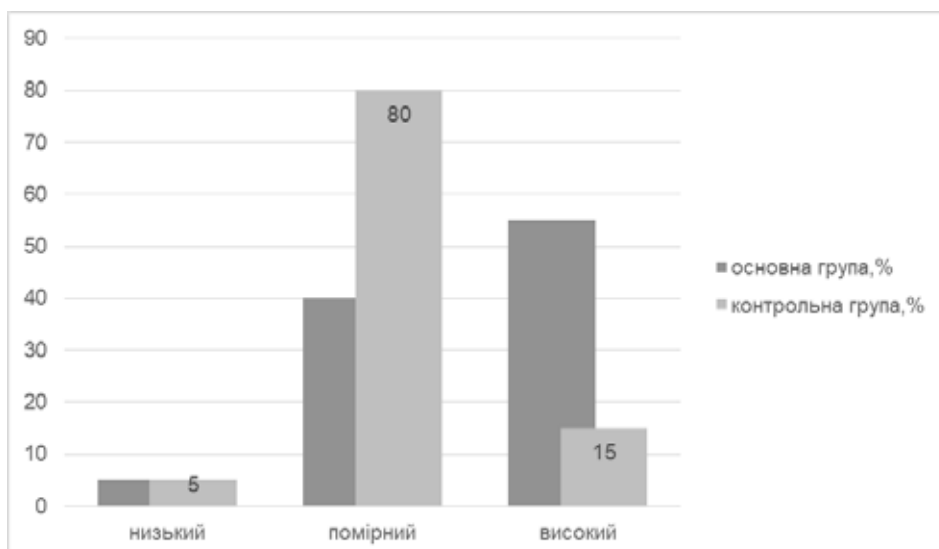

Рис. 3. Відсотковий розподіл за методикою оцінки рівня ситуативної (реактивної) тривожності (тест Спілберґера – Ханіна)

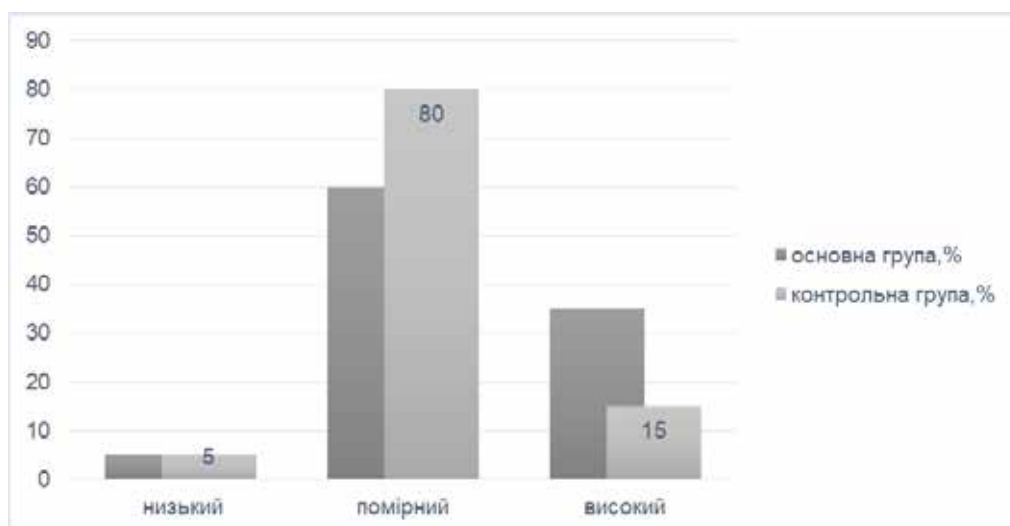

Рис. 4. Відсотковий розподіл за методикою оцінки рівня особистісної тривожності (тест Спілберґера – Ханіна)

Високий рівень адаптації виявлено лише в 10% респондентів основної групи, тоді як серед контрольної групи цей показник становить 25%. Це свідчить про те, що підлітки з вадами опорно-рухового апарату відчувають значно більші труднощі в соціально-психологічній адаптації.

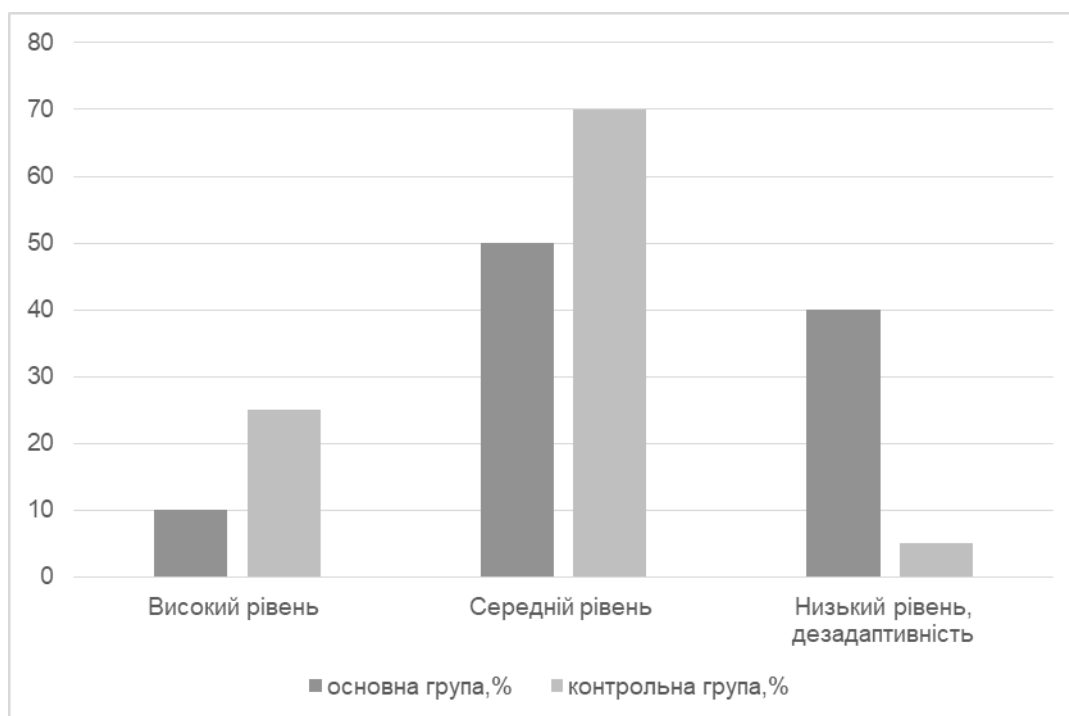
В основній групі більше ніж третина студентів (35%) виявили середній рівень адаптації, тоді як у контрольній групі цей рівень спостерігається в половині респондентів. Також у 55% опитаних основної групи виявлено низький рівень соціально-психологічної адаптації, серед респондентів контрольної групи таких 25%. Це підтверджує висунуте припущення про існування значних відмінностей у соціально-психологічній адаптації між двома групами.

Детальний розгляд отриманих результатів, що стосуються особливостей соціально-психологічної адаптації респондентів основної групи, свідчить про значно низький рівень емоційного комфорту (50%), низький рівень прийняття себе (65%), низький рівень до прагнення домінування (60%). Такі дані говорять про низьку самооцінку, невпевненість у власних силах та відсутність усвідомлення своїх сильних і слабких сторін. У контрольній групі ці показники є значно нижчими (табл. 5).

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження було виявлено ключові проблеми та труднощі, з якими стикаються підлітки з вадами опорно-рухового апарату, а саме:

Характеристики соціально-психологічної адаптації основної і контрольної груп за методикою Роджерса – Даймонд

Шкали	Рівні	Основна група		Контрольна група	
		осіб	%	осіб	%
Адаптивність (загальна шкала)	Високий рівень	2	10	5	25
	Середній рівень	7	35	12	50
	Низький рівень, дезадаптивність	11	55	5	25
Прийняття себе	Високий рівень	1	5	3	15
	Середній рівень	6	30	16	80
	Низький рівень, неприйняття себе	13	65	1	5
Прийняття інших	Високий рівень	13	65	12	60
	Середній рівень	4	20	7	35
	Низький рівень, неприйняття інших	3	15	1	5
Емоційний комфорт	Високий рівень	1	5	5	25
	Середній рівень	9	45	12	60
	Низький рівень, емоційний дискомфорт	10	50	3	15
Внутрішній контроль	Високий рівень	1	5	3	15
	Середній рівень	9	45	16	80
	Низький рівень, зовнішній контроль	10	50	1	5
Домінування	Високий рівень	0	0	3	15
	Середній рівень	8	40	14	70
	Низький рівень, відомість	12	60	3	15
Екстапизм (зворотна шкала)	Високий рівень, уникнення проблем	8	40	4	20
	Середній рівень	10	50	12	60
	Низький рівень, вирішення проблем	2	10	4	20

Рис. 5. Розподіл результатів основної та контрольної груп за рівнями адаптивності (загальна шкала) за методикою Роджерса – Даймонд

- **низька самооцінка** – в основній групі 70% підлітків мають низький рівень самооцінки, тоді як у контрольній групі таких лише 25%. Високий рівень самооцінки виявлено лише у 5% респондентів основної групи, що значно менше порівняно з контрольною групою (15%). Це вказує на серйозні труднощі в усвідомленні власної цінності та впевненості в собі серед підлітків з особливими потребами;

- **низький рівень домагань** – в основній групі 45% підлітків мають низький рівень домагань, що перевищує показники контрольної групи (10%). Це може свідчити про заниження очікувань до власних можливостей і труднощі у встановленні реалістичних цілей;

- **підвищений рівень тривожності** – в основній групі 55% респондентів мають високий рівень ситуативної тривожності, у контрольній групі таких лише 15%. Особистісна тривожність також характерна для підлітків із вадами опорно-рухового апарату (35% мають високий рівень). Це свідчить про емоційне напруження та вразливість до стресових ситуацій;

- **низький рівень адаптації** – соціально-психологічна адаптація значно нижча в основній групі.

Високий рівень адаптації виявлено лише в 10% підлітків з особливими потребами, тоді як у контрольній групі таких 25%. Основна група також демонструє нижчі показники за шкалами «прийняття себе» (65% мають низький рівень) та «емоційний комфорт» (50% низький рівень);

- **особливості поведінки** – в основній групі 60% підлітків мають низький рівень прагнення до домінування, що вказує на пасивну позицію та труднощі у відстоюванні власної думки. Високий рівень ескапізму (уникнення проблем) виявлено в 40% підлітків основної групи, що свідчить про недостатній розвиток навичок подолання труднощів.

Отже, підлітки з вадами опорно-рухового апарату мають значно більше труднощів у соціально-психологічній адаптації порівняно зі здоровими однолітками. Це проявляється у зниженій самооцінці, високій тривожності, низькому емоційному комфорту й недостатній впевненості у власних силах. Отримані результати свідчать про необхідність розробки цілеспрямованих програм психологічної підтримки, спрямованих на підвищення рівня адаптації, розвитку навичок подолання труднощів та формування позитивного ставлення до себе.

Список літератури:

1. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1991, № 21, ст. 252.
2. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 19.12.2017 № 2249-VIII *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 2–3, 36 с.
3. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, 2014. № 1. С. 234–242.
4. Титаренко Т. Повсякденна психологічна травматизація: психологічна допомога та самопомога. Життєві кризи особистості. Київ, 1998. С. 160–185.
5. Чепелева Н. Життєва ситуація особистості Основи практичної психології: підручник / за ред. В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева. Київ : Либідь, 1999. С. 112–135.
6. Яланська С., Атаманчук Н. Досвід організації освітнього процесу в умовах війни: психологічні, навчально-методичні аспекти. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2022. № 12 (105). С. 194–199.
7. Aubert H. *Physiologie der Netzhout*. Breslau, 1865. 113 p.
8. Gale Catharine R. Dietary patterns in infancy and cognitive and neuropsychological function in childhood, 2009. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2698009>.
9. LibreTexts. 18.2: Альберт Бандура та теорія соціального навчання. *LibreTexts – Ukrayinska*. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org/> (дата звернення: 04.11.2024).
10. LibreTexts. 1.9: Еріксон. *LibreTexts – Ukrayinska*. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org> (дата звернення: 04.11.2024).
11. LibreTexts. 8.2: Карл Роджерс та гуманістична психологія. *LibreTexts – Ukrayinska*. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org> (дата звернення: 04.11.2024).
12. Maslow A. H. *Motivation and personality*. Harper & Row. 1970. 369 p.
13. Rogers Carl R. and Rosalind F. Dymond, eds. *Psychotherapy and Personality Change: Coordinated Research Studies in the Client-Centered Approach*. Chicago: University of Chicago Press, 1954.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti invalidiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 № 875-XII [On the Fundamentals of Social Protection of Disabled People in Ukraine: Law of Ukraine from March 21, 1991, No. 875-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, 1991. No. 21, Art. 252.
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2017). Pro rehabilitatsiiu invalidiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 19.12.2017 № 2249-VIII [On the Rehabilitation of Disabled People in Ukraine: Law of Ukraine from December 19, 2017, No. 2249-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 2006. No. 2–3, 36 p.
3. Blazhivskiy, M.I. (2014). Poniattia adaptatsii u suchasni naukovii literaturi [The Concept of Adaptation in Modern Scientific Literature]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psykholohichna*, 1, 234–242.

4. Tytarenko, T. (1998). Poviazkdenna psykholohichna travmatyzatsiia: psykholohichna dopomoha ta samodopomoha [Everyday Psychological Trauma: Psychological Help and Self-Help]. In Zhyttievi kryzy osobystosti (pp. 160–185). Kyiv.
5. Chepeleva, N. (1999). Zhytieva situatsiia osobystosti [Life Situation of the Individual]. In Panok, V., Tytarenko, T., & Chepeleva, N. (Eds.), *Osnovy praktychnoi psykholohii: pidruchnyk [Fundamentals of Practical Psychology: Textbook]* (pp. 112–135). Kyiv: Lybid.
6. Yalanska, S., & Atamanchuk, N. (2022). Dosvid orhanizatsii osvithnoho protsesu v umovakh viiny: psykholohichni, navchalno-metodychni aspekty [Experience in Organizing the Educational Process during the War: Psychological and Educational Aspects]. *Scientific Collection “InterConf+”*, 12 (105), 194–199.
7. Aubert, H. (1865). *Physiologie der Netzhout [Physiology of the Retina]*. Breslau.
8. Gale, C.R. (2009). Dietary patterns in infancy and cognitive and neuropsychological function in childhood. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2698009>.
9. LibreTexts. (n.d.). 18.2: Albert Bandura ta teoriia sotsialnoho navchannia [Albert Bandura and Social Learning Theory]. LibreTexts – Ukrayinska. Retrieved November 4, 2024, from <https://ukrayinska.libretexts.org/>.
10. LibreTexts. (n.d.). 1.9: Erikson [Erik Erikson]. LibreTexts – Ukrayinska. Retrieved November 4, 2024, from <https://ukrayinska.libretexts.org>.
11. LibreTexts. (n.d.). 8.2: Karl Rodzher ta humanistychna psykholohiia [Carl Rogers and Humanistic Psychology]. LibreTexts – Ukrayinska. Retrieved November 4, 2024, from <https://ukrayinska.libretexts.org>.
12. Maslow, A.H. (1970). *Motivation and personality*. Harper & Row.
13. Rogers, C.R., & Dymond, R.F. (Eds.). (1954). *Psychotherapy and Personality Change: Coordinated Research Studies in the Client-Centered Approach*. Chicago: University of Chicago Press.

УДК 376.011.3-051:364-46]:005.42

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-4>

Загута-Візер Яна Юрїївна

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
соціальний педагог,

спеціалізована школа I–III ступенів № 106

з поглибленим вивченням англійської мови

Шевченківського району м. Києва

zagutinaavyzer@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-7232-1577

РОЛЬ ІНСПЕКТОРА СЛУЖБИ ОСВІТНЬОЇ БЕЗПЕКИ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ФАХІВЦІВ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З УЧНЯМИ З ООП

Вступ. У статті проаналізовано практичний досвід залучення інспектора відділу «Служба освітньої безпеки» (СОБ) до міждисциплінарної взаємодії фахівців, які здійснюють соціально-педагогічну роботу та супровід учнів з особливими освітніми потребами (ООП) в закладі освіти. Наголошено на необхідності врахування індивідуальних особливостей розвитку учнів, профілактики небажаної поведінки, а також ролі інспектора у створенні безпечного освітнього середовища. Особливу увагу приділено питанням протидії булінгу, забезпеченню психологічного комфорту учнів та їх прав на рівний доступ до освіти.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є вивчення ролі інспектора відділу «Служба освітньої безпеки» у міждисциплінарній взаємодії фахівців закладу освіти та визначення шляхів удосконалення його діяльності в соціально-педагогічному супроводі учнів з ООП. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: проаналізувати нормативно-правову базу, що регламентує діяльність інспектора Служби освітньої безпеки; виявити основні форми його взаємодії з фахівцями команди супроводу; оцінити ефективність міждисциплінарної співпраці в контексті забезпечення прав і потреб учнів з ООП.

Результати. Уперше узагальнено підходи до залучення інспектора відділу «Служба освітньої безпеки» до діяльності міждисциплінарної команди супроводу учнів з ООП. Розглянуто нормативно-правову базу, що регламентує його діяльність, включно з міжнародними документами, національними законодавчими актами та відомчими інструкціями. Окреслено основні напрями його взаємодії з фахівцями команди супроводу, зокрема участь у засіданнях, консультування педагогів і батьків, профілактичну роботу з учнями, правову просвіту, співпрацю із соціальними службами та правоохоронними органами.

Доведено, що залучення інспектора відділу «Служба освітньої безпеки» значно підвищує ефективність соціально-педагогічної роботи з учнями з ООП. Його діяльність сприяє не лише правовому захисту дітей, але й формуванню безпечного та інклюзивного освітнього середовища.

Висновки. Визначено, що ефективна взаємодія інспектора відділу «Служба освітньої безпеки» з фахівцями закладу освіти посилює діяльність міждисциплінарної команди супроводу, сприяє правовому захисту учнів і підвищенню безпеки освітнього простору. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення механізмів співпраці між інспектором та командою супроводу, розширення профілактичних заходів і підвищення рівня інклюзивної компетентності фахівців, залучених до соціально-педагогічної роботи.

Ключові слова: міждисциплінарна взаємодія, служба освітньої безпеки, соціально-педагогічна робота, учні з особливими освітніми потребами (ООП), інклюзивне освітнє середовище, правовий супровід учнів, профілактика небажаної поведінки.

Zagutina-Vizer Yana Yuriyivna

PhD Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work,

Kyiv Borys Grinchenko Metropolitan University,

Social pedagogue,

Specialized School I–III degrees № 106

with in-depth study of English,

Shevchenkivskiy District of Kyiv

THE ROLE OF THE EDUCATIONAL SECURITY SERVICE INSPECTOR IN THE INTERDISCIPLINARY INTERACTION OF SPECIALISTS IN SOCIO-PEDAGOGICAL WORK WITH STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Introduction. The article analyzes the practical experience of involving the Inspector of the Educational Security Service (ESS) in the interdisciplinary interaction of specialists engaged in socio-pedagogical work and the support of students with special educational needs (SEN) in an educational institution. Emphasis is placed on the necessity of considering the individual developmental characteristics of students, preventing undesirable behavior, and the role of the inspector in creating a safe educational environment. Special attention is given to issues of bullying prevention, ensuring students' psychological well-being, and their right to equal access to education.

Objective and Tasks of the Study. The objective of the study is to examine the role of the Inspector of the Educational Security Service in the interdisciplinary interaction of educational institution specialists and determine ways to improve their activities in the socio-pedagogical support of students with SEN. To achieve this goal, the following tasks were set: analyze the legal and regulatory framework governing the activities of the Inspector of the Educational Security Service; identify the main forms of their interaction

with the support team specialists; assess the effectiveness of interdisciplinary cooperation in ensuring the rights and needs of students with SEN; develop recommendations for improving preventive and socio-pedagogical work.

Results. For the first time, approaches to involving the Inspector of the Educational Security Service in the activities of the interdisciplinary support team for students with SEN have been summarized. The legal and regulatory framework governing their activities has been reviewed, including international documents, national legislative acts, and departmental instructions. The key areas of their interaction with support team specialists have been outlined, including participation in meetings, consulting teachers and parents, preventive work with students, legal education, and cooperation with social services and law enforcement agencies.

It has been proven that the involvement of the Inspector of the Educational Security Service significantly enhances the effectiveness of socio-pedagogical work with students with SEN. Their activities contribute not only to the legal protection of children but also to the formation of a safe and inclusive educational environment.

Conclusions. It has been determined that effective interaction between the Inspector of the Educational Security Service and educational institution specialists strengthens the activities of the interdisciplinary support team, promotes the legal protection of students, and enhances the safety of the educational space. Further research may focus on improving the mechanisms of cooperation between the inspector and the support team, expanding preventive measures, and increasing the level of inclusive competence among specialists involved in socio-pedagogical work.

Key words: *interdisciplinary interaction; Educational Security Service; socio-pedagogical work; students with special educational needs (SEN); inclusive educational environment; legal support for students; prevention of undesirable behavior.*

Актуальність проблеми. Міждисциплінарна взаємодія у соціально-педагогічній роботі з учнями з особливими освітніми потребами (ООП) являє собою скоординовану спільну діяльність фахівців із різних сфер знань і різних установ, які об'єднуються у єдину команду з метою здійснення соціально-педагогічного супроводу учнів з ООП у закладі освіти та поза ним, забезпеченням прав на навчання та розвиток такого учня в загальному освітньому просторі закладу освіти. Така взаємодія базується на партнерстві, координації дій, взаємодоповненні та використанні потенціалу всіх учасників команди для забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії учня з ООП. Освітній простір такого закладу, зі свого боку, має бути безпечним і стимулюючим для навчання та розвитку всіх його учасників.

В умовах сьогодення, коли багато закладів освіти опинилися на межі бойових зіткнень або вимушені працювати в нових умовах, спричинених війною, формування безпечного простору для навчання набуває нового сенсу та має на увазі вирішення конкретних безпекових ситуацій і протидію негативним впливам [1].

Зважаючи на виклики, визначені освітнім омбудсменом (військова агресія; недостатнє забезпечення належних безпекових умов у закладах освіти й організації в них безпечного освітнього середовища; низьке кадрове забезпечення; неефективна міжвідомча та міждисциплінарна взаємодія), постає питання організації безпеки в закладах освіти. Вирішення цього питання потребує залучення додаткових фахівців до закладу освіти, включно з представниками Національної поліції України, та налагодження ефективної взаємодії між ними для забезпечення якісного психолого-педагогічного супроводу учнів з ООП [9; 11; 14].

Таким чином, надзвичайно актуальним і затребуваним став експериментальний проєкт щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану, який реалізується завдяки об'єднанню спільних зусиль Міністерства внутрішніх справ України з Національною поліцією України, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Міністерством освіти і науки України та

за участі Освітнього омбудсмена, Всеукраїнської асоціації об'єднаних територіальних громад, Асоціації міст України, громадською організацією «Безпечний освітній простір» за сприянням UNICEF Ukraine [8; 14].

Проєкт почав реалізовуватися в закладах загальної середньої освіти у 2024–2025 навчальному році й передбачає залучення інспектора Служби освітньої безпеки (далі – інспектора СОБ) до освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. До проєкту долучилися близько трьох тисяч закладів освіти Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей і Києва [2].

Цей проєкт спрямований не лише на підвищення безпеки в освітньому середовищі, запобігання, раннє виявлення, припинення й усунення негативних явищ та їх шкідливих наслідків, але й на налагодження ефективної взаємодії представника Національної поліції України з фахівцями закладу освіти. Це сприятиме створенню умов для навчання учнів з ООП, їх інтеграції в загальний освітній простір і реалізації права на освіту й особистий розвиток в умовах воєнного стану [9; 14].

Для організації загального безпечного освітнього простору для всіх його учасників важливо враховувати особливу вразливість учнів з ООП та потребу створення для таких учнів фахівцями закладу освіти відповідних умов для їх навчання та розвитку в межах індивідуальної освітньої траєкторії.

Таким чином, залучення інспектора СОБ до міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП сприятиме ефективній співпраці поліції та фахівців закладу освіти, створенню безпечного інклюзивного простору для всіх учасників навчального процесу і є необхідною вимогою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціалізації дітей у закладі освіти наразі є актуальними й досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями, серед них: Ю. Єрмак, О. Бончук, М. Наветанюк (визначення механізмів соціально-педагогічної діяльності у закладі освіти, спрямованих на попередження небажаної поведінки учнів і

використання профілактичних засобів); К. Пісоцька (класифікація методів щодо забезпечення прав дитини працівниками національної поліції України); А. Барна (виклики, які постають перед закладом освіти в умовах війни); Ю. Жидецький, Ю. Кіржецький, Я. Когут, Н. Пряхіна, І. Січковська, О. Хомин (ювенальна компетенція поліцейських); Д. Яровець (забезпечення якісної співпраці усіх підрозділів, у тому числі ювенальною поліцією, щодо забезпечення прав дитини) та інші.

Закордонний досвід соціально-педагогічної роботи також досліджували вітчизняні науковці, зокрема: Т. Лях, Т. Спіріна, В. Петрович (вирішення соціальних проблем на основі сучасного закордонного підходу, заснованого на міжсекторальній взаємодії та партнерстві державних структур); І. Трубавіна (досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю за кордоном; інтеграція родин з дітьми в суспільство через освіту, виховання, опіку, захист, посередництво та необхідні втручання в їхніх інтересах) та інші.

Дослідження сучасних наукових джерел і практики соціально-педагогічного супроводу учнів з ООП в закладах освіти, використання ресурсів територіальних громад виявило, що ефективність такого супроводу залежить від міждисциплінарної та міжсекторальної взаємодії фахівців, а також від налагодження партнерських стосунків між різними відомствами, які працюють в інтересах учнів. Особливо важливим є створення безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу, включно з учнями з ООП.

Мета дослідження – визначити роль інспектора відділу «Служба освітньої безпеки» в міждисциплінарній взаємодії фахівців у соціально-педагогічній роботі з учнями з ООП.

Виклад основного матеріалу дослідження. У закладі загальної середньої освіти інспектор СОБ провадить свою діяльність, керуючись Конституцією України, зокрема положеннями статей 3, 27 та 53, які встановлюють основні права та свободи громадян і засади забезпечення безпеки освітнього середовища, а також законами України, серед яких Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017, що визначає принципи організації освітнього процесу, Закон України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX від 16.01.2020, який передбачає механізми захисту прав учасників освітнього процесу, та Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02.07.2015, що регулює діяльність поліції у сфері забезпечення безпеки. Інспектор також враховує акти Президента України, зокрема Указ Президента України № 195/2021 від 26.04.2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо забезпечення безпеки освітнього середовища», постанови Кабінету Міністрів України, зокрема постанови № 592 від 16.06.2021 «Про заходи забезпечення безпеки в закладах освіти» та № 1245 від 01.11.2024 «Про реалізацію експериментального проєкту щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану».

Крім того, інспектор СОБ діє відповідно до нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, зокрема наказу МВС України № 663 від 01.10.2024, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22.10.2024 за № 1590/42935, яким затверджено «Інструкцію з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища», і наказу Міністерства освіти і науки України від 18 серпня 2023 року № 685/1013, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 7 вересня 2023 року за № 1583/40639, і посадової інструкції інспектора відділу «Служба освітньої безпеки», яка визначає його функціональні обов'язки.

Діяльність інспектора СОБ також регламентується міжнародними договорами України, а саме Конвенцією про права дитини, ратифікованою Україною 27.02.1991, що зобов'язує державу забезпечувати право дітей на безпечне та здорове середовище, а також організаційно-розпорядчими актами Національної поліції України. Уся ця нормативно-правова база забезпечує комплексне регулювання роботи інспектора СОБ у закладах освіти для гарантування безпеки учасників освітнього процесу [6; 9; 14].

Відповідно до Закону України «Про освіту» навчання дітей з ООП в закладі освіти відбувається з урахуванням їх здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду таких учнів та ґрунтується на виборі для них оптимальних форм взаємодії та організації навчального процесу в закладі освіти [7].

Учні з ООП є вразливою категорією, яка потребує підтримки в межах соціально-педагогічного супроводу в закладі освіти, вони можуть частіше ставати об'єктом булінгу чи цькування в дитячому колективі й потребувати додаткової підтримки та захисту. Під час реалізації індивідуальної освітньої траєкторії фахівцями важливо враховувати поведінкові труднощі, які виникають у таких учнів, мають психофізіологічне підґрунтя та потребують корекційного впливу, що сприятиме захисту прав таких учнів на освіту в закладі загальної середньої освіти, які можуть порушуватись.

Для ефективного виконання своїх службових обов'язків в інклюзивному закладі освіти інспектор СОБ має органічно поєднувати ювенальну й інклюзивну компетенції з урахуванням особливостей психофізичного розвитку учнів ООП, володіти комплексом відповідних знань, умінь і навичок, які необхідні для ефективної комунікації працівника поліції з усіма учасниками освітнього процесу [4].

Важливою умовою взаємодії інспектора СОБ з учнями з ООП під час профілактики правопорушень і захисту прав та інтересів учнів у закладі освіти є врахування, що така робота здійснюється в інклюзивному закладі освіти не лише з неповнолітніми, які мають емоційну, фізіологічну та соціальну незрілість, а також з учнями з психофізіологічними особливостями розвитку, що передбачає наявність в інспектора СОБ певного спектра спеціальних знань із корекційної та спеціальної педагогіки, інклюзивної компетенції [5].

Саме тому в програму підготовки інспекторів СОБ до роботи в закладах загальної середньої освіти включені такі теми: вікові особливості розвитку дітей; забезпечення безбар'єрності та інклюзивності в закладі освіти для всіх учасників освітнього процесу; психологічні методи роботи з дітьми, у тому числі з дітьми з ООП. Особлива увага приділяється виявленню учнів, які опинилися у складних життєвих обставинах, і протидії насильству над дітьми.

Соціально-педагогічна діяльність у закладі освіти спрямована на вивчення й забезпечення умов, що є прийнятними та стимулюючими для всебічного розвитку особистості учня. Така діяльність у закладі освіти має бути спрямована на формування в учня навичок самостійного вирішення проблем, які виникають під час навчання та взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу, визначення й використання сильних сторін учня; визначення проблематики соціуму та пошуку конструктивних рішень; подолання перепон, які виникають на шляху соціалізації учнів та їх адаптації до загального простору закладу освіти; формування в учнів навичок соціально-прийнятних форм взаємодії з іншими та позитивних форм життєдіяльності [3; 13; 15].

Навчання учнів з ООП в закладі освіти відбувається з підтримкою таких учнів у межах соціально-педагогічного супроводу, який здійснюється фахівцями команди супроводу в межах міждисциплінарної взаємодії, до якої залучений також інспектор СОБ. У контексті соціально-педагогічної роботи в закладі освіти інспектор СОБ посідає важливе місце у взаємодії між фахівцями міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП і залучений до таких аспектів соціально-педагогічної роботи у закладі освіти:

- психолого-педагогічний супровід учнів під час кризової ситуації у закладі освіти;
- попередження цькування, булінгу чи дискримінації учнів з ООП;
- підвищення правової обізнаності батьків і фахівців, що входять до міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП, та всіх учасників освітнього процесу;
- організація безпечного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу й особливо учнів з ООП, у тому числі під час евакуацій і надзвичайних ситуацій;
- участь у медіаційних зустрічах і сприяння розв'язанню конфліктів між учасниками навчального процесу в межах закладу освіти;
- сприяння соціалізації та адаптації учнів з ООП до безпечного освітнього простору закладу освіти.

Залучення інспектора СОБ до міждисциплінарної взаємодії фахівців може значно підвищити ефективність соціально-педагогічної роботи з учнями з ООП, оскільки інспектор сприяє не лише забезпеченню правової підтримки, а й налагодженню партнерських відносин між учасниками навчального процесу.

Водночас превентивно-виховна діяльність інспектора СОБ в закладі освіти спрямована не лише на попередження небажаної поведінки учнів і вчинення

ними правопорушень, а й на забезпечення дотримання інтересів учнів, захист їх прав на навчання та розвиток у безпечному просторі закладу освіти, зростання в безпечних родинних умовах тощо. Цей всебічний вплив на розвиток і виховання учнів може бути реалізований у контексті міждисциплінарної та міжсекторальної взаємодії фахівців різного фаху та різних установ і відомств, у тому числі Національної поліції України, які об'єднали свої зусилля не лише для попередження вчинення неповнолітніми правопорушень, а й для створення для них у закладі освіти безпечного та стимулюючого до розвитку простору [10; 16].

Таким чином, залучення інспектора СОБ до міждисциплінарної взаємодії фахівців, які надають супровід учням з ООП в закладі освіти та здійснюють соціально-педагогічну роботу з учнями з ООП, підсилює діяльність всієї команди в правовому полі щодо забезпечення прав учнів з ООП на навчання, виховання та розвиток у безпечному просторі як у закладі освіти, так і в колі родини.

Інклюзивні класи потребують спеціалізованої підтримки з боку різних фахівців, які залучаються до міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП задля вирішення ситуацій, що можуть виходити за межі професійних можливостей і повноважень одного спеціаліста. Інспектор СОБ, що входить до складу міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП в соціально-педагогічній роботі, впливає на формування відповідальної правової поведінки в командах, пошук непростих рішень у межах правового поля, вчасне попередження конфліктів і порушення прав як учасників такої взаємодії, так і всіх учасників освітнього процесу в закладі освіти.

Залучення інспектора СОБ до міждисциплінарної взаємодії у командах супроводу учнів з ООП відбувається на таких самих засадах, як і залучення інших фахівців закладу освіти, а саме: партнерства, взаємодії, взаємоузгодженої спільної діяльності, взаємодоповнення та використання досвіду інших фахівців, учасників команд супроводу під час вирішення педагогічних завдань і пошуку правильних рішень в інтересах учня. Така взаємодія відбувається з метою прокладання й забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії учнів з ООП в закладі освіти та поза ним.

Так, інспектор СОБ є постійним учасником засідань міждисциплінарних команд супроводу, спільних обговорень і прийняття рішень в інтересах учня з ООП. Він забезпечує дотримання правового поля взаємодії всіх учасників команд супроводу, вчасно реагує та діє на попередження порушення прав учасників освітнього процесу, проводить роз'яснювальну роботу, консультаційну діяльність безпосередньо в закладі освіти, координує та сприяє вчасному залученню служб у справах дітей і Національної поліції України. Може виступати як третя сторона в ситуаціях конфлікту чи непорозуміння, сприяти їх вирішенню в межах чинного законодавства. Сприяє забезпеченню прав учнів з ООП та їх родин безпосередньо в закладі освіти та поза ним.

Учні з ООП можуть потребувати особливої уваги й підтримки щодо їхньої соціальної адаптації до загального освітнього простору, виконання правил поведінки, взаємодії з оточуючими. У такому випадку доцільним є залучення інспектора СОБ до надання правової підтримки батькам і фахівцям закладу освіти щодо відповідальності, прав та обов'язків всіх учасників освітнього процесу. Також важливою є підтримка інспектором СОБ класних керівників, фахівців закладу освіти та батьків учнів у випадках наявних ознак булінгу в середовищі закладу освіти.

Спілкування інспектора СОБ з учнями відбувається в присутності законних представників учня або фахівців закладу освіти, які надають соціально-педагогічний супровід такому учневі, і передбачає: встановлення його психологічного контакту з учнем, з урахуванням його психоемоційного стану та можливості взаємодіяти в момент контакту; визначення та подолання наявних бар'єрів і перепон для встановлення успішного контакту та взаємодії з учнем; здійснення психолого-педагогічного впливу з урахуванням психофізіологічних особливостей розвитку учня з метою зміни або попередження небажаної поведінки учня; подальшу взаємодію з фахівцями міждисциплінарної команди стосовно оцінки та корекції роботи з випадком, формування подальшої взаємодії з учнем та його родиною, фахівцями міждисциплінарної команди, спрямованої на упередження конфліктних ситуацій тощо [4].

Серед завдань інспектора СОБ в соціально-педагогічній роботі з учнями з ООП та міждисциплінарній взаємодії фахівців закладу освіти ми виокремили такі: забезпечення належного рівня безпеки в освітньому середовищі на засадах партнерства і взаємодії фахівців закладу освіти, фахівців соціальної сфери, правоохоронних органів, служб захисту дітей, різних органів самоврядування й інших суб'єктів; участь у спільних обговореннях і нарадах, батьківських зборах, засіданнях міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП, активна позиція під час обговорень і прийняття рішень; консультування й інформування учасників освітнього процесу щодо прав, обов'язків та відповідальності під час освітнього процесу в закладі освіти всіх його учасників; забезпечення ефективної безпечної міжособистісної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу; підвищена увага до забезпечення безпечного освітнього простору для учнів з ООП; забезпечення прав і найкращих інтересів дітей [6; 9; 11; 14].

Забезпечення інспектором протидії негативним чинникам у закладі освіти, які виникають під впливом зовнішніх (військова агресія) і внутрішніх

(булінг, цькування, міжособистісні конфлікти учасників загального освітнього середовища) чинників може бути спрямоване на: активну взаємодію з психологічною службою закладу освіти та іншими фахівцями, що входять до міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП; безпосередню участь у забезпеченні соціально-педагогічного супроводу учнів з ООП в закладі освіти та поза ним; підвищення ефективності попередження й недопущення вчинення правопорушень у закладі освіти та поза ним щодо учнів з ООП, у тому числі запобігання домашньому насиллю та жорстокому поводженню з дітьми; забезпечення прав учнів з ООП на навчання, розвиток і повноцінне включення в загальне освітнє середовище закладу освіти; підвищення загальної батьківської компетентності; інформування учасників міждисциплінарних команд супроводу щодо правової поведінки; запобігання конфліктів і правопорушень; вирішення питань безпеки життєдіяльності, свобод та обов'язків громадян; упровадження соціально-емоційного навчання й інтеграції знань про безпеку та психічне здоров'я в освітньому процесі та соціально-педагогічній діяльності; формування основ психологічної самопомогі під час професійної діяльності [12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Участь інспектора СОБ в соціально-педагогічній роботі з учнями з особливими освітніми потребами та міждисциплінарній взаємодії фахівців закладу освіти не лише обумовлено безпековими вимогами сучасності, але й сприяє покращенню ефективності превентивної діяльності та прискоренню оперативного реагування представником Національної поліції на виклики правопорушень у закладі освіти, дає йому можливість вчасно втручатися в конфлікт, пов'язаний із порушенням прав учнів з ООП та їх родин, упереджує булінг в жорстоке поводження з дітьми, надає взаємодії фахівців у соціально-педагогічній роботі з родиною учня з ООП правового формату, підсилює компетентність фахівців і впливає таким чином на формування безпечного простору для всіх учасників навчального процесу. Залучення інспекторів СОБ до міждисциплінарних команд супроводу учнів з ООП у закладах загальної середньої освіти відповідає викликам часу та потребам закладів освіти. Подальші наукові пошуки в цьому питанні можуть бути спрямовані на забезпечення ефективності міждисциплінарної взаємодії між різними фахівцями, що входять до команд супроводу учнів з ООП, вдосконалення та розширення форм взаємодії інспектора СОБ з усіма учасниками освітнього процесу з метою забезпечення прав і найкращих інтересів учнів.

Список літератури:

1. Барна А. Безпечна школа: виклики системи освіти в умовах війни // *Практична складова освітньої програми майбутнього фахівця в умовах воєнного стану в Україні: особливості, пріоритети, перспективи* : зб. тез за результатами практичної складової освітніх програм / за заг. ред. А. М. Старєвої. Вип. 2. Миколаїв : МІРЛ та МФК Університету «Україна», 2023. С. 29–31.
2. Докладніше про офіцерів безпеки в школах: де з'явилися перші, які обов'язки мають та за чий кошт їх фінансуватимуть. *НУШ Нова українська школа*, 4 лютого 2024 р. URL: <https://nus.org.ua/articles/dokladnishe-pro-ofitseriv>

bezpeky-v-shkolah-de-z-yavylysy-pershi-yaki-obov-yazky-mayut-ta-za-chyj-kosht-yih-finansuvatymut/ (дата звернення: 31.01.2025).

3. Єрмак Ю., Бунчук О., Наветанюк М. Соціально-педагогічна діяльність з учнями основної школи, що схильні до девіантної поведінки. *Вісник Humanitas*. 2021. Вип. 5. С. 24–28.

4. Когут Я., Хомин О., Жидецький Ю., Пряхіна Н., Кіржецький Ю., Січковська І. Формування ювенальної компетентності поліцейських : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Я. Когута. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 176 с.

5. Пісоцька К. Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Дніпро, 2022. 214 с.

6. Посадова інструкція інспектора відділу «Служба освітньої безпеки» управління патрульної поліції у місті Києві Департаменту патрульної поліції. URL: <https://drive.google.com/file/d/1JsNvQVxinZ6J2LupPjLcy0DgIQ5aij4D/view?usp=drivesdk>, (дата звернення: 30.01.2025).

7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 30.01.2025).

8. Про реалізацію експериментального проекту щодо посилення безпеки освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти в умовах правового режиму воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 01.11.2024 № 1245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2024-p#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

9. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.10.2024 № 663. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24#Text> (дата звернення: 29.01.2025).

10. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 26.01.2025).

11. Проблеми психологічної служби закладів загальної середньої освіти та пропозиції щодо їх розв'язання. Освітній омбудсмен України, 20 травня 2024 р. URL: <https://eo.gov.ua/problemy-psykholohichnoi-sluzhby-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-ta-propozitsii-shchodo-ikh-rozvyazannya> (дата звернення: 27.01.2025).

12. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-r#Text> (дата звернення: 26.01.2025).

13. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

14. Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/bezpeche-ditinstvo/specialist-iz-bezpeki-v-osvitnyomu-seredovishhi-1> (дата звернення: 26.01.2025).

15. Спіріна Т., Лях Т., Петрович В. Зарубіжний досвід соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. *Вісник Humanitas*, Вип. 5, 2021. С. 90–97.

16. Яровець Д. Повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо забезпечення прав дітей. *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє*. Харків, 2020. С. 194–195.

References:

1. Barna, A. (2023). Bezpechna shkola: vyklyky systemy osvity v umovakh viiny [Safe School: Challenges of the Education System in Wartime]. *Praktychna skladova osvithoi prohramy maibutnoho fakhivtsia v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: osoblyvosti, priorytety, perspektyvy – Practical Component of the Educational Program of a Future Specialist in Wartime Conditions in Ukraine: Features, Priorities, Perspectives*, 2, 29–31 [in Ukrainian].

2. Dokladnishe pro ofitseriv bezpeky v shkolakh: de zavylysyia pershi, yakii obov'iazky maiut ta za chyi kosht yikh finansuvatymut [More about school security officers: where the first ones appeared, what their duties are, and who funds them] (2024, February 4). *NUSh Nova ukrainska shkola – New Ukrainian School*. Retrieved from <https://nus.org.ua/articles/dokladnishe-pro-ofitseriv-bezpeky-v-shkolah-de-z-yavylysyia-pershi-yaki-obov-yazky-mayut-ta-za-chyj-kosht-yih-finansuvatymut/>.

3. Iermak, Yu., Bunchuk, O., & Navetaniuk, M. (2021). Sotsialno-pedahohichna diialnist z uchniamy osnovnoi shkoly, shcho skhylni do deviantnoi povedinky [Social and Pedagogical Activities with Primary School Students Prone to Deviant Behavior]. *Vvichlyvist – Humanitas*, 5 (1), 24–28 [in Ukrainian].

4. Kohut, Ya., Khomyn, O., Zhydetskyi, Yu., Priakhina, N., Kirzhetskyi, Yu., & Sichkovska, I. (2020). Formuvannia yuvenalnoi kompetentnosti politseiskyykh [Formation of Juvenile Competence of Police Officers]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

5. Pisotska, K. (2022). Administratyvna diialnist pidrozdiliv yuvenalnoi prevensii Natsionalnoi politsii Ukrainy [Administrative Activities of Juvenile Prevention Units of the National Police of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

6. Posadova instruktisiia inspektora viddilu "Sluzhba osvitnoi bezpeky" upravlinnia patrolnoi politsii u misti Kyievi Departamentu patrolnoi politsii [Job Description of the Educational Security Service Inspector of the Kyiv Patrol Police Department]. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1JsNvQVxinZ6J2LupPjLcy0DgIQ5aij4D/view?usp=drivesdk>.

7. Verkhovna Rada Ukrainy (2017). Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine No. 2145-VIII of September 5, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024). Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proiektu shchodo posylennia bezpeky osvitnoho seredovyshcha v zakladakh zahalnoi serednoi osvity v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu: postanova vid 01.11.2024 № 1245 [On the Implementation of an Experimental Project to Strengthen the Security of the Educational

Environment in General Secondary Education Institutions under Martial Law: Resolution No. 1245 of November 1, 2024]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2024-p#Text>.

9. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2024). Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii roboty pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy iz zabezpechennia bezpechnoho osvithnoho seredovyscha: nakaz vid 01.10.2024 № 663 [On the Approval of the Instruction on the Organization of the Work of National Police Units to Ensure a Safe Educational Environment in General Secondary Education Institutions: Order No. 663 of October 1, 2024]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24#Text>.

10. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2017). Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii roboty pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii Ukrainy: nakaz vid 19 hrudnia 2017 r. № 1044 [On the Approval of the Instruction on the Organization of the Work of Juvenile Prevention Units of the National Police of Ukraine: Order No. 1044 of December 19, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>.

11. Problemy psykholohichnoi sluzhby zakladiv zahalnoi serednoi osvity ta propozytsii shchodo yikh rozviazannia [Problems of the Psychological Service of General Secondary Education Institutions and Proposals for Their Solution]. (2024, May 20). *Osvitnii ombudsmen Ukrainy*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/problemy-psykholohichnoi-sluzhby-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity-ta-propozytsii-shchodo-ikh-rozv-iazannia/2024/05/20/>.

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). Pro skhvalennia Kontseptsii bezpeky zakladiv osvity: Rozporiadzhennia vid 7 kvitnia 2023 r. № 301-r [On the Approval of the Concept of Security in Educational Institutions: Resolution No. 301-r of April 7, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-r#Text>.

13. Zvierieva, I.D. (Ed.). (2008). *Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia* [Social Pedagogy: A Small Encyclopedia]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

14. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (n.d.). Spetsialist iz bezpeky v osvithnomu seredovyschi [Security Specialist in the Educational Environment]. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/bezpecne-ditinstvo/specialist-iz-bezpeki-v-osvithnomu-seredovishhi-1>.

15. Spirina, T., Liakh, T., & Petrovych, V. (2021). Zarubizhnyi dosvid sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky nepovnlitnikh, yaki перебувають у конфлікті із законом [Foreign Experience of Social and Pedagogical Support for Juveniles in Conflict with the Law]. *Vvichlyvist – Humanitas*, 5 (1), 90–97 [in Ukrainian].

16. Iarovets, D. (2020). Povnovazhennia pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo zabezpechennia prav ditei [Powers of Juvenile Prevention Units of the National Police of Ukraine in Ensuring Children's Rights]. *Prava liudyny v Ukraini: mynule, sohodennia, maibutnie*, 2020, 1, 194–195 [in Ukrainian].

УДК 159.9: 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-5>

Комарницька Людмила Миколаївна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
kob-1974@ukr.net
ORCID ID:0000-0002-6742-8314

ПОЕЗІЯ ЯК ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ЗАСІБ: ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Анотація. Поезія завдяки своїй здатності виражати складні емоції та переживання є потужним інструментом психотерапії. Її використання в терапевтичній практиці базується на глибокому впливі слова на емоційний стан людини. Це мистецтво дає змогу пацієнтам досліджувати внутрішній світ, висловлювати емоції, які важко передати в повсякденному спілкуванні, та знайти нові шляхи для осмислення життєвих викликів. Поезія як засіб психотерапії доводить свою ефективність у роботі з людьми, які пережили травматичні події, страждають на депресію, тривожні розлади або мають труднощі із самовираженням. Її універсальність дає можливість застосовувати методику в роботі як з дітьми, так і з дорослими.

Метою дослідження є наукове обґрунтування терапевтичного потенціалу поезії через аналіз її впливу на психоемоційний стан людини, дослідження історичних і культурних передумов використання поезії в лікувальних практиках, а також визначення її ролі в сучасних підходах до психотерапії.

Це передбачає систематизацію теоретичних знань, вивчення механізмів дії поезії на психіку та формулювання рекомендацій щодо її використання в межах терапевтичних і освітніх методик.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі теоретичних підходів до використання поезії як інструменту психотерапії з урахуванням її впливу на емоційний і когнітивний стан особистості.

Дослідження також охоплює історичні та культурні аспекти становлення поезіотерапії, що дає змогу глибше зрозуміти витоки цього напрямку та його еволюцію в різних культурах. Завдяки роботі розширено уявлення про роль поезії у формуванні емпатії, самосвідомості й особистісного зростання в рамках психотерапевтичного процесу.

Висновки. Поезія не лише покращує емоційне благополуччя, але й відкриває нові можливості для глибокого самопізнання, сприяючи духовному зростанню та гармонізації внутрішнього стану особистості. Це потужний терапевтичний інструмент, який варто інтегрувати в сучасну психотерапевтичну практику.

Ключові слова: поезіотерапія, психотерапія, емоційна регуляція, емпатія, рефлексія.

Komaritska Liudmyla Mykolaivna

PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of Professional and Special Education
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”

POETRY AS A PSYCHOTHERAPEUTIC TOOL: THEORETICAL JUSTIFICATION

Poetry, with its ability to convey complex emotions and experiences, serves as a powerful psychotherapeutic tool. Its application in therapeutic practice is rooted in the profound impact of words on an individual's emotional state. This art form enables patients to explore their inner worlds, express emotions that are difficult to articulate in everyday communication, and discover new ways to comprehend life's challenges. Poetry as a therapeutic tool has proven effective in working with individuals who have experienced traumatic events, suffer from depression, anxiety disorders, or face difficulties with self-expression. Its versatility makes it applicable in therapy for both children and adults.

The aim of the study is to scientifically substantiate the therapeutic potential of poetry by analyzing its impact on an individual's psycho-emotional state, exploring historical and cultural prerequisites for its use in healing practices, and determining its role in contemporary approaches to psychotherapy. This involves the systematization of theoretical knowledge, examination of the mechanisms through which poetry influences the psyche, and the formulation of recommendations for its use within therapeutic and educational methodologies.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive analysis of theoretical approaches to using poetry as a psychotherapeutic instrument, considering its influence on an individual's emotional and cognitive states.

The study also addresses the historical and cultural aspects of the development of poetry therapy, providing a deeper understanding of its origins and evolution across various cultures. This work expands the understanding of poetry's role in fostering empathy, self-awareness, and personal growth within the psychotherapeutic process.

Conclusions. Poetry not only enhances emotional well-being but also offers new opportunities for profound self-discovery, contributing to spiritual growth and the harmonization of an individual's inner state. It is a powerful therapeutic tool that deserves integration into modern psychotherapeutic practices.

Key words: poetry therapy, psychotherapy, emotional regulation, empathy, reflection.

Актуальність дослідження. У сучасному світі, який характеризується зростанням рівня стресу, емоційного вигоряння та психологічних розладів, пошук ефективних, доступних і креативних методів психотерапії стає все більш важливим. Поезія, як вид мистецтва, що поєднує силу слова і глибокий емоційний вплив, має значний потенціал для психотерапевтичного використання.

Попри давні традиції застосування поезії у лікуванні душевних і психологічних страждань, цей підхід досі залишається недостатньо дослідженим з наукового погляду. Аналіз впливу поезії на психоемоційний стан людини, розуміння її механізмів і потенціалу для практичної терапії є важливими завданнями як для теорії, так і для практики психотерапії.

Вивчення історичних і культурних аспектів використання поезії в лікувальних практиках дає змогу оцінити її універсальність і значення в різних контекстах. З огляду на сучасні виклики, як-от травматичний досвід війни, пандемій, соціальних конфліктів, методики, які сприяють рефлексії, емоційному відновленню й особистісному зростанню, стають особливо цінними.

Таким чином, дослідження терапевтичного потенціалу поезії є актуальним і своєчасним, оскільки воно не лише розширює можливості сучасної психотерапії, а й сприяє інтеграції мистецтва в практику емоційної підтримки та реабілітації.

Поезіотерапія – це відносно нова й недостатньо досліджена галузь психотерапії. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена зростаючою роллю творчості та мистецтва в підтримці людей в умовах посилення екзистенційних криз, збільшення кількості нервово-психічних розладів, а також недостатньою кількістю україномовних і загалом міжнародних публікацій із цього питання. Джерела поезіотерапії, тобто використання поезії для зцілення й особистісного зростання, сягають часів первісної людини, яка застосовувала її у різних обрядах.

Сучасний фахівець, який використовує поезіотерапію, повинен бути глибоко зануреним у поезію: знати її, розуміти, як вона створюється та впливає емоційно. У дослідженні зроблено спробу систематизувати наявні в сучасному інформаційному просторі теоретичні відомості про витоки використання поезії як терапевтичного засобу, а також проаналізувати історичне й соціальне значення поезії, її функції та терапевтичні можливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування поезії як терапевтичного засобу (поезіотерапія) є відносно новою та недостатньо розробленою сферою терапевтичної практики. Терапія поезією (англ. *Poetry Therapy*) схожа з методами вільних асоціацій, психодрами та гіпнозу. Цей метод допомоги, заснований поетом і психотерапевтом А. Лернером, є одним із психотерапевтичних інструментів і новим напрямом у практиці використання експресивних мистецтв [9].

Для ефективного використання поезії з різними цілями психологам, психотерапевтам, арттерапевтам

та іншим фахівцям важливо не тільки розуміти історичні передумови її впливу та загальне соціальне значення, а й орієнтуватися в різних її напрямках. Кожен із них може потребувати окремих підходів і виконувати специфічні функції. Поезіотерапевт має бути глибоко занурений у світ поезії: знати її, розуміти, як вона створюється і як впливає на особистість автора та читача.

Поезія має різні ціннісні аспекти: самовираження в процесі написання віршів; читання віршів у тиші; виконання поезії перед аудиторією; супровід поезією ритмічних рухів (евритмія) тощо.

Особливу увагу привертає поетична творчість як спонтанна аутотерапія, а також терапія поезією як «екзотичний» (за висловом Г. Ю. Айзенка) вид психотерапії [5, с. 37].

Метою дослідження є систематизація наявних у сучасному інформаційному просторі теоретичних відомостей про витоки використання поезії як терапевтичного засобу, аналіз її історичного та соціального значення, функцій і терапевтичних можливостей.

Використання поезії в терапевтичних цілях має давнє коріння. Ще в первісні часи люди застосовували ритмічні та поетичні форми в лікувальних ритуалах. Сучасна поезіотерапія, як метод, розвиває ці традиції, підтримуючи емоційне відновлення та сприяючи особистісному розвитку.

Витоки поезіотерапії сягають первісних часів, коли люди використовували поетичні слова в ритуалах та обрядах. Шамани та чаклуни виголошували ритмічні вірші з метою забезпечення благополуччя для племені чи окремої особи. Це підтверджено історичними джерелами. Уже в IV тисячолітті до н. е. в Давньому Єгипті записані слова на папірусі розчиняли у воді, а потім вживали цей розчин, щоб слова фізично потрапили в організм пацієнта та набули своєї цілющої сили.

Відомо, що близько 1030 року до н. е. пастух із Віфлеєма на ім'я Давид заспокоював царя Саула музикою та співом. Охоплений тривогою, Саул запросив Давида, чий пісні допомагали йому заспокоїтися. Давид був прийнятий на державну службу як співак і здобув прихильність Саула після перемоги над філістимлянином Голіафом. Після цієї події Давид став народним героєм і другом старшого сина Саула – Йонатана. Він отримав посаду воєначальника, але через підозри Саула в намірі захопити престол змушений був тікати в прикордонні райони Юдеї. Після загибелі Саула в бою з філістимлянами Давид став царем Юдеї, об'єднав ізраїльські племена та захопив хананейське місто Євус, яке зробив столицею свого царства, назвавши його Ір Давид (місто Давида).

Згідно з переказами, Давид є автором багатьох псалмів – видатних творів юдейської релігійної лірики, що стали основою молитов як у юдаїзмі, так і в християнстві. Псалми – це пісенспіви, що зібрані в біблійній книзі «Псалтир» і мають різноманітну тематику: хвалу Богові, молитви, скарги, прокляття, шлюбні пісні, історичні оповіді та філософські притчі [3, с. 74].

Першим психотерапевтом, який використовував поезію, був римський лікар Соранус у I столітті н. е. Він призначав пацієнтам із маніакальними станами трагедії, а тим, хто перебував у депресії, – комедії. Не випадково Аполлон вважався богом мистецтва, поезії, музики та медицини, адже ці сфери завжди були тісно пов'язані між собою [3, с. 83].

Протягом століть трубадури, священники та цілителі часто здійснювали потужний лікувальний вплив на людей. Однак зв'язок між поезією та медициною довгий час залишався неясним.

Цікаво, що в Пенсильванії, у першій лікарні США, заснованій Бенджаміном Франкліном у 1751 році, для лікування психічно хворих пацієнтів використовували такі методи, як читання, написання та публікація їхніх творів.

Доктор Бенджамін Раш, який почав свою лікарську практику у Філадельфії в 1769 році, був видатним американським просвітителем, філософом, громадським діячем, фізіологом і психіатром. Раш активно працював над упровадженням гігієнічних практик, боротьбою з алкоголізмом і курінням, розробкою дієтологічних рекомендацій, а також шукав способи лікування туберкульозу, водянки, подагри та жовтої лихоманки. Особливу увагу він приділяв вивченню психічних розладів.

Робота Бенджаміна Раша «Медичні дослідження і спостереження за хворобами мозку», у якій він розглядав соматичну природу психічних захворювань, перевидавалася п'ять разів і стала першим у США серйозним дослідженням із психіатрії. Раш наполегливо боровся за гуманне ставлення до психічно хворих, вважаючи, що їх слід лікувати, а не тримати в темницях і піддавати насильству. Проте він вірив, що для лікування божевільня лікар має досягти абсолютного контролю над особистістю пацієнта. Його вважали одним із найкращих лікарів свого часу [7, с. 96].

Важливим аспектом історії розвитку поезіотерапії є те, що Бенджамін Раш вважав музику та літературу ефективними допоміжними засобами. Написання поезії (*poemwriting*) використовувалося як спосіб залучення пацієнтів до активної діяльності, а їхні твори публікувалися в лікарняній газеті.

У 1928 році Елі Грейфер, фармацевт, юрист, поет і один із засновників «поетичної терапії», вирішив довести, що вірші мають лікувальну силу. Поезія була його пристрастю, і він присвячував їй увесь свій час та енергію. Грейфер заснував центр мистецтв Village Arts Center, клуб спілкування Messagists Club і галерею Remedy Rhyme Gallery у Нью-Йорку. Щоб перевірити свої теорії, він став першим добровольцем у цій сфері.

У 1950-х роках він організував групу з поезіотерапії в державній лікарні Крідмор (США). У 1959 році Грейфер застосовував поезію в груповій терапії в лікарні Камберленда разом із двома психіатрами – Джеком Д. Ліді та Семом Спектором. Грейфер помер у 1966 році, зробивши значний внесок у розвиток того, що сьогодні відоме як поезіотерапія. На його честь було створено Асоціацію поезіотерапії (*Association for Poetry Therapy*) [1, с. 37].

Однак на цьому дослідження впливу поезії на психічний стан людини не закінчилися. Анна Вайт розробила експериментальний проєкт, який дав змогу застосовувати терапевтичний вплив поезії в лікарнях, реабілітаційних центрах і школах для дітей з особливостями розвитку.

У 1962 році поет Джой Шімен впровадив власний метод «Thera-поетика» (з грецької *θερα* – «лікувати, зцілювати») в одній із лікарень Каліфорнії. Було доведено, що завдяки поезіотерапії відбувається зцілення правої півкулі мозку [1, с. 42].

У 1969 році Гіл Шлосс, автор книги «Психопоезія», проводив індивідуальні та групові психотерапевтичні заняття в Інституті соціотерапії в Нью-Йорку. Разом із доктором Джеком Ліді він заснував Асоціацію поезіотерапії [6, с. 19].

У 1971 році Артур Лернер, доктор філософії, поет і психотерапевт, був призначений поезіотерапевтом у приватній психіатричній лабораторії в Каліфорнії.

Того ж року Рут Ліза Шехтер, поетеса й автор книги «Поетична терапія: терапевтичний засіб і зцілююча сила», стала першим офіційним поезіотерапевтом у Нью-Йорку. Вона працювала з наркозалежними, жертвами насильства й інцесту.

У 1973 році Морріс Р. Моррісон, доктор філософії, поет і педагог (автор книги «Поезія як терапія», 1986), створив і опублікував перший систематизований набір стандартів для сертифікації у цій сфері.

Поет, перекладач і літературний критик Аарон Крамер став одним із перших, хто використовував поезію для допомоги людям із порушеннями слуху (його книга «Поезія – цілитель», 1973).

У 1974 році бібліотекар Елоїза Річардсон переконала губернатора штату Меріленд провести День поезіотерапії.

Переходячи від короткої історії розвитку поезіотерапії як методу, спробуємо проаналізувати соціальне призначення та функції поезії.

Насамперед доцільно звернутися до роздумів Томаса Еліота – американо-англійського поета, драматурга та літературного критика, представника модернізму в поезії. Визначаючи призначення поезії, Еліот наголошує, що можна досліджувати її різновиди та її соціальне призначення, залишаючи поза увагою загальну соціальну роль поезії як літературного жанру. Водночас він прагнув відокремити загальне призначення поезії від її часткових функцій, щоб чіткіше розуміти, про що йдеться [2, с. 39].

Оцінюючи завдання поезії в історичному контексті, Еліот писав: «Поезія може мати усвідомлену, чітко нею визначену суспільну місію. Це завдання на ранніх етапах її розвитку нерідко проявляється з абсолютною ясністю. Наприклад, відомі ранні руни та пісні, багато з яких переслідували виключно практичні цілі заклинань: допомагали відвернути пристрій, вилікувати хворобу чи вигнати злих духів» [2, с. 43].

У релігійних обрядах поезія почала використовуватися дуже рано й залишається невід'ємною частиною цих обрядів до сьогодні (наприклад, спів псалмів). Ранні епічні поеми та саги, на думку Елі-

ота, мали на меті зафіксувати уявлення про історію того часу, хоча згодом їх сприймали здебільшого як засіб розваги.

Віршована форма організації мови допомагала запам'ятовувати інформацію і використовувалася аж до появи писемності. У більш розвинених суспільствах, зокрема в Стародавній Греції, загально-визнане соціальне призначення поезії також було очевидним. Наприклад, грецька драма виникла з релігійних обрядів і залишалася формалізованою публічною церемонією, пов'язаною з традиційними святами.

У контексті різних форм поезії можна виділити її основні функції:

1. Естетична (художня, або власне поетична). У поезії художній образ часто має більшу вагу, ніж інформація. Наприклад, зміст вірша може бути незрозумілим, але його форма викликає емоційні переживання завдяки впливу художніх образів. Такі вірші створювали символісти (Поль Верлен і Стефан Малларме), футуристи (Ф. Марінетті) та інші.

2. Експресивна (емотивна). Виявляється у вираженні емоцій, ставленні до проблеми чи явища через пряме відображення почуттів.

3. Комунікативна (референтивна). Поезія як засіб передачі повідомлення, орієнтованого на контекст. Це – неприховане спілкування душ. Якщо в процесі читання чи слухання віршів художнє слово викликає у нас довіру, то наша душа мимоволі відкривається.

4. Метамова функція. Поетична мова є метамовою, тобто сенс передається через образи та форми, як через певний код. Завдяки цій функції стає зрозуміло, чи сприймається зміст твору, адже слова зазвичай мають кілька значень.

5. Апелятивна (директивна) функція. Поет намагається впливати на адресата тим чи іншим чином, викликаючи його реакцію.

6. Фатична (контактно-встановлювальна) функція. За допомогою поетичного твору можна встановлювати контакт із читачем.

Окрім загально-визнаних естетичної та інших основних функцій, поезія характеризується і специфічними функціями. У кожній живій, процвітаючій цивілізації, особливо в архаїчних культурах, поезія виконує вітальну, соціальну та літургійну функції. Будь-яка давня поезія одночасно була культом, святковою розвагою, колективною грою, виявом мистецтва, випробуванням (відгадуванням загадок), мудрим повчанням, переконанням, прозрінням і прокуванням.

Йохан Гейзинга, видатний нідерландський філософ та історик культури, визначає специфічні функції поезії [8, с. 55]. Зокрема:

1. Пророка функція (функція передбачення). «Поет – *Vates*, натхненний, одержимий, шалений. Він – посвячений, *Sja'ir*, як його називали стародавні араби». У північних легендах, наприклад в «Едді», поет – мудрий і всезнаючий. Поетичний дар провидця можна отримати, скуштувавши медовий напій із крові Квасіра, наймудрішого з істот. «Від поета-

пророка поступово відокремлюються постаті жреця, пророка, містагога, віршотворця, а також філософа, законодавця, оратора, демагога, софіста й ритора» [8, с. 57].

У давнину поезія сприймалася як мистецтво прощання. Вона не тільки давала змогу заглянути в майбутнє, а й впливати на нього.

2. Ігрова функція. Це зафіксована в слові форма повторюваної гри. Гейзинга ілюструє цю функцію прикладами:

- *Інга-фука* – вятковий спів народу Середнього Буру (Рана). Чоловіки й жінки, сидючи одне навпроти одного, співають пісні, які відтворюють чи імпровізують під супровід барабана. Пісні побудовані на чергуванні строфи й антистрофи, питання й відповіді, випадку й відплати. Це нагадує дитячу гру.

- *Імпровізація на острові Ветан* (група Бабар, Південно-Східні острови). Тут головний ефект досягається грою мелодій, а не мовними значеннями чи звучанням слів.

- *Малайський пантун* – чотиривірш із перехресною римою. Перші два рядки створюють образ або констатують факт, а останні завершують його натяком. Пантун нагадує інтелектуальну гру, схожу на японську форму хайку. За Гейзингою, хайку також могло бути грою з римами: один починав, а інший продовжував.

3. Сакральна функція. У багатьох народів давнини поезія виконувала роль священнодіяння. Наприклад, серед кельтського духовенства (друїдів) існували віщі поети. Царі й вожді боялися магічної сили поезії. У фольклорі поширені оповіді про царів, які не проявляли належної поваги до поетів, за що ставали об'єктами сатиричних пісень, які накликали на них прокляття й вигнання.

На думку Йохана Гейзинга, усі функції поезії тісно переплітаються між собою. «Усе, що є поезією, виростає з гри: зі священної гри поклоніння богам, із святкової гри залицяння, з бойової гри поєдинку з похвалюю, образами й насмішкою, з гри дотепності та винахідливості» [8, с. 86].

Поетична форма завжди є первинною. Найдавніші священні, урочисті, обрядові тексти створювалися в поетичній формі. Звернення до високих матерій потребувало відповідної форми викладу. Крім того, перед оповідачами минулого стояло завдання зберігати в пам'яті величезні обсяги епічного матеріалу та точно його відтворювати в умовах безписемного суспільства. Аналогічні за обсягом прозаїчні тексти запам'ятати майже неможливо. У зв'язку із цим варто наголосити, що природним є факт, що поезія завжди передусе літературній прозі. Усі священні й урочисті тексти – гімни, притчі, трактати – створюються метрично або строфічно.

Досить поширеною є думка, що поезія є проекцією внутрішнього світу того, хто її створює, і багато хто намагається аналізувати її саме із цієї позиції. Проте Карл Юнг критично ставився до такого підходу. На його думку, через поетичний матеріал та його обробку можна знайти сліди особистих стосунків поета з батьками, але це мало сприяє розумінню

самої поезії: «Якщо художній твір пояснюється так само, як невроз, значить, або він є неврозом, або невроз є твором мистецтва. Цей тезис, звісно, гра слів, але він відображає здоровий глузд, який протестує проти зведення мистецтва до рівня патології. На одного поета можуть впливати стосунки з батьком, на іншого – прив'язаність до матері, у творах третього може простежуватися сексуальна пригніченість. Але все це однаково характерне не лише для невротиків, а й для будь-якої звичайної людини. У цьому немає нічого важливого для оцінки мистецтва. Небажання дотримуватись делікатності часто перетворюється на професійну рису психологів, а схильність до сміливих висновків веде до відвертої грубості. Легкий натяк на скандал додає біографії цікавості, але його надмір викликає нездорову цікавість, де поганий смак маскується під науку» [4, с. 119].

Надзвичайно цікавою є феноменологія сприйняття поетичних творів звичайним читачем. У більшості випадків увага читача зосереджена не на майстерності римування чи витіюватості думок, а на тому, чи близькі йому слова поета, чи збігаються його переживання з авторськими.

Читачі ніби «приміряють» думки, почуття та переживання поета на власний життєвий досвід. Взаємодія з поезією та її результати залежать не лише від характеристик самого твору – його якості, змісту, жанру й інших особливостей, але й від індивідуальних рис читача: рівня культури, емоційної чутливості, вразливості, а також від ситуативних факторів, як-от настрій, самопочуття або попередні події. Той самий вірш може викликати зовсім різні емоції залежно від обставин, у яких його читають.

Поезія відкриває людині нові грані досвіду, які раніше могли залишатися поза її увагою. Емоції, що виникають під час читання, резонують із власними спогадами, переживаннями й досвідом, даючи змогу переосмислити себе, розширити межі світогляду й емоційного сприйняття.

Завдяки поезії людина розвиває здатність до глибшого розуміння себе, навколишнього світу, чутливості, співпереживання й емоційної емпатії. Вона може стати вагомим інструментом у процесі самопізнання, допомогти у відображенні внутрішнього світу, підтримати лікування пацієнта, а також сприяти формуванню ставлення до основних аспектів життя: хвороби і смерті, любові і ненависті, радості і смутку, щастя й інших екзистенційних питань.

Застосування поезії в терапевтичних (профілактичних, діагностичних, ресоціалізаційних тощо) цілях може здійснюватися в кількох напрямках:

I. Поезія як засіб аутотерапії.

Поезія має сильний вплив на особистість людини, тому її можна використовувати як засіб натхнення, мотивації, самореалізації, рефлексії, розвитку уяви та досягнення емоційної зрілості. Вона пропонує моделі різноманітних життєвих ситуацій і способи переживання емоцій іншими людьми, допомагаючи людині розширити свій внутрішній світ.

Поезія може збуджувати, активізувати, пробуджувати бойовий дух, заспокоювати, знімати напругу, створювати відчуття безпеки. Її можна використовувати як профілактичний, терапевтичний, корекційний і діагностичний інструмент. Вона також сприяє соціалізації та ресоціалізації людей із проблемами адаптації в суспільстві.

Особливо часто до поезії звертаються: ув'язнені; люди, які тривалий час перебувають у замкнених структурах (армія, флот); учасники тривалих експедицій; ті, хто пережив драматичні події чи кризи; люди, позбавлені батьківщини (переселенці, біженці тощо).

Вони не лише звертаються до поезії як до літературного жанру, шукаючи в ній відображення власних переживань, а й стають авторами творів, використовуючи поезію як засіб сублимації, трансформації сильного емоційного напруження та катарсису. Поезія також сприяє самопізнанню та самореалізації.

II. Поезія як засіб групової та індивідуальної психотерапії.

- Поезія як супровід ритмічного руху.

Поезія у поєднанні з ритмічним рухом або евристикою може застосовуватися як у роботі з дітьми, так і з дорослими. Вона виступає механізмом індивідуального чи групового впливу, спрямованого на:

- регуляцію та корекцію надмірного емоційного або рухово-психічного збудження;
- зниження напруги;
- нормалізацію ритму дихання та частоти серцевих скорочень;
- стабілізацію крайніх емоційних станів;
- індукцію трансових станів і розслаблення.

Поезія як супровід ігрових технік, психодрами, театральної терапії.

Поезія може використовуватися для посилення емоційного впливу гри, розширення спектра рольових дій тощо.

- Поезія як ілюстрування візуальних образів.

Поезія може слугувати самостійним діагностичним і терапевтичним засобом у терапії мистецтвом (арт-терапії), а також використовуватися для розвитку чутливості до кольорів, звуків, естетики, ритму й емоцій. Це дає змогу підсилити емоційне сприйняття художнього твору або вплив процесу малювання.

Таким чином, поезія є потужним джерелом формування власних думок, переживань, почуттів, мрій і проєкцій. Вона проникає в глибини людської сутності та може змінювати світогляд і звички. Поезія є інструментом саморефлексії, формування або переосмислення життєвих позицій, ставлення до подій і людей, способів переживання емоцій. Вона виступає засобом самотерапії, терапії, а також діагностики, корекції та ресоціалізації інших людей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження підтвердило, що поезія має значний терапевтичний потенціал завдяки здатності впливати на емоційний і когнітивний стан особистості. Вона сприяє розвитку рефлексії, емпатії, зниженню рівня стресу, емоційній стабілізації та

саморозкриття. Поезія діє через активацію уяви, стимуляцію асоціативного мислення, формування глибокого зв'язку зі змістом тексту. Її здатність до створення емоційного резонансу відкриває нові можливості для інтеграції мистецтва у психотерапевтичні практики.

Аналіз історичних і культурних передумов засвідчив, що поезія використовувалася як засіб лікування в різні епохи та в різних культурах, підкреслюючи її універсальність і значення для різних соціальних груп.

Застосування поезії у психотерапії є доцільним у роботі з людьми, які пережили травматичний

досвід, мають труднощі з емоційним вираженням або страждають на тривожні та депресивні стани. Поезія ефективно використовується як із дітьми, так і з дорослими.

Інтеграція поезіотерапії з іншими видами терапії, як-от арт-терапія, музикотерапія та когнітивно-поведінкова терапія, дає можливість створення комплексних програм психоемоційної підтримки. Ці перспективи відкривають широкі можливості для подальших теоретичних і практичних досліджень, спрямованих на розкриття повного потенціалу поезії як психотерапевтичного засобу.

Список літератури:

1. Карпенко Н. А. Психологія творчості : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
2. Резнікова Л. В. Поетична терапія як засіб подолання посттравматичного стресу. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2019. С. 37–51.
3. Черножук Ю. Г. Психологія творчості : навч. посіб. для студентів педагогічних ВНЗ. Одеса : Державний заклад ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2010. 182 с.
4. Юнг К. Г. Людина і її символи. Пер. з англ. Т. Турчин. Львів : Априорі, 2018. 320 с.
5. Eysenck H. J. *The Science of Therapy*. London : Routledge & Kegan Paul, 1964. 232 p.
6. Gil Schloss. *Psychopoetry*. New York : Psychopoetry Press, 1976. 112 p.
7. Mazza N.F. *Poetry Therapy: Interface of the Arts and Psychology*. London : Routledge, 2016. 287 p.
8. McCullough, S. *The Healing Power of Poetry: Transforming Trauma into Inspiration*. New York : Harper Collins, 2018. 194 p.
9. What is Poetry Therapy. URL: <https://poetrytherapy.org> (дата звернення: 20.12.2024).

References:

1. Karpenko, N.A. (2016). *Psychology of Creativity: Textbook*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.
2. Reznikova, L.V. (2019). *Poetic Therapy as a Means of Overcoming Post-Traumatic Stress*. *Practical Psychology and Social Work*, Kyiv, 37–51.
3. Chernozhuk, Yu.H. (2010). *Psychology of Creativity: Textbook for Students of Pedagogical Higher Education Institutions*. Odesa: Derzhavnyi zaklad PNP im. K.D. Ushynskoho.
4. Jung, C.G. (2018). *Man and His Symbols* (T. Turchyn, Trans.). Lviv: Apriori.
5. Eysenck, H.J. (1964). *The Science of Therapy*. London: Routledge & Kegan Paul.
6. Schloss, G. (1976). *Psychopoetry*. New York: Psychopoetry Press.
7. Mazza, N. F. (2016). *Poetry Therapy: Interface of the Arts and Psychology*. London: Routledge.
8. McCullough, S. (2018). *The Healing Power of Poetry: Transforming Trauma into Inspiration*. New York: Harper Collins.
9. Poetry Therapy Organization. (n.d.). What is Poetry Therapy. Retrieved December 20, 2024, from <https://poetrytherapy.org>.

УДК 364.69:159.947.5

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-6>

Новак Микола Володимирович

аспірант кафедри психології та педагогіки,

Хмельницький національний університет

novakilinovak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0221-6342

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІК КОГНІТИВНОГО РЕСТРУКТУРУВАННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ КЛІЄНТІВ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Вступ. У статті розглядається використання технік когнітивного реструктурування як інструменту підтримки клієнтів, які перебувають у кризових ситуаціях. У сучасних умовах соціально-економічних і психологічних викликів соціальні працівники стикаються з потребою застосовувати ефективні методики для допомоги клієнтам у подоланні негативних наслідків криз. Когнітивне реструктурування, як частина когнітивно-поведінкової терапії, дає змогу зменшити емоційне навантаження клієнтів, змінюючи їхні негативні переконання та формуючи адаптивні способи мислення. Ця техніка допомагає клієнтам критично оцінювати свої ірраціональні думки, що часто лежать в основі тривоги, страху чи депресії, та замінювати їх конструктивними переконаннями. Завдяки систематичній роботі над мисленням клієнти набувають нових навичок, які сприяють їхній адаптації до складних життєвих обставин і відновленню психологічного балансу.

Метою статті є аналіз практичного досвіду соціальних працівників у застосуванні когнітивного реструктурування для підтримки клієнтів у складних життєвих обставинах.

Наукова новизна статті полягає у систематизації практичних підходів до використання когнітивного реструктурування в соціальній роботі та виявленні ключових чинників, що впливають на ефективність цього методу. У статті представлено аналіз основних принципів техніки, її психологічних і соціальних аспектів, а також визначено виклики, що заважають її успішному впровадженню.

Висновки. Когнітивне реструктурування є потужним інструментом для підтримки клієнтів, що перебувають у кризових ситуаціях. Використання цієї техніки сприяє зменшенню рівня тривожності, подоланню депресивних станів, покращенню самооцінки клієнтів і відновленню їхніх соціальних зв'язків.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні методичних підходів до використання когнітивного реструктурування в соціальній роботі, розробці програм навчання для соціальних працівників, а також вивченні впливу культурних і соціальних чинників на ефективність цієї техніки. Розробка інтегрованих стратегій для подолання бар'єрів у роботі з клієнтами дасть змогу підвищити якість психологічної підтримки та сприятиме професійному розвитку соціальних працівників.

Ключові слова: когнітивне реструктурування, кризові ситуації, соціальна робота, психологічна підтримка, адаптивне мислення.

Novak Mykola Volodymyrovych

Postgraduate Student, Department of Psychology and Pedagogy,

Khmelnytskyi National University

USE OF COGNITIVE RESTRUCTURING TECHNIQUES TO SUPPORT CLIENTS IN CRISIS SITUATIONS: PRACTICAL EXPERIENCE OF SOCIAL WORKERS

Introduction. The article examines the use of cognitive restructuring techniques as a tool to support clients in crisis situations. In today's conditions of socio-economic and psychological challenges, social workers are faced with the need to apply effective methods to help clients overcome the negative consequences of crises. Cognitive restructuring, as part of cognitive behavioral therapy, allows you to reduce the emotional burden of clients, changing their negative beliefs and forming adaptive ways of thinking. This technique helps clients critically evaluate their irrational thoughts, which are often at the root of anxiety, fear, or depression, and replace them with constructive beliefs. Through systematic work on thinking, clients acquire new skills that help them adapt to difficult life circumstances and restore psychological balance.

The purpose of the article is to analyze the practical experience of social workers in applying cognitive restructuring to support clients in difficult life circumstances.

The scientific novelty of the article lies in the systematization of practical approaches to the use of cognitive restructuring in social work and the identification of key factors that influence the effectiveness of this method. The article presents an analysis of the basic principles of the technique, its psychological and social aspects, and also identifies challenges that hinder its successful implementation.

Conclusions. Cognitive restructuring is a powerful tool for supporting clients in crisis situations. The use of this technique helps to reduce anxiety, overcome depressive states, improve clients' self-esteem and restore their social ties.

Prospects for further research lie in improving methodological approaches to the use of cognitive restructuring in social work, developing training programs for social workers, and studying the influence of cultural and social factors on the effectiveness of this technique. Developing integrated strategies to overcome barriers in working with clients will improve the quality of psychological support and promote the professional development of social workers.

Key words: cognitive restructuring, crisis situations, social work, psychological support, adaptive thinking.

Вступ. Когнітивне реструктурування є одним із ключових методів, який широко застосовується у сфері психологічної допомоги та соціальної роботи для підтримки клієнтів у кризових ситуаціях. Ця техніка спрямована на ідентифікацію та зміну негативних когніцій, які можуть погіршувати емоційний стан клієнта та заважати адаптації до складних життєвих обставин [1, с. 7]. У сучасному світі, де кількість кризових ситуацій, пов'язаних з економічними, соціальними й особистісними проблемами, невпинно зростає, уміння соціальних працівників ефективно застосовувати методи когнітивного реструктурування набуває особливого значення.

Актуальність дослідження використання цієї техніки обумовлена зростаючою потребою в розробці практичних підходів для надання якісної психологічної допомоги в умовах стресу, травми або соціальних викликів. Соціальні працівники, часто стикаючись із клієнтами, які переживають складні емоційні стани, повинні не лише підтримувати їх емоційно, але й допомагати змінювати їхнє сприйняття ситуації, що сприятиме покращенню психологічного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження у сфері психології та соціальної роботи підтверджують ефективність використання технік когнітивного реструктурування для підтримки клієнтів, які стикаються з кризовими ситуаціями. Цей метод, заснований на принципах когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), отримав значну увагу з боку науковців і практиків завдяки своїй здатності зменшувати рівень стресу, тривоги та депресії у клієнтів.

У роботах В. В. Абрамова [1] та М. В. Архангельської [2], основоположників когнітивно-поведінкової терапії, визначено, що зміна дисфункціональних переконань клієнтів може значно покращити їхній емоційний стан і сприяти адаптації до складних життєвих обставин. Подальші дослідження, зокрема роботи А. Гільмана, Н. Кулеші [3], підтверджують ефективність цієї техніки в роботі з клієнтами, які переживають травматичний досвід або стикаються зі стресовими ситуаціями.

Наукові статті, опубліковані в останнє десятиліття, свідчать про активну інтеграцію когнітивних технік у практику соціальних працівників. Наприклад, дослідження Ю. Коваленко [4] демонструє, що використання когнітивного реструктурування в роботі із жертвами домашнього насильства допомагає їм відновити впевненість у собі та навчитися ефективно протидіяти психологічному тиску. Зі свого боку, А. А. Лущик та Т. В. Іванова [5] підкреслюють важливість навчання соціальних працівників навичок застосування цієї техніки, оскільки її ефективність залежить від професійної підготовки.

Емпіричні дослідження, зокрема робота О. М. Палилюцької та І. М. Завадської [6], зосереджені на вивченні впливу когнітивного реструктурування на клієнтів із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). У дослідженні зазначається, що ця техніка сприяє зменшенню інтенсивності симп-

томів ПТСР та покращує якість життя клієнтів. Інші дослідження В. В. Присакар, Р. В. Козак [7], Ю. Ю. Ребрик, Н. Я. Ульяницької, О. Я. Андрійчук [8] підтверджують ефективність методу в роботі з клієнтами, які переживають втрату близьких, економічні кризи або складні життєві зміни.

Незважаючи на позитивні результати, дослідження також виявляють виклики, пов'язані з використанням когнітивного реструктурування в соціальній роботі. Наприклад, І. Р. Ромаш, І. С. Тимків, І. Б. Ромаш, К. В. Дзівак, О. П. Кухта [9] зазначають, що соціальні працівники часто стикаються з опором клієнтів до зміни своїх переконань, особливо у випадках тривалих кризових ситуацій. Крім того, недостатня професійна підготовка й обмежені ресурси можуть знижувати ефективність використання техніки.

Отже, когнітивне реструктурування є перспективною технікою для соціальних працівників, яка дає змогу ефективно підтримувати клієнтів у складних життєвих обставинах. Проте подальші дослідження та вдосконалення практики залишаються важливими завданнями.

Метою дослідження є вивчення практичного досвіду соціальних працівників у застосуванні технік когнітивного реструктурування для підтримки клієнтів у кризових ситуаціях.

Завдання дослідження передбачають: вивчення специфіки кризових ситуацій, з якими стикаються клієнти соціальних працівників; аналіз застосування когнітивного реструктурування як інструменту для зменшення негативного впливу кризових станів на клієнтів.

Це дослідження спрямоване на вдосконалення методології соціальної роботи в умовах сучасних викликів і сприяння підвищенню ефективності психологічної підтримки клієнтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризові ситуації є невід'ємною частиною життя клієнтів соціальних працівників, особливо в умовах сучасних соціально-економічних і політичних змін. Такі ситуації характеризуються значними емоційними, психологічними та соціальними викликами, які потребують професійної підтримки. Розуміння специфіки кризових обставин є ключовим для розробки ефективних стратегій допомоги [11, с. 379].

Кризові ситуації, з якими стикаються клієнти соціальних працівників, можна поділити на кілька основних категорій. Особистісні кризи охоплюють втрату близьких, серйозні захворювання, розлучення, втрату роботи чи інших життєвих опор. Сімейні кризи – це конфлікти у сім'ї, домашнє насильство, труднощі виховання дітей і порушення сімейних функцій. Соціально-економічні кризи стосуються бідності, безробіття, відсутності доступу до базових соціальних послуг. Кризи, пов'язані з травматичними подіями, охоплюють досвід насильства, катастроф, військових дій або вимушеного переселення. Культурно-соціальні кризи пов'язані з труднощами в адаптації до нових умов, дискримінацією за статтю, віком, расою чи соціальним статусом [12, с. 1].

Кожна кризова ситуація має свої унікальні прояви, але загальні риси включають невизначеність, коли клієнти не знають, як реагувати на обставини, що виникли, та відчувають безсилля перед майбутнім. Емоційна нестабільність проявляється у формі тривожності, страху, розпачу, агресії або апатії. Соціальна ізоляція характерна для багатьох клієнтів, які замикаються в собі, уникають контактів і втрачають підтримку оточення. Крім того, спостерігається зміна пріоритетів, коли люди в кризових обставинах зосереджуються на базових потребах, відсуваючи довгострокові цілі на другий план [10, с. 7].

Соціальні працівники часто стикаються з такими типовими ситуаціями, як домашнє насильство, яке є однією з найпоширеніших криз, коли жертви бояться розголосу та не довіряють інституціям; у таких випадках працівники допомагають знайти безпечне місце, отримати юридичну допомогу й розпочати нове життя. Безробіття та бідність викликають почуття провини, тривогу і втрату самоповаги, а соціальні працівники допомагають знайти можливості працевлаштування та доступ до соціальних послуг. У випадках міграції та вимушеного переселення клієнти стикаються з адаптаційними проблемами, дискримінацією і втратою соціальних зв'язків, і соціальні працівники підтримують їх у пошуку житла й інтеграції в нове середовище. Також вони працюють із клієнтами, які мають проблеми з психічним здоров'ям, зокрема депресією, тривожними розладами чи ПТСР, забезпечуючи не лише психологічну допомогу, але й підтримку в повсякденному житті. Втрата близьких є ще однією поширеною кризою, що супроводжується глибоким емоційним болем, який потребує чуйного підходу та підтримки [8, с. 133].

Кризові ситуації мають комплексний вплив на клієнтів, проявляючись у різних сферах їхнього життя. Емоційний вплив включає постійний стрес, страх і розпач, які можуть призводити до хронічної депресії чи тривожних розладів. Соціальний вплив виражається у втраті соціальних зв'язків, ізоляції та конфліктах із близьким оточенням. Економічний вплив часто пов'язаний із фінансовими труднощами, що ускладнюють вирішення проблем і погіршують загальний рівень життя. Фізичний вплив проявляється через психосоматичні розлади, викликані тривалим напруженням, що додатково посилює загальний стан клієнтів у кризі [9].

Когнітивне реструктурування є одним із найефективніших методів для підтримки клієнтів, які стикаються з кризовими ситуаціями. Ця техніка, розроблена в межах когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), спрямована на ідентифікацію, аналіз та зміну негативних думок і переконань, які лежать в основі емоційних труднощів клієнтів. Її використання дає змогу мінімізувати негативний вплив кризових станів, допомагаючи клієнтам ефективніше адаптуватися до складних життєвих обставин [7, с. 38].

Ефективність когнітивного реструктурування базується на кількох ключових принципах, які сприя-

мовані на глибоку трансформацію мислення клієнтів у кризових ситуаціях.

Перший і найважливіший етап – **розпізнавання автоматичних негативних думок**. У кризових ситуаціях ці думки виникають майже несвідомо і часто посилюють відчуття безвиході. Наприклад, думки на кшталт «мене ніхто не розуміє» або «я завжди зазнаю невдачі» стають постійним джерелом стресу, який блокує здатність клієнта бачити реальну картину ситуації. Соціальні працівники та терапевти допомагають клієнтам усвідомити ці думки через такі техніки, як відкриті запитання, моделювання ситуацій або аналіз особистого досвіду. Усвідомлення автоматичних думок є фундаментом для подальших змін, оскільки клієнт починає розуміти, що його мислення може бути суб'єктивним і необґрунтованим [5, с. 32].

Другий крок – **оцінка та перевірка реалістичності негативних думок**. Цей етап потребує від клієнта навичок критичного мислення, які формуються в процесі роботи з терапевтом. Наприклад, клієнту пропонується поставити запитання: «Які факти підтверджують цю думку?» або «Чи існують альтернативні пояснення цієї ситуації?» Такий підхід дає змогу виявити, що негативні переконання часто є лише припущеннями, які не мають реального підґрунтя. Для закріплення цього процесу клієнтам іноді пропонується використовувати спеціальні таблиці, де вони фіксують свої думки, реальні докази й альтернативні переконання. Це дає змогу побачити закономірності мислення та поступово замінювати ірраціональні думки на більш конструктивні [6, с. 33].

Наступний етап – **заміна негативних думок на адаптивні переконання**. Цей процес має на меті створити нову систему мислення, яка базується на реалістичних і позитивних твердженнях. Важливо, щоб нові переконання не лише відображали факти, а й мотивували клієнта до активних дій. Наприклад, замість «я не впораюся із цією ситуацією» клієнт може прийти до думки «це важко, але я вже стикався з подібними труднощами і зміг їх подолати». Соціальні працівники використовують різні техніки, щоб підтримати клієнта на цьому етапі, наприклад роботу з рольовими іграми, візуалізацію успішних сценаріїв або методику «рефреймінгу», яка дає змогу побачити проблему з іншого боку [3, с. 50].

Когнітивне реструктурування є ефективним інструментом для роботи з ключовими психологічними аспектами, що виникають у клієнтів під час кризових станів. Один із найважливіших напрямів цієї роботи – **зменшення тривожності**, яка часто супроводжує кризу. У ситуаціях невизначеності та стресу клієнти можуть розвивати ірраціональні переконання, що підсилюють їхні страхи, наприклад: «Я не впораюся», «Усе буде ще гірше» або «Я втратив контроль над своїм життям». Когнітивне реструктурування допомагає клієнтам усвідомити ці автоматичні негативні думки, проаналізувати їх реалістичність і замінити більш конструктивними переконаннями. Наприклад, клієнт може навчи-

тися бачити кризу як тимчасовий стан і формулювати думки на кшталт: «Я можу поступово вирішити свої проблеми» або «У мене є ресурси для подолання труднощів». Це зменшує тривожність і допомагає клієнту відновити відчуття контролю [4, с. 10]. Крім того, когнітивне реструктурування значно впливає на *подолання депресивних станів*, які нерідко виникають унаслідок втрати, розчарувань або життєвих труднощів. Клієнти, які переживають депресію, часто мають переконання, що сприяють зниженню мотивації та занурюють їх у стан безпорадності, наприклад: «Я нічого не вартий», «Я ніколи не досягну успіху» або «Моє життя не має сенсу». Соціальні працівники та терапевти працюють над тим, щоб змінити ці переконання на більш позитивні, наприклад: «У мене є здібності, які можуть допомогти мені знайти вихід із ситуації» або «Я можу поступово відновити своє життя». Така робота допомагає клієнтам знову знайти сенс у своїх діях і сформувати внутрішню мотивацію для змін [2, с. 49]. Ще одним важливим аспектом є *покращення самооцінки*, яка часто страждає в кризових ситуаціях. Негативні події можуть підірвати віру клієнтів у власні сили, викликаючи думки на кшталт: «Я ніколи не зможу це зробити», «Я завжди роблю все неправильно» або «Я невдаха». Когнітивне реструктурування спрямоване на те, щоб допомогти клієнту переглянути ці переконання та знайти новий погляд на себе і свої можливості. Наприклад, клієнт може почати визнавати свої успіхи, навіть якщо вони здаються незначними, і формулювати думки, які підтримують його самооцінку: «Я вже зробив кілька важливих кроків до покращення ситуації» або «У мене є сильні сторони, які я можу використати для вирішення проблем» [12, с. 3]. Таким чином, когнітивне реструктурування дає змогу клієнтам не лише змінити своє мислення, але й поступово відновити психологічну стійкість, повертаючи їм впевненість у собі, зменшуючи емоційне навантаження та сприяючи більш позитивному ставленню до себе та свого майбутнього.

Когнітивне реструктурування має значний вплив не лише на емоційний стан клієнтів, але й на їхню здатність ефективно взаємодіяти із суспільством та близькими. Одним із ключових соціальних аспектів ефективності цієї техніки є *зниження соціальної ізоляції*, яка часто виникає через негативні переконання. У кризових ситуаціях клієнти нерідко стикаються з думками на кшталт: «Ніхто мене не розуміє», «Мені немає на кого покластися» або «Мені краще залишитися на самоті». Такі переконання посилюють відчуття відчуження та сприяють униканню соціальних контактів. Когнітивне реструктурування допомагає клієнтам виявити ірраціональність цих думок і замінити їх на адаптивні, наприклад: «Можливо, я недооцінюю підтримку, яку можу отримати від оточення» або «Я маю право звертатися по допомогу». Завдяки цьому клієнти поступово починають

відновлювати свої соціальні зв'язки, що є важливим чинником їхньої інтеграції у суспільство [11, с. 380].

Ще одним важливим соціальним аспектом є *покращення комунікаційних навичок*. Негативні переконання, як-от «я не вмію правильно висловлювати свої думки» або «іншим байдуже, що я кажу», часто заважають клієнтам ефективно спілкуватися. Через це вони можуть уникати відвертих розмов із близькими або не висловлювати своїх потреб і бажань. Когнітивне реструктурування допомагає клієнтам змінювати ці установки, даючи їм змогу побачити, що їхній голос має значення і що спілкування може стати джерелом підтримки. Наприклад, клієнт може навчитися формулювати думки на кшталт: «Я можу спокійно пояснити свої почуття, і люди мене зрозуміють» або «Відкрите спілкування допоможе мені побудувати кращі стосунки» [8, с. 135].

Крім того, змінюючи свої переконання, клієнти стають більш відкритими до взаємодії з іншими людьми, що позитивно впливає на їхні стосунки в сім'ї, робочому колективі чи спільноті. Вони починають краще розуміти потреби інших, виявляти більше емпатії та впевненості під час спілкування, що сприяє створенню гармонійних стосунків [6, с. 35]. Таким чином, когнітивне реструктурування є потужним інструментом для зменшення соціальної ізоляції та розвитку комунікаційних навичок, які є важливими для відновлення соціального благополуччя клієнтів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Когнітивне реструктурування є ефективним інструментом підтримки клієнтів у кризових ситуаціях, який дає змогу зменшити негативний емоційний вплив криз, допомагаючи клієнтам формувати адаптивні способи мислення. Використання цієї техніки сприяє зниженню рівня тривожності, подоланню депресивних станів, підвищенню самооцінки й відновленню соціальних зв'язків клієнтів. Соціальні працівники, які використовують когнітивне реструктурування, мають змогу не лише допомагати клієнтам у поточних труднощах, але й навчати їх стійкості перед майбутніми викликами.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі впливу когнітивного реструктурування на різні категорії клієнтів, враховуючи культурні, соціальні й економічні фактори. Важливим напрямом є також розробка інтегрованих підходів до використання цієї техніки в поєднанні з іншими методами психологічної підтримки. Крім того, перспективними є дослідження ефективності впровадження когнітивного реструктурування в умовах групової роботи, а також його адаптація до роботи з особами, які мають різний рівень стресостійкості та життєвого досвіду. Розширення цього інструменту в практиці соціальних працівників сприятиме підвищенню якості підтримки клієнтів і вдосконаленню соціальної роботи загалом.

Список літератури:

1. Абрамов В. В. Уявлення про психологічне благополуччя у третій хвилі когнітивно-поведінкової психотерапії. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я*. 2020. С. 7–10.
2. Архангельська М. В. Когнітивно-поведінкова терапія як система психотерапевтичних втручань першого вибору в лікуванні тривожних розладів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2024. № 2. С. 49–54.
3. Гільман А., Кулеша Н. Посттравматичний стресовий розлад (птср): теорія, діагностика та практичні аспекти психотерапії. *European Science*. 2022. № 14 (2). С. 50–66.
4. Коваленко Ю. Концептуалізація та систематизація структурних компонентів поведінки подолання студентської молоді. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. Серія: Соціальні та поведінкові науки*, 2019. № 10 (39). С. 10–35.
5. Лушчик А. А., Іванова Т. В. Інтеграція когнітивно-поведінкової та схема-терапії у корекції гендерних упереджень: комплексний підхід. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. № 3. С. 32–40.
6. Палилюк О. М., Завадська І. М. Ефективність соціальної допомоги. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*, 2023. № 1. С. 33–37.
7. Присакар В. В., Козак Р. В. Соціально-педагогічні аспекти міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2023. № 1. С. 38–42.
8. Ребрик Ю. Ю., Ульяницька Н. Я., Андрійчук О. Я. Оцінка стану осіб з посттравматичним стресовим розладом. *Rehabilitation and Recreation*. 2024. № 18 (1). С. 133–139.
9. Ромаш І. Р., Тимків І. С., Ромаш І. Б., Дзівак К. В., Кухта О. П. Психотерапевтичні стратегії у боротьбі з посттравматичним стресовим розладом: огляд та порівняльний аналіз методик орієнтованих на травму. In: *The 8th International scientific and practical conference "Priority areas of research in the scientific activity of teachers" (February 27 – March 01, 2024) Zagreb, Croatia. International Science Group*. 2024. 298 p. 2024. P. 105.
10. Яганова А., Іванова Т. Інтеграція методів когнітивно-поведінкової та діалектично-поведінкової терапії у корекції дисфорії та дисфункційних атиюдів. *Сучасні гуманітарні дискусії*. 2024. № 1 (2). С. 7–14.
11. Holz N.E., Tost H., Meyer-Lindenberg A. Resilience and the brain: a key role for regulatory circuits linked to social stress and support. *Molecular psychiatry*. 2020. № 25 (2). P. 379–396.
12. Khimmataliev D.O., Ergashevna B.K. Family Crises: Psychological Dynamics and Strategies for Resolution. *ASEAN Journal of Community and Special Needs Education*. 2024. № 4 (1). P. 1–10.

References:

1. Abramov, V.V. (2020). Uivlennia pro psykhologichne blahopoluchchia u tretii khvyli kohnityvno-povedinkovoї psykhotropii [Concepts of psychological well-being in the third wave of cognitive-behavioral psychotherapy]. *Osobystisni ta sytuatyvni determinanty zdorovia*, 7–10 [in Ukrainian].
2. Arkhanhelska, M.V. (2024). Kohnityvno-povedinkova terapiia yak systema psykhotrapiivnykh vtruchan pershoho vyboru v likuvanni tryvoznykh rozladiv [Cognitive-behavioral therapy as a system of first-choice psychotherapeutic interventions in the treatment of anxiety disorders]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia "Psykhologichni nauky"*, 2, 49–54 [in Ukrainian].
3. Hilman, A., & Kulesha, N. (2022). Posttravmatychnyi stresovy rozlad (PTSR): teoriia, diahnostryka ta praktychni aspekty psykhotropii [Post-traumatic stress disorder (PTSD): Theory, diagnosis and practical aspects of psychotherapy]. *European Science*, 14 (2), 50–66 [in Ukrainian].
4. Kovalenko, Yu. (2019). Kontseptualizatsiia ta systematyzatsiia strukturnykh komponentiv povedinky podolannia studentskoi molodi [Conceptualization and systematization of structural components of coping behavior among student youth]. *Visnyk pisliadyploinoi osvity: zb. nauk. pr. Ser. Sotsialni ta povedinkovi nauky*, 10 (39), 10–35 [in Ukrainian].
5. Lushchik, A.A., & Ivanova, T.V. (2024). Intehratsiia kohnityvno-povedinkovoї ta skhema-terapii u korektsii hendernykh uperedzhen: kompleksnyi pidkhid [Integration of cognitive-behavioral and schema therapy in correction of gender prejudices: A comprehensive approach]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Psykhologhiia*, 3, 32–40 [in Ukrainian].
6. Palyliulko, O.M., & Zavadska, I.M. (2023). Efektyvnist sotsialnoi dopomohy [Effectiveness of social assistance]. *Sotsialna robota ta psykhologhiia: osvita i nauka*, 1, 33–37 [in Ukrainian].
7. Prysakar, V.V., & Kozak, R.V. (2023). Sotsialno-pedahohichni aspekty mizhkulturnoi komunikatsii u praktytsi sotsialnoi roboty [Socio-pedagogical aspects of intercultural communication in the practice of social work]. *Sotsialna robota ta psykhologhiia: osvita i nauka*, 1, 38–42 [in Ukrainian].
8. Rebryk, Yu.Yu., Ulianytska, N.Ya., & Andriichuk, O.Ya. (2024). Otsinka stanu osib z posttravmatychnym stresovym rozladom [Assessment of individuals with post-traumatic stress disorder]. *Rehabilitation and Recreation*, 18 (1), 133–139 [in Ukrainian].
9. Romash, I.R., Tymkiv, I.S., Romash, I.B., Dzivak, K.V., & Kukhta, O.P. (2024, February). Psykhotrapiivnykh stratehii u borotbi z posttravmatychnym stresovym rozladom: ohliad ta porivnialnyi analiz metodyk, oriietovanykh na travmu [Psychotherapeutic strategies in the combat of post-traumatic stress disorder: A review and comparative analysis of trauma-centered methods]. In *The 8th International scientific and practical conference "Priority areas of research in the scientific activity of teachers" (February 27–March 01, 2024), Zagreb, Croatia. International Science Group*. 298 p. (p. 105) [in Ukrainian].
10. Yahanova, A., & Ivanova, T. (2024). Intehratsiia metodiv kohnityvno-povedinkovoї ta dialektychno-povedinkovoї terapii u korektsii dysforii ta dysfunksiiynykh atytiudiv [Integration of cognitive-behavioral and dialectical-behavioral therapy methods in the correction of dysphoria and dysfunctional attitudes]. *Suchasni humanitarni dyskusii*, 1 (2), 7–14 [in Ukrainian].

11. Holz, N.E., Tost, H., & Meyer-Lindenberg, A. (2020). Resilience and the brain: A key role for regulatory circuits linked to social stress and support. *Molecular psychiatry*, 25 (2), 379–396.
12. Khimmataliev, D.O., & Ergashevna, B.K. (2024). Family Crises: Psychological Dynamics and Strategies for Resolution. *ASEAN Journal of Community and Special Needs Education*, 4 (1), 1–10.

УДК 378.011.3-057.87:316.472.4

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-7>

Нохріна Ірина Сергіївна

викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
i.nokhrina.asp@kubg.edu.ua
ORCID ID: 0009-0004-3955-4489

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СОЦІАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вступ. Сучасна студентська молодь живе в епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій та активної інтеграції соціальних мереж у повсякденне життя. Онлайн-платформи стали невід'ємною частиною сучасного життя, пропонуючи різноманітні можливості для встановлення соціальних зв'язків, обміну ідеями, отримання нових знань. Вони також слугують потужним інструментом для творчого самовираження та презентації особистих ідей широкій аудиторії.

Мета та завдання статті. У статті вивчається вплив використання соціальних мереж на молодь, зокрема на соціальну взаємодію, рівень самооцінки й академічну успішність. Завданням дослідження було провести огляд наукових джерел для отримання глибшого розуміння впливу соціальних мереж на соціальний успіх студентів; аналіз основних концепцій, теорій із різних наукових дисциплін, які розкривають взаємозв'язок між активністю в соціальних мережах і розвитком соціального успіху. Крім того, було проведено емпіричне дослідження з метою визначення фактичного впливу соціальної мереж на студентську молодь. Метою дослідження було проаналізувати як позитивні аспекти використання соціальних мереж, так і можливі негативні наслідки їхнього впливу.

Наукова новизна. Наукова новизна статті полягає в комплексному підході до аналізу впливу соціальних мереж на соціальну успішність студентської молоді, яка розглядається через взаємозв'язок між самооцінкою, соціальною взаємодією, академічною успішністю та професійними перспективами. У статті систематизовано теоретичні підходи щодо дослідження цього впливу, зокрема застосовано такі концепції, як теорія соціального порівняння, теорія культивування, медіазалежності, «спіралі мовчання» тощо. Це дало можливість глибше проаналізувати роль соціальної мережі у формуванні проявів молоді про соціальний успіх, їх вплив на розвиток комунікативних навичок, зміцнення соціальних зв'язків і забезпечення доступу до освітніх можливостей. Дослідження зосереджується на аналізі двозначного впливу соціальних мереж, який охоплює як позитивні, так і негативні аспекти.

Результати. Результати дослідження підтвердили багатогранний вплив соціальних мереж на життя студентської молоді. Соціальні мережі сприяють розвитку комунікативних навичок, розширенню кола соціальних контактів та інтеграції у сучасне освітнє середовище. Проте існують певні ризики надмірного використання соціальних мереж, включно з формуванням нереалістичних уявлень про успіх, залежністю від цифрового середовища та потенційним негативним впливом на психологічне благополуччя. Постійне порівняння себе з іншими користувачами соціальних мереж може знижувати самооцінку та спричиняти емоційне виснаження. У статті підкреслюється важливість розвитку цифрової компетентності та усвідомленого, відповідального використання соціальних мереж. Представлені рекомендації спрямовані на ефективне використання соціальних платформ для сприяння формуванню соціальної, академічної успішності та професійному становленню студентської молоді.

Ключові слова: соціальна мережа, студентська молодь, соціальна успішність, комунікація, самопрезентація, кібербулінг, академічна успішність.

Nokhrina Iryna Serhiivna

Teacher at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Student of the third (educational and scientific) level of higher education
Specialty 231 "Social Work",
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE SOCIAL SUCCESS OF STUDENTS

Introduction. Modern student youth live in an era of rapid development of information technologies and active integration of social networks into everyday life. Online platforms have become an integral part of modern life, offering various opportunities for establishing social connections, exchanging ideas, and obtaining new knowledge. They also serve as a powerful tool for creative self-expression and presenting personal ideas to a wide audience.

Purpose and objectives of the article. The article studies the impact of social media use on young people, in particular, on social interaction, self-esteem, and academic performance. The task of the study was to conduct a review of scientific sources to gain a

deeper understanding of the impact of social media on students' social success; to analyze the main concepts and theories from various scientific disciplines that reveal the relationship between activity in social media and the development of social success. In addition, an empirical study was conducted to determine the actual impact of social media on student youth. The study aimed to analyze both the positive aspects of using social media and the possible negative consequences of their impact.

Scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in the comprehensive approach to the analysis of the influence of social networks on the social success of student youth, which is considered through the relationship between self-esteem, social interaction, academic success and professional prospects. The article systematizes theoretical approaches to the study of this influence, in particular, such concepts as the theory of social comparison, the theory of cultivation, media addiction, "spirals of silence", etc. were applied. This made it possible to more deeply analyze the role of social networks in shaping young people's manifestations of social success, their impact on the development of communication skills, strengthening social ties and ensuring access to educational opportunities. The study focuses on the analysis of the ambiguous influence of social networks, which covers both positive and negative aspects.

Results. The results of the study confirmed the multifaceted impact of social networks on the lives of young students. Social networks contribute to the development of communication skills, expanding the circle of social contacts and integration into the modern educational environment. However, there are certain risks of excessive use of social networks, including the formation of unrealistic ideas about success, dependence on the digital environment and potential negative impact on psychological well-being. Constantly comparing oneself with other users of social networks can reduce self-esteem and cause emotional exhaustion. The article emphasizes the importance of developing digital competence and conscious, responsible use of social networks. The recommendations presented are aimed at the effective use of the social platform to promote social success, academic achievements and professional development of young people.

Key words: *social network, student youth, social success, communication, self-presentation, cyberbullying, academic success.*

Вступ. Соціальні мережі мають значний вплив на молодь, надаючи як перспективи, так і виклики. Вони надають нові можливості для комунікації, обміну інформацією та вираження себе. Проте використання соціальних мереж викликає чимало дискусій щодо їхнього впливу на соціальну успішність молоді. Соціальна успішність, як комплексний показник, передбачає рівень академічної успішності, професійного зростання, соціальних взаємодій і самооцінки. Одним із ключових аспектів цієї теми є розуміння того, як соціальні мережі сприяють або перешкоджають розвитку соціальних навичок та особистісного потенціалу молодих людей. Важливо врахувати як позитивні, так і негативні сторони цього впливу. З одного боку, соціальні мережі надають платформу для розвитку комунікативних навичок, створення нових соціальних зв'язків та підтримання наявних. З іншого боку, надмірне використання соціальних мереж може призводити до ізоляції, зниження самооцінки та залежності від віртуального світу.

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і зростання популярності соціальних мереж результати цього дослідження можуть стати важливим внеском у розробку рекомендацій для молоді й освітніх закладів щодо оптимального використання соціальних мереж для підвищення соціальної успішності.

Постановка проблеми. Соціальні мережі суттєво трансформували способи комунікації, соціальної взаємодії та самореалізації молоді, ставши важливим інструментом формування соціальної успішності. Проте існує амбівалентність у впливі цих платформ – вони одночасно створюють нові можливості для соціалізації, формування соціального успіху і спричиняють низку ризиків, пов'язаних із залежністю від цифрового середовища, психологічним тиском і зниженням якості реальних соціальних зв'язків. Особливу увагу привертають виклики, пов'язані з психологічним здоров'ям. Постійна активність у соціальних мережах сприяє підвищенню рівня тривожності, стресу, соціальної ізоляції та може нега-

тивно впливати на емоційний стан користувачів. Додатково загострюються питання етики та приватності, адже зростає обсяг персональних даних, які обробляються в цифровому середовищі, що потребує створення нових підходів до їх захисту. Серед молоді особливо актуальними є проблеми недостатнього рівня цифрової компетентності та свідомого використання соціальних мереж. Відсутність навичок відповідального поведіння в цифровому середовищі створює ризики для формування їхнього соціального, професійного й особистісного потенціалу. Недостатнє розуміння цих процесів ускладнює визначення шляхів оптимального використання соціальних мереж для підтримки соціального і професійного розвитку молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження свідчать про багатогранність впливу соціальних мереж на різні аспекти суспільного життя. У роботах Ю. Холмакової, Ю. Рибінської та М. Амірханової розглядаються соціологічні та психологічні аспекти цього впливу, який є неоднозначним і залежить від індивідуальних особливостей користувачів. Ю. Асеева досліджує проблему кіберкомунікативної залежності молоді від соціальної мережі Instagram. Дослідження О. Горєцької, Ю. Данько та В. Чумакової зосереджуються на аналізі міжособистісної взаємодії у віртуальному просторі соціальних мереж, а в праці М. Зацерківної та В. Халіманенко освітлюється їхній освітній потенціал. Зокрема, останні автори наголошують, що соціальні мережі сприяють поширенню навчальних матеріалів, активізують освітній процес, полегшують комунікацію між учасниками освітнього процесу та стимулюють студентів до підвищення академічної успішності.

Мета дослідження – вивчити й охарактеризувати вплив соціальних мереж на соціальну успішність студентської молоді, зокрема на її соціальну взаємодію, самооцінку, академічну успішність та професійні перспективи. Завданнями дослідження є огляд наукової літератури для визначення цього впливу, аналіз теорій, що пояснюють взаємозв'язок

між використанням соціальних мереж і соціальною успішністю, а також проведення емпіричного дослідження для виявлення позитивних і негативних аспектів використання соціальних мереж серед студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Соціальна мережа є платформою, що надає користувачам можливість обмінюватися думками та контентом, створювати особисті профілі, підписуватися на інших користувачів і приєднуватися до різноманітних спільнот (груп). Проте сучасне розуміння цього терміна значно розширилося. Окрім популярних платформ, як-от Facebook, Instagram, TikTok і Twitter, тепер існують професійні онлайн-ресурси, онлайн-форуми та різні комунікаційні платформи. Варто зазначити, що термін «соціальна мережа» був уперше введений у науковий обіг ще в 1954 році, задовго до появи інтернету. Його автором є британський соціолог Джеймс Барнс, представник Манчестерської школи. У своїх дослідженнях Барнс використовував цей термін для опису системи соціальних зв'язків, які відрізнялися від традиційних уявлень інших соціологів. Зокрема, він звертав увагу на зв'язки, що виходили за межі таких обмежених груп, як племена, сім'ї, або соціальні категорії, зокрема стать чи етнічну приналежність, розкриваючи нові аспекти соціальної взаємодії. Барнс розробив цей термін для позначення тісних взаємовідносин між двома чи більше особами. Поява першої соціальної мережі в сучасному розумінні відбулася 26 років тому – в 1997 році. Це стало можливим завдяки зусиллям трьох студентів Стенфордського університету – Джастіна Лога, Ендрю Вайсберга і Райана Стюарта, які створили онлайн-ресурс під назвою SixDegrees [6].

Сучасні українські вчені визначають термін «соціальні мережі» як цифрові платформи, що дають змогу користувачам створювати профілі, спілкуватися, ділитися інформацією та контентом. Вони використовуються для підтримки зв'язків, обміну ідеями й організації подій. Соціальні мережі мають значний вплив на психоемоційний стан, соціальні взаємини та навчальну успішність молоді [5, с. 208].

Ю. Асеева у своєму дослідженні акцентує увагу на значущому аспекті, який стосується сучасної молоді, – проблемі кіберкомунікативної залежності від популярної соціальної мережі Instagram. Авторка наголошує на необхідності вивчення цього явища та розробці механізмів для запобігання інтернет-залежності серед молоді, що стає все актуальнішим завданням у сучасному соціальному контексті [1, с. 155].

Психологічне благополуччя людини може значно залежати від впливу на особистість соціальних медіа, і це обумовлено такими факторами, як тривалість часу, проведеного на цих платформах, рівень задоволеності власним життям, самооцінка та здатність до спілкування. Як зазначає Л. Березовська, люди, які проводять значну частину свого часу на соціальних онлайн-платформах, часто стикаються зі зниженням власного психологічного комфорту, що супроводжу-

ється емоційними труднощами й ускладненнями у спілкуванні з іншими людьми [2, с. 30–34].

М. Зацерківна наголошує, що соціальні мережі можуть істотно сприяти покращенню освітнього процесу за умови розуміння їхнього потенціалу й обмеження, а також наявності належного контролю та модерації взаємодії між студентами та викладачами. Застосування цифрових соціальних інструментів забезпечує обмін інформацією між учасниками освітнього процесу, а також сприяє їхній кращій взаємодії та інтеграції [3].

Соціальні мережі формують віртуальне середовище, яке надає користувачам можливість ділитися власними досягненнями, подіями й успіхами. З одного боку, це сприяє створенню уявлення про успішність, що нерідко пов'язується з кількістю вподобань, коментарів чи популярністю публікацій. Однак важливо враховувати, що такі віртуальні образи далеко не завжди є відображенням реальних здобутків особи. Постійне порівняння себе з ідеалізованими зображеннями, які домінують у соціальних мережах, може мати негативний вплив на самооцінку, викликаючи відчуття невдачі або емоційне виснаження. Соціальні медіа формують специфічні уявлення про успіх, які часто відповідають ustalеним традиційним або соціокультурним нормам. Наприклад, інтернет-популярність чи кількість підписників іноді отримують більшу вагу, ніж професійні досягнення або особисте задоволення людини. Водночас соціальна успішність залишається ключовим фактором у здатності особистості ефективно взаємодіяти з іншими, вибудовувати та підтримувати соціальні зв'язки, а також досягати своїх особистісних і професійних цілей. У цьому контексті виникає потреба в дослідженні теоретичних моделей, які пояснюють взаємозв'язок між використанням соціальних мереж і їхнім впливом на соціальну успішність. Зокрема, доцільно звернутися до теорій соціального порівняння та культивування, які допомагають зрозуміти, як соціальні медіа впливають на сприйняття користувачами успіху та реальності.

Теорія соціального порівняння. Порівняння себе з іншими для оцінки власних здібностей і досягнень. Соціальні мережі створюють платформу для постійного порівняння, що може як підвищувати, так і знижувати самооцінку, впливаючи на сприйняття власного успіху. Негативним аспектом цього є те, що надмірне порівняння себе з «ідеальними» образами інших може призводити до зниження самооцінки та соціальної ізоляції [12].

Теорія культивування. Для отримання інформації про теорію культивування та її застосування до соціальних мереж можна посилатися на наукові дослідження Шенахана, Морган та Синьореллі. Вони аналізують вплив тривалого використання медіа на сприйняття реальності користувачами. Люди, які проводять багато часу в соціальних мережах, можуть почати вважати побачене онлайн типовим і нормальним, що може впливати на їхнє уявлення про соціальну успішність. Дослідження авторів показують, що соціальні мережі можуть культивувати як позитивні,

так і негативні уявлення про соціальну успішність залежно від характеру споживаного контенту [9].

Теорія використання та задоволення. Ця теорія зосереджена на вивченні того, як люди використовують медіа для задоволення своїх потреб: інформаційних, розважальних, соціальних тощо. Люди використовують соціальні мережі для задоволення цих потреб, що впливає на їхнє почуття соціальної успішності. Представник цієї теорії Томас Руджеро довів, що активне використання соціальних мереж може сприяти задоволенню соціальних і емоційних потреб, що, зі свого боку, позитивно впливає на соціальну успішність [11].

Теорія людського капіталу. Ця теорія передбачає, що інвестиції в освіту, знання та навички (включно із цифровими навичками та комунікацією в соціальних мережах) можуть збільшити економічні та соціальні можливості індивідуума. Дослідження показують, що активна участь у професійних соціальних мережах, як-от LinkedIn, може підвищити професійні перспективи й економічну успішність [8].

Теорія спіралі мовчання. «Спіраль мовчання» – це термін, що описує ситуацію, коли люди приховують свої погляди, якщо вони не збігаються з думкою більшості. Ця теорія стверджує, що люди можуть замовчувати свої думки, якщо вони вважають, що їхня думка є меншістю, особливо в контексті соціальних мереж, де певні погляди можуть домінувати. Соціальні мережі можуть сприяти формуванню «публічної думки», що впливає на соціальну поведінку та почуття власної успішності [10].

Теорія медіазалежності. Сандра Бал-Рокеач і Мелвін Дефлер є представниками теорії медіазалежності. Теорія базується на тому, що медіа виконують важливі функції для людей, такі як інформація, розваги та соціальна підтримка, і чим більше людина залежить від медіа для задоволення своїх потреб, тим більший вплив медіа має на неї. На індивідуальному рівні залежність від медіа може бути мотивована трьома основними цілями – розуміння, орієнтація та розвага. Люди використовують медіа для отримання інформації про світ навколо, для прийняття рішень і для відпочинку. Наприклад, у періоди соціальної нестабільності або кризи, коли зростає потреба в інформації, залежність від медіа значно підвищується [7, с. 256].

Ці теорії дають змогу проаналізувати різні аспекти впливу соціальних мереж на соціальну успішність, беручи до уваги психологічні, соціальні, економічні та комунікаційні чинники.

Для дослідження ключових характеристик і впливу перебування студентів у соціальних мережах було проведено анкетне опитування серед студентів факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка (м. Київ). Участь у дослідженні взяли 100 респондентів, серед яких 75% становили дівчата і 25% – юнаки. До вибірки увійшли студенти різних освітніх рівнів: 30% – першого та другого курсів, 38% – третього та четвертого курсів,

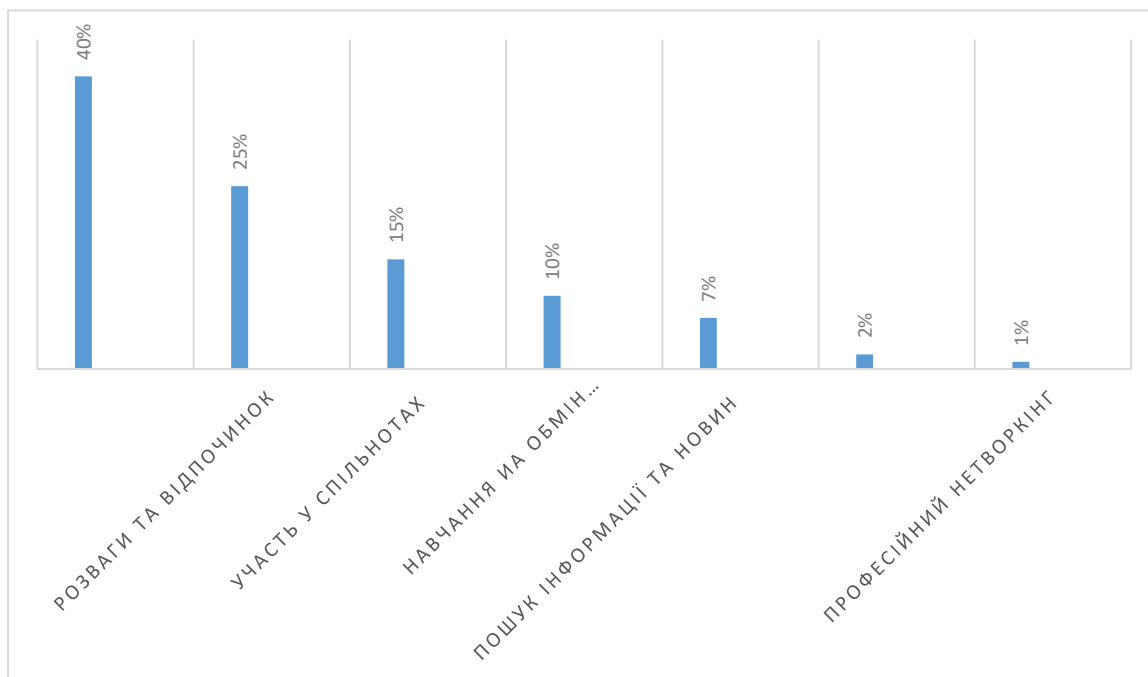
27% – п'ятого та шостого курсів. За віковими характеристиками 40% респондентів були віком 17–20 років; 50% – 21–23 роки; 10% – 24–26 років. Такий підхід забезпечив репрезентативність вибірки, необхідну для проведення якісного аналізу досліджуваних параметрів.

На запитання «Скільки часу в середньому протягом дня Ви проводите в соціальних мережах?» респонденти надали відповіді, які вказують на високу активність студентів на цих платформах. Зокрема, понад половина опитаних (50%) повідомили, що проводять у соціальних мережах більше ніж 4 годин на день. Ще третина респондентів (35,7%) зазначили, що користуються соціальними мережами від 2 до 4 годин на добу, а 14,3% студентів присвячують їм від 1 до 2 годин щодня. Ці результати свідчать про значну залученість студентської молоді до використання соціальних мереж, що підкреслює їхню важливу роль у повсякденному житті.

Дослідження також дало змогу виявити особливості активності студентів на різних платформах соціальних мереж. Найпопулярнішою платформою серед опитаних є WhatsApp, яким користується 90% респондентів. Друге місце займає Instagram із показником 85%, тоді як TikTok активно використовують 78% студентів. Менш поширеними залишаються Facebook (21%) і Twitter (7%). Отримані дані свідчать, що здобувачі освіти віддають перевагу сучасним інтерактивним платформам, які забезпечують швидкі та зручні способи комунікації, а також можливості для створення й обміну контентом.

Аналізуючи відповіді респондентів на запитання щодо основних цілей використання соціальних мереж «Для яких цілей Ви найчастіше використовуєте соціальні мережі?» (рис. 1), можна зробити такі висновки. На першому місці опинилася комунікація з друзями та близькими. Це підкреслює, що соціальні мережі відіграють важливу роль у підтримці соціальних зв'язків і щоденному спілкуванні студентів. Другою за значенням метою є розваги та відпочинок, що свідчить про активне використання соціальних платформ для релаксації та проведення вільного часу. На третьому місці – участь у спільнотах за інтересами, що вказує на прагнення студентів розвивати свої захоплення та ділитися ними з однодумцями. Четверту позицію займає навчання й обмін інформацією. Це свідчить про роль соціальних мереж у доступі до знань і підтримці освітнього процесу. Використання соціальних мереж для пошуку інформації та новин, хоча й перебуває на п'ятому місці, залишається вагомим, підтверджуючи їх значення як джерела актуальних подій та даних. Найменш популярними цілями стали самовираження, ведення особистого блогу та професійний нетворкінг, що свідчить про обмежене використання соціальних мереж у цих аспектах.

Аналіз результатів опитування, присвяченого впливу соціальних мереж на досягнення успіху, дає змогу сформулювати такі висновки. Згідно з отриманими даними, більшість респондентів (53%) вважають, що соціальні мережі здатні інколи сприяти

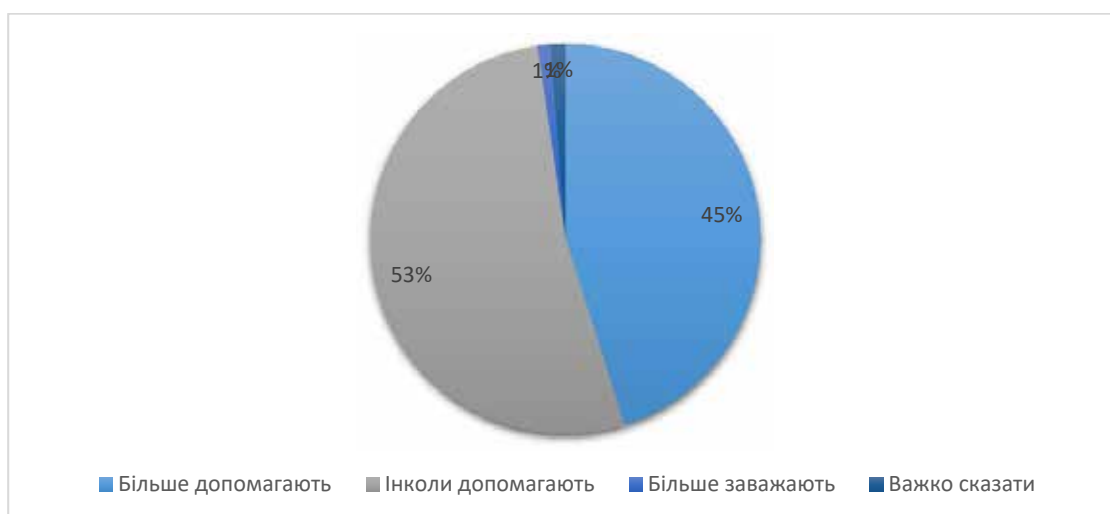
Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Для яких цілей Ви найчастіше використовуєте соціальні мережі?»

Джерело: складено автором самостійно.

досягненню успіху. Це свідчить про потенційний позитивний вплив цього чинника, однак його ефективність не є постійною чи вирішальною. Водночас 45% опитаних наголошують, що соціальні мережі значною мірою сприяють успішності. Такий результат підкреслює важливу роль цих платформ у сучасному житті, особливо в контексті професійного чи особистісного зростання. Лише 1% респондентів зазначають, що соціальні мережі переважно перешкоджають досягненню успіху, що свідчить про

мінімальний негативний вплив цього фактора. Ще 1% учасників опитування заявили про труднощі в оцінці ролі соціальних мереж у їхньому успіху. Імовірно, це свідчить про складність і багатогранність впливу цього соціального явища на життя окремих людей (рис. 2).

Аналіз відповідей респондентів щодо соціальних мереж, які вони вважають найбільш ефективними для досягнення соціального успіху, демонструє перевагу таких платформ, як Instagram і WhatsApp.

Рис. 2. Розподіл відповідей на питання: «Соціальні мережі більше допомагають чи заважають у досягненні успіху?»

Джерело: складено автором самостійно.

Кожна із цих мереж володіє специфічними перевагами: Instagram вирізняється здатністю до візуалізації інформації та сприяє активному залученню широкої аудиторії, тоді як WhatsApp забезпечує оперативний і зручний обмін повідомленнями. Завдяки широкому функціоналу Instagram виступає потужним інструментом для побудови та популяризації персонального бренду, створюючи сприятливі умови для розвитку публічної ідентичності користувача. Зі свого боку, WhatsApp через інтеграцію групових чатів і каналів підтримує зміцнення соціальних зв'язків та полегшує обмін важливою інформацією, що робить його цінним ресурсом для професійного й особистісного розвитку. *Провівши детальний аналіз результатів дослідження та наукової літератури стосовно впливу соціальних мереж на уявлення молоді про власну успішність, можна виокремити два основні аспекти.*

Соціальні мережі посідають одне з важливих місць у житті сучасних студентів, вони працюють як платформа для самоактуалізації, спілкування та наскрізного розвитку (рис. 3). Соціальні платформи надають молодим людям можливість реалізувати та демонструвати свої творчі, фізичні та інтелектуальні здібності, створюючи таким чином особистий бренд, покращуючи свою значущість у професійних спільнотах. Функціональні можливості соціальних мереж сприяють ефективній комунікації з однодумцями, що створює умови для обміну ідеями, створення конструктивного зворотного зв'язку, а також підвищення самооцінки, мотивації та впевненості у власних силах. Однією з найважливіших переваг соціальної мережі є доступ до навчальних ресурсів та інформаційних матеріалів різних експертів з різних галузей, це, зі свого боку, значно оптимізує навчальний процес, сприяє професійному розвитку й економить час студентів. Унікальною особливістю цих платформ є створення комфортних умов для комунікації, які особливо важливі для осіб, що мають труднощі в міжособистісному спілкуванні

через соціальні чи психологічні бар'єри. Вони також можуть слугувати інструментом релаксації, допомагаючи студентам зменшити стрес через доступ до розважального контенту, ігор, перегляду фільмів. Усе це свідчить про багатогранний вплив соціальних медіа на життя студентів як в освітньому, так і в соціальному аспекті. Окрім позитивних перерахованих вище факторів, використання соціальних мереж може також спричиняти численні негативні наслідки, які впливають на процес формування соціальної успішності студентів. До ключових ризиків, що заслуговують на особливу увагу, належать такі:

На нашу думку, соціальні мережі можуть мати значний негативний вплив на молодь, що проявляється як на емоційному, так і на поведінковому рівні (рис. 4). Основним чинником цього впливу стає пропагування ідеалізованих образів успіху, що формують недосяжні стандарти. Коли особисті результати не відповідають цим стандартам, це може призвести до зниження самооцінки. Постійне порівняння з іншими користувачами соціальних мереж посилює тривогу, депресію та стрес. Інтенсивне використання соціальних мереж негативно позначається на мотивації та продуктивності, оскільки значною мірою відволікає молодь від виконання практичних справ і знижує здатність зосереджуватися на навчанні чи професійній діяльності. Серйозною проблемою є також феномен кібербулінгу, який негативно впливає на психологічний стан молодих людей і знижує їхню самооцінку. Водночас соціальні мережі можуть створювати ілюзію соціальної взаємодії, яка не замінює реальної підтримки, що посилює відчуття самотності та ізоляції. Усі ці фактори свідчать про те, що до використання соціальних мереж слід підходити з усвідомленням та обережністю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальні мережі впливають на соціальну успішність студентської молоді, демонструючи як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вони сприяють вдосконаленню навичок спілкування,

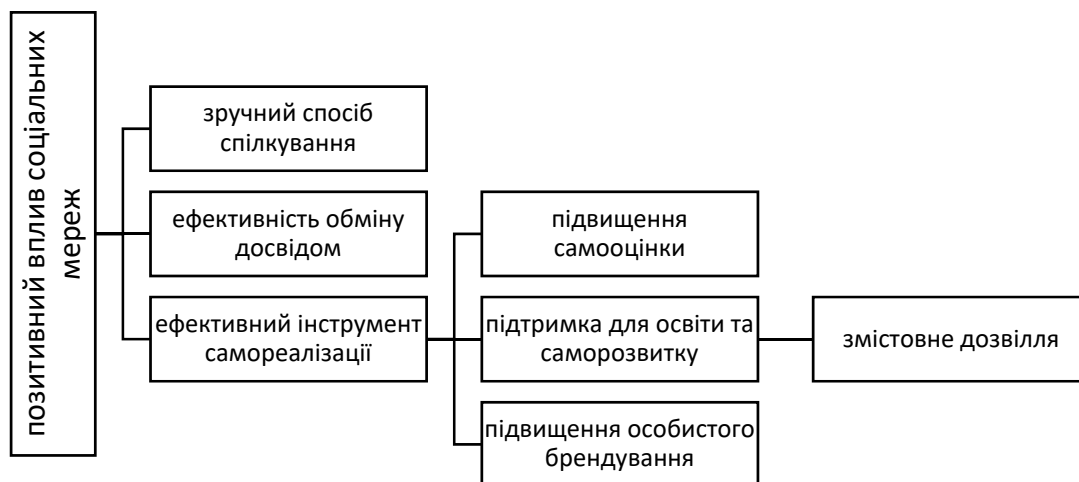
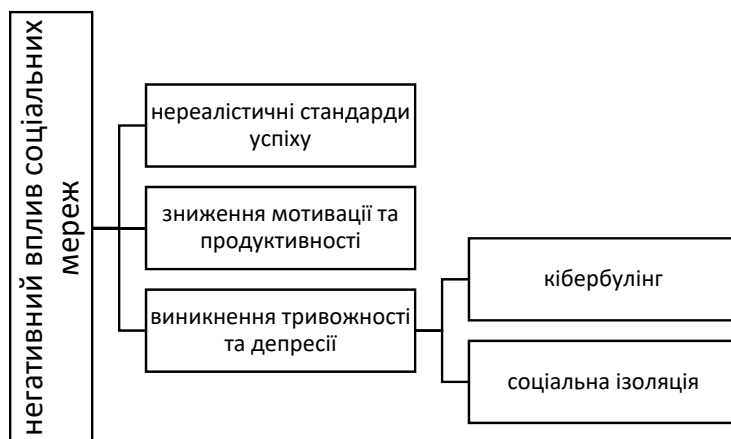

Рис. 3. Позитивний вплив соціальних мереж на уявлення молоді про власну соціальну успішність

Джерело: складено автором самостійно.

Рис. 4. Негативний вплив соціальних мереж на уявлення молоді про власну соціальну успішність

Джерело: складено автором самостійно.

зміцненню соціальних зв'язків та підтриманню активної взаємодії серед молодих людей. З іншого боку, посилене та неконтрольоване використання соціальної платформи може призвести до зниження рівня самооцінки, соціальної ізоляції та формування залежності від цифрового середовища. Тому важливо дотримуватися балансу між позитивними мож-

ливостями та ризиками, які пов'язані із соціальними мережами, розглядаючи їх як інструмент розвитку, а не як стрес чи розчарування. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення освітніх курсів для студентів, що підвищують рівень їхньої цифрової компетентності та сприяють відповідальному використанню соціальних медіаплатформ.

Список літератури:

1. Асеева Ю. Кіберкомунікативна залежність від соціальної мережі Instagram як проблема сучасної молоді. *Габітус*. 2020. № 14. С. 152–157.
2. Березовська Л. Вплив соціальних мереж на психологічне благополуччя особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 55 (2). С. 28–36.
3. Зацерківна М., Халіманенко В. Соціальні мережі як ефективне середовище в освітньому процесі. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2024. Т. 7, № 1. С. 46–57.
4. Мельник Д. Вплив соціальних мереж на уявлення сучасної молоді про власну успішність. *Освіта і наука: збірник наукових праць*. Київ, 2024. С. 153–155.
5. Холмакова Ю., Рибінська Ю., Амірханова М. Вплив соцмереж на емоційний стан студентів. Психолого-педагогічні та організаційні умови запровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні. *Вища освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2021. Т. 1, № 88. С. 204–212.
6. Шоляк В. ТОП соціальних мереж – Wizeclub Education. 2023. URL: <https://wizeclub.education/blog/top-sotsialnih-merezh/> (дата звернення: 10.01.2025).
7. Ball-Rokeach S.J., DeFleur M.L. A Dependency Model of Mass-Media Effects. *Communication Research*. 1976. Vol. 3, no. 1. P. 3–21.
8. Koch T., Gerber C., De Klerk J.J. The impact of social media on recruitment: Are you LinkedIn? *SA Journal of Human Resource Management*. 2018. Vol. 16.
9. Morgan M., Shanahan J., Signorielli N. Cultivation Theory in the Twenty-First Century. *The Handbook of Media and Mass Communication Theory*. Hoboken, NJ, USA, 2014. P. 480–497.
10. Noelle-Neumann E. The Spiral of Silence a Theory of Public Opinion. *Journal of Communication*. 1974. Vol. 24, no. 2. P. 43–51.
11. Ruggiero T. E. Uses and Gratifications Theory in the 21st Century. *Mass Communication and Society*. 2000. Vol. 3, no. 1. P. 3–37.
12. Social comparison, social media, and self-esteem. / E.A. Vogel et al. *Psychology of Popular Media Culture*. 2014. Vol. 3, no. 4. P. 206–222.

References:

1. Aseeva, Yu. (2020). Kiberkomunikatyvna zalezhnist vid sotsialnoi merezhi Instagram yak problema suchasnoi molodi [Cyber communicative dependence on the social network Instagram as a problem of modern youth]. *Habitus*. P. 152–157 [in Ukrainian].
2. Berzovska, L. (2020). Vplyv sotsialnykh merezh na psykhologichne blahopoluchchia osobystosti [The influence of social networks on the psychological well-being of an individual]. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*. P. 28–36 [in Ukrainian].

3. Zatserkivna, M., & Khalimanenko, V. (2024). Sotsialni merezhi yak efektyvne seredovyshche v osvitnomu protsesi [Social networks as an effective environment in the educational process]. *Digital platform: information technologies in the socio-cultural sphere*. P. 46–57 [in Ukrainian].
4. Melnyk, D. (2024). Vplyv sotsialnykh merezh na uyavlennia suchasnoi molodi pro vlasnu uspishnist [The influence of social networks on modern youth's perception of success]. *Education and Science: Collection of Scientific Papers*. P. 153–155 [in Ukrainian].
5. Kholmakova, Yu., Rybinska, Yu., & Amirhanova, M. (2021). Vplyv sotsmerezh na emotsiyni stan studentiv [The influence of social networks on the emotional state of students]. Psychological, pedagogical and organizational conditions for the introduction of European standards of higher education in Ukraine. Higher education in Ukraine in the context of integration into the European educational space. P. 204–212 [in Ukrainian].
6. Sholiak, V. (2023). TOP sotsialnykh merezh – Wizeclub Education [TOP social networks – Wizeclub Education]. Retrieved from <https://wizeclub.education/blog/top-sotsialnih-merezh/> (accessed January 10, 2025) [in Ukrainian].
7. Ball-Rokeach, S.J., & DeFleur, M.L. (1976). A dependency model of mass-media effects. *Communication Research (USA)*. P. 3–21 [in English].
8. Koch, T., Gerber, C., & De Klerk, J.J. (2018). The impact of social media on recruitment: Are you LinkedIn? *SA Journal of Human Resource Management (South Africa)*, 16.
9. Morgan, M., Shanahan, J., & Signorielli, N. (2014). Cultivation theory in the twenty-first century. *The Handbook of Media and Mass Communication Theory (USA)*, p. 480–497. Hoboken, NJ: Wiley.
10. Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence: A theory of public opinion. *Journal of Communication (USA)*, 24 (2), 43–51.
11. Ruggiero, T.E. (2000). Uses and gratifications theory in the 21st century. *Mass Communication and Society (USA)*, 3 (1), 3–37.
12. Vogel, E.A., Rose, J.P., Roberts, L.R., & Eckles, K. (2014). Social comparison, social media, and self-esteem. *Psychology of Popular Media Culture (USA)*, 3 (4), 206–222.

УДК 37.036:316.64:378.6

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-8>

Петровська Катерина Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та інклюзивної освіти,
Бердянський державний педагогічний університет
kv_petrovska@bdpu.org.ua
ORCID ID: 0000-0003-4857-0793

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ ІЗ ТИМЧАСОВИМ ЗАХИСТОМ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗВИТКУ В НІМЕЧЧИНІ

Вступ. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми адаптації українських сімей, які виховують дітей з особливостями розвитку в Німеччині в умовах тимчасового захисту. Розглянуто ключові фактори, що впливають на інтеграцію таких сімей у нове соціокультурне середовище, зокрема доступ до медичних, освітніх і соціальних послуг. Особливу увагу приділено оцінці ефективності програм підтримки та рівня задоволеності сімей наявними умовами. Визначено основні виклики, з якими стикаються батьки та діти, а також окреслено можливі шляхи покращення адаптаційних процесів.

Метою статті є аналіз особливостей адаптації українських сімей із тимчасовим захистом у Німеччині, які виховують дітей з особливостями розвитку, з урахуванням специфічних потреб цих родин. **Завдання:** 1) охарактеризувати соціально-економічні та культурні умови, у яких перебувають українські сім'ї з дітьми з особливостями розвитку в Німеччині; 2) дослідити рівень задоволеності сімей із дітьми з особливостями розвитку наявними програмами підтримки в Німеччині.

Результати. Аналіз адаптації українських сімей, які виховують дітей з особливостями розвитку, в умовах тимчасового захисту в Німеччині виявив низку важливих тенденцій, проблем і можливостей. Більшість українських сімей зіткнулись із серйозними викликами в процесі адаптації. Основними факторами, що ускладнюють цей процес, є мовний бар'єр, який ускладнює доступ до медичних, освітніх і соціальних послуг; відмінності в системі соціального захисту й освіти для дітей з особливими потребами; недостатнє розуміння механізмів отримання необхідної допомоги. Разом із тим більшість батьків висловлюють задоволення рівнем соціального захисту та можливістю отримання фінансової підтримки. Незважаючи на розвинену систему спеціалізованої освіти в Німеччині, більшість опитаних батьків відзначають складнощі з доступом до відповідних закладів освіти через довгі черги, складну систему реєстрації та брак місць у деяких школах.

У Німеччині діє низка програм соціальної допомоги, що передбачають фінансову підтримку, консультації для батьків, допомогу в пошуку спеціалізованих закладів і психологічну підтримку дітей. Найбільш ефективними, за оцінками українських сімей, є: соціальна допомога для дітей з інвалідністю, яка покриває витрати на догляд і реабілітацію; програми раннього втручання (Frühförderung), що спрямовані на розвиток дітей з особливостями ще на дошкільному етапі; медична допомога, включно з реабілітаційними послугами, психотерапією та логопедичними заняттями. Водночас дослідження показало, що частина батьків не отримують повного обсягу допомоги через складнощі в процедурі оформлення документів, відсутність достатньої інформації та мовний бар'єр.

Українські родини, які виховують дітей з особливостями розвитку, стикаються з додатковими психологічними викликами. Основними факторами стресу для батьків є: невизначеність майбутнього та необхідність адаптації до нових умов життя; труднощі в комунікації з місцевими установами через мовний бар'єр; почуття ізоляції через розрив соціальних зв'язків з рідними та друзями в Україні.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що Німеччина має добре розвинену систему підтримки дітей з особливими освітніми потребами, проте українські сім'ї стикаються з низкою труднощів, які потребують комплексного підходу до вирішення.

Ключові слова: адаптація, українські сім'ї, діти з особливими потребами, соціально-психологічна підтримка, інклюзивна освіта, інтеграція.

Petrovska Kateryna Volodymyrivna

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work and Inclusive Education,
Berdyansk State Pedagogical University

RESULTS OF THE STUDY OF THE FEATURES OF ADAPTATION OF UKRAINIAN FAMILIES WITH TEMPORARY PROTECTION THAT RAISE CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES IN GERMANY

Introduction. The article provides a theoretical analysis of the problem of adaptation of Ukrainian families raising children with developmental disabilities in Germany under conditions of temporary protection. The key factors affecting the integration of such families into the new socio-cultural environment are considered, including access to medical, educational and social services. Special attention is paid to the assessment of the effectiveness of support programs and the level of satisfaction of families with existing conditions. The main challenges faced by parents and children are identified, as well as possible ways to improve adaptation processes are outlined.

Purpose and objectives of the article. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of adaptation of Ukrainian families with temporary protection in Germany, who raise children with developmental disabilities, taking into account the specific needs of these families. Task: 1. To characterize the socio-economic and cultural conditions in which Ukrainian families with children with

developmental disabilities are living in Germany. 2. To investigate the level of satisfaction of families with children with developmental disabilities with existing support programs in Germany.

Results. The analysis of the adaptation of Ukrainian families raising children with developmental disabilities in the conditions of temporary protection in Germany revealed a number of important trends, problems and opportunities. Most Ukrainian families faced serious challenges in the process of adaptation. The main factors complicating this process are: the language barrier, which complicates access to medical, educational and social services; differences in the system of social protection and education for children with special needs; insufficient understanding of the mechanisms of obtaining the necessary assistance. At the same time, most parents express satisfaction with the level of social protection and the possibility of receiving financial support. They have access to social benefits, medical services and specialized educational institutions.

Despite the developed system of specialized education in Germany, the majority of interviewed parents noted difficulties with access to appropriate educational institutions due to long queues, a complicated registration system and a lack of places in some schools.

There are a number of social assistance programs in Germany, including financial support, counseling for parents, assistance in finding specialized facilities and psychological support for children. According to Ukrainian families, the most effective are: social assistance for children with disabilities, which covers the costs of care and rehabilitation; early intervention programs (Frühförderung) aimed at the development of children with special needs at the preschool stage; medical care, including rehabilitation services, psychotherapy and speech therapy classes. At the same time, the study showed that some parents do not receive the full amount of assistance due to the complexity of the paperwork procedure, the lack of sufficient information, and the language barrier.

Ukrainian families raising children with developmental disabilities face additional psychological challenges. The main stress factors for parents are: the uncertainty of the future and the need to adapt to new living conditions; difficulties in communication with local institutions due to the language barrier; a sense of isolation due to the breakdown of social ties with relatives and friends in Ukraine.

Thus, the results of the study confirm that Germany has a well-developed system of support for children with special educational needs, but Ukrainian families face a number of difficulties that require an integrated approach to solving.

Key words: *adaptation, Ukrainian families, children with special needs, socio-psychological support, inclusive education, integration.*

Вступ. Зростаюча кількість українських сімей, що вимушено залишили свою батьківщину через війну в Україні, перебувають в умовах тимчасового захисту за кордоном, зокрема в Німеччині. Особливої уваги потребують сім'ї, які виховують дітей з особливостями розвитку, оскільки такі діти потребують додаткових умов для соціалізації, навчання й інтеграції в нове середовище.

Адаптація цих сімей у новому соціокультурному просторі є складним процесом, що залежить від багатьох факторів, як-от доступ до медичних і освітніх послуг, мовний бар'єр, а також психологічна підтримка. У Німеччині діє низка програм підтримки для родин із дітьми з особливостями розвитку, проте ефективність їх застосування для українських біженців і рівень задоволення цих сімей наявними умовами залишаються недостатньо вивченими.

Актуальність цього дослідження визначається потребою в аналізі специфічних проблем, з якими стикаються українські сім'ї в Німеччині, та пошуку шляхів підвищення ефективності адаптаційних процесів. Це має важливе значення як для забезпечення благополуччя дітей з особливостями розвитку, так і для створення умов їхньої успішної інтеграції в суспільство країни перебування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адаптація українських сімей із тимчасовим захистом, особливо тих, які виховують дітей з особливими потребами, є надзвичайно важливою темою в умовах сучасної соціокультурної ситуації, пов'язаної з масовою міграцією через військовий конфлікт в Україні. Ситуація біженців у Європі, зокрема в Німеччині, створює низку викликів, які потребують комплексного підходу, щоб забезпечити інклюзивність, рівність та можливості для дітей з особливими потребами в новому освітньому середовищі.

Останні наукові дослідження виявляють численні аспекти цього процесу, зокрема соціальні, культурні й освітні фактори, які мають значний вплив на успішність адаптації. Особливу увагу приділяють питанням інклюзивної освіти, психологічної підтримки та соціальної інтеграції дітей, які мають специфічні потреби розвитку. Так, деякі дослідження аналізують політику ЄС і Німеччини щодо інтеграції біженців, зокрема дітей з інвалідністю, в національні освітні системи, оцінюючи, як механізми підтримки можуть допомогти подолати бар'єри в навчанні та соціалізації таких дітей. Наприклад, у дослідженнях С. Кулицького розглядається адаптація українських біженців за кордоном через призму соціальних комунікацій, де акцентується увага на взаємодії біженців із різними соціальними суб'єктами, що значною мірою визначає успішність їхньої адаптації [4, 5, 6, 7].

О. Локшина, А. Джурило, О. Максименко, О. Шпарик у своїх роботах аналізують політику ЄС щодо інтеграції українських дітей-біженців, включно з дітьми з особливими потребами, у систему освіти європейських країн, зокрема Німеччини [8]. Особливості шкільної освіти для дітей з особливими потребами в Німеччині також детально розглядаються в дослідженні Н. Ковальчук, де акцентується на викликах, з якими стикаються українські діти в німецьких школах. Психологічні аспекти адаптації дітей-біженців у новій освітній системі досліджуються І. Бойко, яка звертає увагу на методи підтримки дітей з особливими потребами в процесі навчання. Крім того, еміграція в Німеччину не позбавляє біженців від психологічних труднощів, які детально аналізуються в роботі М. Іванової та О. Петрова. О. Шевченко розглядає особливості інклюзивної освіти в Німеччині, зокрема для дітей з особливими потребами.

Таким чином, сучасні наукові дослідження підкреслюють важливість інтеграції дітей з особливими потребами в системи освіти європейських країн, зокрема Німеччини, а також наголошують на необхідності комплексної підтримки цих дітей на всіх етапах їхньої адаптації.

Мета та завдання статті. Метою статті є аналіз особливостей адаптації українських сімей з тимчасовим захистом у Німеччині, які виховують дітей з особливостями розвитку, з урахуванням специфічних потреб цих родин.

Завдання:

Охарактеризувати соціально-економічні та культурні умови, у яких перебувають українські сім'ї з дітьми з особливостями розвитку в Німеччині.

Дослідити рівень задоволеності сімей з дітьми з особливостями розвитку наявними програмами підтримки в Німеччині.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початку війни в Україні Німеччина прийняла понад 1,1 мільйона українських біженців. Для багатьох з них надання тимчасового захисту стало важливим кроком до інтеграції в німецьке суспільство [1].

Адаптація та інтеграція сімей, які виховують дітей з особливостями розвитку, є складним і багатограним процесом, що має як соціальні, так і психологічні аспекти. Перебування за кордоном створює численні виклики для таких сімей, оскільки вони змушені адаптуватися до нових соціокультурних умов, водночас долаючи бар'єри мовного середовища та відмінності в системах освіти й підтримки для дітей з особливими потребами.

Психологічний аспект адаптації передбачає подолання емоційного стресу, пов'язаного з вимушеним переміщенням і невизначеністю майбутнього, що значною мірою впливає на психоемоційний стан як батьків, так і дітей [4, 5, 6, 7]. Крім того, сім'ї, які виховують дітей з особливими потребами, стикаються з додатковими труднощами, що пов'язані з необхідністю знайти й організувати належні ресурси для підтримки розвитку їхніх дітей. Це стосується пошуку спеціалізованих навчальних закладів, які мають відповідний досвід і кваліфікацію для роботи з дітьми з різними фізичними чи інтелектуальними порушеннями.

Адаптація українських сімей, які виховують дітей з особливостями розвитку, залежить також від нормативно-правових умов, які регулюють їхній статус у Німеччині, а також від доступу до соціальних, медичних та освітніх послуг. Після початку військової агресії Росії проти України Німеччина надала можливість українським громадянам отримати тимчасовий захист відповідно до § 24 Закону про перебування (Aufenthaltsgesetz) [3, 9]. Цей статус гарантує низку прав, а саме: право на проживання; доступ до ринку праці; отримання соціальної допомоги; медичне обслуговування; доступ до освітніх послуг.

Для осіб з особливими потребами Німеччина дотримується положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, яка закріплює зобов'язання держави забезпечувати рівний доступ до послуг,

інклюзивну освіту та можливості для реабілітації [2]. Це створює базові гарантії для дітей з особливостями розвитку, які перебувають під тимчасовим захистом.

Німеччина пропонує широкий спектр програм соціальної підтримки для сімей із дітьми з особливими потребами [2], зокрема: фінансову допомогу (сім'ї можуть отримувати соціальні виплати на проживання, догляд за дитиною та інші потреби); медичні послуги (система охорони здоров'я Німеччини забезпечує доступ до спеціалізованих послуг, як-от терапія, реабілітація та медична діагностика); освітні послуги.

У Німеччині система освіти для дітей з особливими потребами базується на балансі між інклюзією та спеціалізованими школами. Діти, які потребують інтенсивної підтримки, відвідують школи, що спеціалізуються на певних видах інвалідності (наприклад, порушення зору, слуху чи інтелектуального розвитку). З кожним роком усе більше дітей інтегруються в загальноосвітні школи Німеччини, отримуючи допомогу асистентів та адаптовані програми. Отже, у Німеччині активно впроваджується інклюзивна модель навчання, яка дає можливість дітям з особливостями розвитку навчатися в загальноосвітніх школах разом з однолітками [8]. Для дітей, які потребують інтенсивної підтримки, існують спеціальні навчальні заклади. Такі заклади часто забезпечують індивідуальний підхід до кожної дитини, надаючи спеціальні програми, що відповідають її потребам і можливостям. Ось кілька прикладів таких установ в Німеччині [9]:

1. *Школи для дітей з особливими потребами (Förderschulen).* Це школи, які пропонують спеціалізовану освіту для дітей із різними порушеннями, включно з фізичними, психічними та інтелектуальними. Вони надають індивідуальний підхід до кожної дитини, забезпечуючи спеціальні навчальні програми, що враховують їхні здібності та потреби.

2. *Інклюзивні школи (Inklusive Schulen).* У Німеччині також існують школи, які практикують інклюзивне навчання, де діти з особливими потребами навчаються разом із дітьми без порушень, але з використанням адаптованих методів і ресурсів. Це дає змогу дітям з обмеженими можливостями соціалізуватися та навчатися у звичайному середовищі за підтримки спеціалістів.

3. *Інститути та центри для дітей з аутизмом (Schule für Autismus).* У Німеччині є школи та реабілітаційні центри, які спеціалізуються на роботі з дітьми з аутизмом. Вони надають не лише освітні послуги, але й медичну, психологічну підтримку, а також терапії, спрямовані на розвиток соціальних навичок і мовлення.

4. *Медико-педагогічні установи (Rehabilitationsschule).* Для дітей із фізичними або психічними порушеннями є також медико-педагогічні заклади, які поєднують навчання та реабілітацію. Вони надають послуги з фізіотерапії, логопедії та інших спеціалізованих терапій.

5. *Спеціалізовані дитячі садки та дошкільні установи (Integrative Kindergärten).* У Німеччині

також є спеціалізовані дитячі садки для дітей з особливими потребами, які пропонують раннє втручання й адаптовані навчальні програми. Ці заклади не лише забезпечують освіту, а й активно працюють із медичними та соціальними службами для того, щоб дитина отримала комплексну підтримку, необхідну для її розвитку й інтеграції в суспільство.

Окрім цього, батькам потрібно забезпечити доступ до медичних послуг, таких як реабілітаційні процедури, фізіотерапія, психологічна підтримка, а також лікування від супутніх захворювань. У деяких випадках дітям можуть знадобитися спеціалізовані медичні установи чи центри, що займаються конкретними видами порушень, як-от аутизм, порушення слуху чи зору або психічні розлади.

Не менш важливим є забезпечення доступу до інших допоміжних служб, соціальні працівники яких можуть допомогти у вирішенні адміністративних питань, а також підтримка в адаптації до нових умов життя в іншій країні. Ці ресурси можуть передбачати консультації з юридичних питань, організацію доступу до спеціальних програм для дітей з особливими потребами, а також надання матеріальної допомоги. Ось кілька прикладів таких організацій та ініціатив:

1. *Der Deutsche Verband für Gesundheitspflege e.V.* (Німецька асоціація охорони здоров'я). Ця організація надає спеціалізовані програми для дітей із фізичними та психічними порушеннями. Вона пропонує індивідуально адаптовані курси для розвитку фізичних і когнітивних навичок, включно з програмами раннього втручання для дітей з інвалідністю. Програми передбачають реабілітацію, фізіотерапію, логопедію та психотерапевтичну підтримку [11].

2. *Aktion Mensch*. Це одна з найбільших благодійних організацій у Німеччині, яка підтримує проекти для людей з обмеженими можливостями, включно з дітьми. Організація фінансує та підтримує різноманітні інклюзивні освітні й соціальні програми, серед яких і програми для інтеграції дітей з особливими потребами в звичайні школи та дитячі садки. Окрім цього, *Aktion Mensch* фінансує спеціалізовані навчальні курси, які допомагають дітям з аутизмом, порушеннями слуху чи зору [12].

3. *Bundesarbeitsgemeinschaft für Rehabilitation e.V.* (*BAG Reha*). Це організація, яка об'єднує різні благодійні та громадські ініціативи, що займаються реабілітацією та інтеграцією людей з обмеженими можливостями в Німеччині. Вона фінансує програми для дітей з особливими потребами, включно зі спеціалізованими школами, центрами раннього втручання та підтримкою для сімей. Програми передбачають медичну реабілітацію, спеціалізовані навчальні курси, а також психологічну та соціальну підтримку [14].

4. *Förderverein für Kinder mit Behinderung* (Товариство підтримки дітей з інвалідністю). Це некомерційна організація, яка підтримує дітей з особливими потребами, організовуючи для них спеціалізовані програми в рамках освітніх установ.

Надає допомогу в інтеграції дітей у звичайні школи, а також доступ до навчальних програм, адаптованих до потреб дітей із фізичними, психічними та інтелектуальними порушеннями. Організація пропонує фінансову та консультативну допомогу для сімей, щоб забезпечити доступ до спеціальних курсів і програм підтримки.

5. *Caritas*. *Caritas* є однією з найбільших благодійних організацій у Німеччині, що займається підтримкою людей з обмеженими можливостями. Пропонує спеціальні програми для дітей з особливими потребами, включно з інклюзивними освітніми ініціативами та медичними послугами. Ця організація підтримує раннє втручання для дітей з інвалідністю, забезпечуючи доступ до спеціалізованих дитячих садків, реабілітаційних центрів і програм соціалізації. Організація також допомагає родинам знаходити ресурси для навчання та лікування дітей з особливими потребами [10].

6. *Stiftung Mitarbeit* (Фонд співпраці). Ця організація сприяє розвитку інклюзивних програм для дітей з особливими потребами, включно з навчальними та соціальними ініціативами, які підтримують їх інтеграцію в освітній процес. Фонд організовує тренінги для педагогів, що спеціалізуються на роботі з дітьми з порушеннями розвитку, і підтримує проекти, які допомагають дітям з інвалідністю отримати доступ до якісної освіти [13].

Ці організації не лише надають фінансування для спеціалізованих програм, але й сприяють розвитку соціальної інклюзії дітей з особливими потребами в Німеччині, допомагаючи їм отримати рівний доступ до освіти, медичної допомоги та соціальних ресурсів.

Таким чином, нормативно-правова база Німеччини забезпечує необхідні умови для підтримки українських сімей, які виховують дітей з особливостями розвитку. Водночас ефективність реалізації цих програм залежить від багатьох факторів, зокрема мовного бар'єра, рівня інформованості батьків та адаптації програм до специфічних потреб біженців.

Саме оцінювання рівня задоволеності українських сімей із дітьми з особливими потребами наявними програмами підтримки в Німеччині стало нашим подальшим кроком у дослідженні. Для дослідження було розповсюджено онлайн Google Forms анкети серед 150 родин, що виховують дітей з особливими потребами в різних регіонах Німеччини (м. Регензбург, південно-східна Німеччина, у землі Баварія; м. Циттао та м. Герліц у землі Саксонія).

Результати дослідження показали, що загальний рівень задоволеності українських сімей із дітьми з особливими потребами наявними програмами підтримки в Німеччині виявився помірним. Переважна більшість респондентів відзначила позитивний досвід у таких сферах:

Освітня підтримка: близько 75% опитаних висловили задоволення інклюзивними програмами, що дають можливість їхнім дітям навчатися разом з іншими учнями в загальноосвітніх школах. Проте 25% респондентів вказали на недостатню кількість

спеціалізованих програм для дітей із більш важкими формами інвалідності.

Психологічна підтримка: 60% респондентів зазначили, що наявні психологічні консультації та програми підтримки допомогли їхнім дітям адаптуватися до нового середовища, проте 40% вказали на дефіцит таких послуг у регіонах.

Соціальна підтримка: 80% родин отримують соціальні виплати, що допомагають знизити фінансове навантаження, але лише 50% вважають, що рівень підтримки є достатнім для повноцінної адаптації.

На рис. 1 позначено найбільш поширені проблеми, з якими стикаються українські родини з дітьми з особливими потребами в Німеччині. Так, 45% респондентів відзначили труднощі в комунікації з учителями, соціальними працівниками та медичними працівниками через недостатнє знання німецької мови; 34% родин вказали на труднощі з адаптацією до нових культурних норм і традицій; 21% родин зазнали стресу через пережиті травми внаслідок війни, що негативно вплинуло на психологічний стан дітей.

Однак за результатами дослідження було виявлено високий рівень (72%) задоволеності інклюзивною освітою, що дає змогу дітям з особливими потребами відчувати себе частиною спільноти, покращує їхні соціальні навички. Багато родин (65%) високо оцінили допомогу з боку неурядових організацій, які надають консультації, курси німецької мови та інші послуги, що допомагають в інтеграції.

Дослідження показало, що, хоча загальний рівень задоволеності сімей із дітьми з особливими потребами програмами підтримки в Німеччині є позитивним, існують певні труднощі та недоліки, які потребують уваги. Розширення інклюзивних освітніх програм, поліпшення мовної та психологічної підтримки є важливими напрямками для подальшого

вдосконалення системи підтримки українських біженців у Німеччині.

На основі аналізу отриманих даних можна виділити кілька ключових проблем, які потребують подальшого вирішення: нестача місць у спеціалізованих освітніх закладах, що призводить до затримки інтеграції дітей у систему освіти; брак адаптованих програм із вивчення німецької мови для дітей з особливими потребами; складна бюрократична система, яка ускладнює доступ до соціальних послуг; психологічні труднощі у батьків, які потребують додаткової підтримки та супроводу.

Висновки та пропозиції. Таким чином, українські сім'ї з дітьми з особливими потребами часто стикаються в Німеччині з додатковим стресом, пов'язаним не лише з фізичними чи психологічними труднощами дитини, але й з пошуком та організацією належної допомоги, що може потребувати значних зусиль і часу. Успішна інтеграція таких сімей потребує створення комплексної системи підтримки, яка б передбачала не лише матеріальну допомогу, але й психологічну, соціальну та медичну підтримку.

Роль приймаючих громад у цьому процесі є вирішальною, адже їхнє ставлення та готовність до співпраці можуть значно полегшити процес інтеграції, сприяючи створенню інклюзивного середовища для дітей з особливими потребами та їхніх сімей.

На основі результатів дослідження було сформульовано низку рекомендацій:

Розширення спеціалізованих програм для дітей з важкими формами інвалідності. Важливо створити додаткові програми, які можуть краще підтримати дітей із серйозними психофізичними порушеннями.

Мовна підтримка. Потрібно збільшити кількість програм із навчання німецької мови для біженців, особливо для батьків, щоб знизити мовні бар'єри у взаємодії з освітніми й медичними установами.

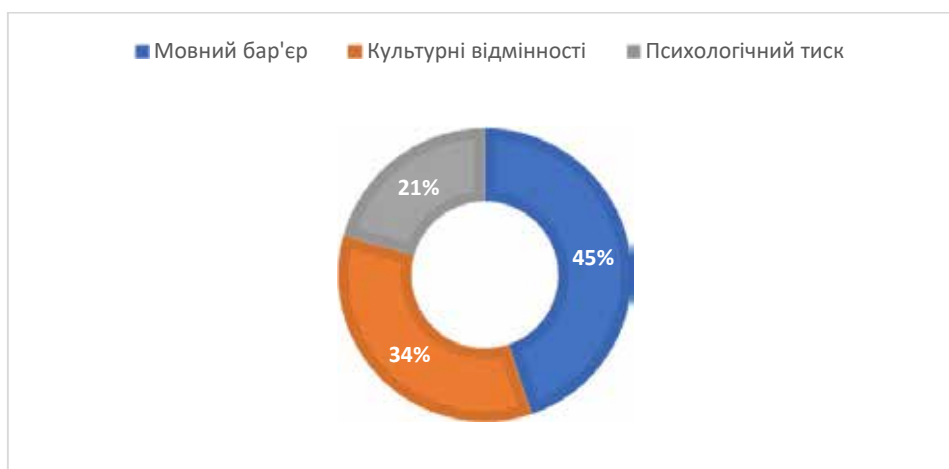

Рис. 1. Найбільш поширені проблеми, з якими стикаються українські родини з дітьми з особливими потребами в Німеччині

Психологічна допомога. Варто розширити програми психологічної підтримки для дітей і батьків, щоб допомогти адаптуватися до нових умов після пережитих травм.

Системна інтеграція. Рекомендується створити більш ефективні механізми координації між різними державними та недержавними установами для надання комплексної допомоги таким родинам.

Список літератури:

1. Berater in Kiew: Ukraine-Flüchtlinge sollen ins Heimatland zurück. Interview zur Ukraine. *Tages-Anzeiger*. 2024. 20.01. URL: <https://www.tagesanzeiger.ch/ukraine-news-berater-von-selenski-team-kritisiert-gastlaender-521321310376> (дата звернення: 25.01.2025).
2. Закірова С. Українські біженці від війни: аналіз інформаційних ресурсів підтримки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ : НБУВ, 2023. Вип. 67. С. 54–81. <https://doi.org/10.15407/np.67.054>.
3. Інформаційний довідник Germany4Ukraine. URL: <https://www.germany4ukraine.de/hilfeportal-ua>.
4. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2023. № 1. С. 35–45. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_1.pdf (дата звернення: 22.01.2025).
5. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2023. № 2. С. 36–49. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_2.pdf (дата звернення: 23.01.2025).
6. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування: тенденції змін і проблеми адаптації наприкінці 2023 року. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2024. № 1. С. 46–55. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_1.pdf (дата звернення: 24.01.2025).
7. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування: тенденції змін і проблеми адаптації наприкінці 2023 року. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2024. № 2. С. 33–47. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_2.pdf (дата звернення: 23.12.2024).
8. Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти : оглядове видання / Олена Локшина, Оксана Глушко, Аліна Джурило, Світлана Кравченко, Оксана Максименко, Ніна Нікольська, Оксана Шпарик ; за заг. ред. Олега Топузова, Олени Локшиної ; Нац. акад. пед. наук, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Пед. думка, 2022. 66 с. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-614-8-2022-55>.
9. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина. Німецький Бундестаг, Відділ зв'язків із громадськістю, Берлін, 2014. 148 с.
10. Сайт Caritas in Deutschsнд. URL: Caritas in Deutschland – Not sehen und handeln.
11. Сайт Der Deutsche Verband für Gesundheitspflege e.V. (Німецька асоціація охорони здоров'я). URL: Deutsche Verband für Gesundheitspflege e.V.
12. Сайт благодійної організації у Німеччині Aktion Mensch. URL: Aktion Mensch – Startseite.
13. Сайт організації Stiftung Mitarbeit. URL: www.mitarbeit.de: Startseite.
14. Сайт організації, яка об'єднує різні благодійні та громадські ініціативи Bundesarbeitsgemeinschaft für Rehabilitation e.V. (BAG Reha). URL: BAG Reha.
15. Шепелева А. Понад половина німців вважають інтеграцію українців невдалою. *Deutsche Welle*. 2024. 25.02. URL: <https://www.dw.com/uk/bilsepolovini-nimciv-vvazaut-integraciju-ukrainciv-nevdalou/a-68365143> (дата звернення: 25.12.2024).

References:

1. Berater in Kiew: Ukraine-Flüchtlinge sollen ins Heimatland zurück. (2024, January 20). *Tages-Anzeiger*. Retrieved January 25, 2025, Retrieved from: <https://www.tagesanzeiger.ch/ukraine-news-berater-von-selenski-team-kritisiert-gastlaender-521321310376> [in German].
2. Zakirova, S. (2023). Ukrainski bizhentsi vid viiny: analiz informatsiinykh resursiv pidtrymky [Ukrainian war refugees: Analysis of information support resources]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho*, 67, 54–81. <https://doi.org/10.15407/np.67.054> [in Ukrainian].
3. Informatsiyni dovidnyk Germany4Ukraine [Germany4Ukraine Information Guide]. Retrieved from: <https://www.germany4ukraine.de/hilfeportal-ua> [in Ukrainian].
4. Kulytskyi, S. (2023). Ukrainski bizhentsi v sotsium i na rynku pratsi krain perebuvannia [Ukrainian refugees in society and the labor market of host countries]. *Ukraina: podii, fakty, komentari*, 1, 35–45. Retrieved from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_1.pdf [in Ukrainian].
5. Kulytskyi, S. (2023). Ukrainski bizhentsi v sotsium i na rynku pratsi krain perebuvannia [Ukrainian refugees in society and the labor market of host countries]. *Ukraina: podii, fakty, komentari*, 2, 36–49. Retrieved from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_2.pdf [in Ukrainian].
6. Kulytskyi, S. (2024). Ukrainski bizhentsi v sotsium i na rynku pratsi krain perebuvannia: tendentsii zmin i problemy adaptatsii naprykintsi 2023 roku [Ukrainian refugees in society and the labor market of host countries: Trends and adaptation issues at the end of 2023]. *Ukraina: podii, fakty, komentari*, 1, 46–55. Retrieved from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_1.pdf [in Ukrainian].
7. Kulytskyi, S. (2024). Ukrainski bizhentsi v sotsium i na rynku pratsi krain perebuvannia: tendentsii zmin i problemy adaptatsii naprykintsi 2023 roku [Ukrainian refugees in society and the labor market of host countries: Trends and adaptation

issues at the end of 2023]. Ukraina: podii, fakty, komentari, 2, 33–47. Retrieved from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2024_Ukraine_2.pdf [in Ukrainian].

8. Lokshyna, O. (Ed.), Hlushko, O., Dzhurylo, A., Kravchenko, S., Maksymenko, O., Nikolska, N., & Shparyk, O. (2022). Osvita v realiiakh viiny: oriientyry mizhnarodnoi spilnoty: ohliadove vydannia [Education in the realities of war: International community guidelines: Review publication] *Pedahohichna dumka*. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-614-8-2022-55> [in Ukrainian].

9. Osnovnyi zakon Federatyvnoi Respubliki Nimechchyna [Basic Law of the Federal Republic of Germany]. (2014). Bundestag, Public Relations Department, Berlin. [in German].

10. Caritas in Deutschland. Retrieved from: <https://www.caritas.de> [in German].

11. Der Deutsche Verband für Gesundheitspflege e.V. (The German Association for Health Care). Retrieved from: <https://www.gesundheitspflege.de> [in German].

12. Aktion Mensch – Startseite. Retrieved from: <https://www.aktion-mensch.de> [in German].

13. Stiftung Mitarbeit – Startseite. Retrieved from: <https://www.mitarbeit.de> [in German].

14. Bundesarbeitsgemeinschaft für Rehabilitation e.V. (BAG Reha) – Startseite. Retrieved from: <https://www.bag-reha.de> [in German].

15. Shepeleva, A. (2024, February 25). Ponad polovyna nimtsiv vvazhaiut intehtratsiiu ukrainsiv nevdaloiu [More than half of Germans consider the integration of Ukrainians unsuccessful]. Deutsche Welle. Retrieved December 25, 2024, Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/bilsepolovini-nimciv-vvazaut-integraciu-ukrainciv-nevdalou/a-68365143> [in Ukrainian].

УДК 378.091.12

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-9>

Пилипенко Катерина Анатоліївна

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0003-3170-1208
Scopus ID: 57210115825

Марченко Оксана Анатоліївна

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-4727-3183
Scopus ID: 57226277665

Постол Анатолій Анатолійович

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-2985-5673
Scopus ID: 57216177090

Рунчева Наталія Вікторівна

доктор економічних наук, професор,
доцент кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0001-8645-9821
Scopus ID: 57972045300

Сінельнікова Марина Вікторівна

викладач кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0001-7950-3337

ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТЬЮТОРСТВА В ЗАКЛАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті авторами окреслено коло актуальних проблем, пов'язаних із розвитком і впровадженням технологій тьюторства в заклади вищої освіти України. У сучасних умовах реформування освітньої системи та необхідності адаптації до нових викликів, зокрема в контексті цифровізації, інклюзії та післявоєнного відновлення, питання тьюторської підтримки набуває особливої значущості.

Викладено результати аналітичного дослідження, що базується на практиці проведення опитування стейкхолдерів закладу вищої освіти: викладачів, студентів і роботодавців. На основі отриманих даних сформовано рекомендації щодо впровадження окремих елементів тьюторингу в систему підготовки фахівців. Зокрема, розглядається технологія індивідуального супроводу здобувача вищої освіти, що враховує потреби різних категорій студентів, включно з особами з інклюзивними запитами. Особливу увагу приділено питанням психологічної підтримки студентів, сприянню їхній академічній успішності, професійній орієнтації та соціальній інтеграції.

У статті наведено класифікацію та характеристику основних видів тьюторингу, а саме академічного, професійного, адаптаційного та дослідницького тьюторингу. Проаналізовано можливості використання сучасних цифрових технологій у реалізації тьюторської діяльності, зокрема платформ для онлайн-навчання, мобільних додатків, приватних освітніх каналів і вебінарів як ефективних інструментів методичного та практичного забезпечення навчального процесу.

Запропоновано стратегічні підходи до вдосконалення системи тьюторського супроводу в закладах вищої освіти, що сприятимуть підвищенню якості освітніх послуг та особистісному розвитку здобувачів.

Ключові слова: тьютор, тьюторинг, наставництво, компетентності, заклад вищої освіти, інклюзивна вища освіта.

Pylypenko Kateryna Anatoliivna

Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Department of Economics and Hotel and Restaurant Business,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Marchenko Oksana Anatoliivna

Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Economics and Hotel and Restaurant Business,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Postol Anatoly Anatoliiovych

Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Department of Economics and Hotel and Restaurant Business,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Runcheva Natalia Viktorivna

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Associate Professor at the Department of Economics and Hotel and Restaurant Business,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Sinelnikova Marina Viktorivna

Teacher at the Department of Economics and Hotel and Restaurant Business,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

IMPLEMENTATION OF TUTORING TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article outlines a range of current issues related to the development and implementation of tutoring technologies in higher education institutions in Ukraine. In the modern context of educational system reform and the need to adapt to new challenges—particularly in terms of digitalization, inclusion, and post-war recovery—the role of tutoring support is becoming increasingly significant.

The study presents the results of an analytical research based on a survey of higher education stakeholders, including educators, students, and employers. Based on the collected data, recommendations have been formulated for integrating certain tutoring elements into the specialist training system. In particular, the article examines the technology of individual student support, considering the needs of various student categories, including those requiring inclusive education. Special attention is given to issues of psychological support, academic success, career guidance, and social integration of students.

The article classifies and describes the main types of tutoring, including academic, professional, adaptive, and research tutoring. The potential of modern digital technologies in tutoring activities is also analyzed, emphasizing the use of online learning platforms, mobile applications, private educational channels, and webinars as effective tools for methodological and practical support in the learning process.

Strategic approaches to improving the tutoring support system in higher education institutions are proposed, aimed at enhancing the quality of educational services and fostering students' personal development.

Key words: *tutor, tutoring, mentoring, competencies, higher education institution, inclusive higher education.*

Постановка проблеми. Для кожного свій час і своє сприйняття інформації, простору та світо-сприйняття. Усі знання ми отримуємо через власний досвід, навчання і взаємодію з іншими. У сучасному світі освіта відіграє ключову роль у формуванні наших знань та вмінь, і особливо важливим стає тьюторство – індивідуальна підтримка здобувачів досвідченими фахівцями.

Тьюторство допомагає враховувати унікальні потреби кожного студента, забезпечуючи індивідуальний підхід до навчання. Це сприяє кращому розумінню матеріалу та розвитку практичних навичок, що є надзвичайно важливим. Тьютори можуть надавати цінні поради, ділитися власним досвідом і допомагати здобувачам застосовувати теоретичні знання на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку та впровадження технологій тьюторства в Україні розглядають освітяни Сейрик К. [2], К. Осадча [3], Л. Цветкова [5], О. Просіна [6].

Мета статті полягає у наданні рекомендацій щодо впровадження технологій тьюторства на основі проведення аналізу опитування респондентів.

Виклад основного матеріалу. Освітні реалії сьогодення потребують інтеграції сучасних методів навчання, включно з використанням цифрових технологій і дистанційного навчання. Водночас важливо не забувати про традиційні форми отримання освіти та важливість живого спілкування.

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного та культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями й культурою, та держави. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», академічна свобода – це самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів [1].

Сьогодні здобувачам вищої освіти потрібні нові підходи до організації навчання, адже модернізація сучасної системи вищої освіти характеризується спрямованістю на реалізацію особистісно-орієнто-

ваного освітнього процесу. При цьому важливим є сприйняття й апробація досвіду зарубіжних країн (Великої Британії, Німеччини та ін.). Саме тому у вищій школі України утверджується тьюторська система як технологія супроводу особистісно-професійного розвитку здобувачів вищої освіти.

Тьюторство визначається як технологія індивідуального супроводу процесу освоєння певної діяльності. Поряд із традиційними позиціями викладача закладу вищої освіти (ЗВО) (професор, куратор) з'являються нові рольові функції, зокрема тьютор. Тьютор – це помічник науково-педагогічного працівника, посередник між лектором і здобувачем вищої освіти, який виконує радше не педагогічну, а організаторську функцію. Серед головних завдань тьютора:

- здійснення індивідуальної підтримки здобувачів освіти;
- надання консультативної допомоги тощо.

Поняття «тьютор» походить від англійського *tutor* і латинського *tueor* термінів, що означає «спостерігаю», «піклуюся» (помічник). Згідно із зарубіжним досвідом, тьютори індивідуально чи невеликими групами працюють над певними завданнями, відповідають на запитання, аналізують проблемні ситуації, надаючи необхідні поради, консультації, допомогу. Тьютор намагається ліквідувати чи компенсувати такі фактори, що заважають засвоєнню матеріалу, як нерозуміння викладачем здобувача освіти, неврахування його інтелектуальних, фізіологічних і психологічних особливостей, поверхове чи традиційне про нього судження, труднощі особистісного становлення, сприйняття чи несприйняття соціального оточення тощо.

Зазвичай тьютор (-ка) супроводжує освітній процес здобувачів освіти як у навчальний, так і у позанавчальний час, допомагає правильно зорієнтуватися в освітній програмі, розібратися в найбільш проблемних питаннях освітніх компонентів, які залишилися без відповіді під час академічних занять тощо. При цьому процес тьюторства передбачає індивідуальний підхід до здобувача освіти, орієнтованість на його потреби. Тьютор – це старший товариш, який вже опанував певні знання, набув навички та допомагає іншим на шляху здобуття освіти.

Можна стверджувати, що у зв'язку з глобалізацією суспільства й освіти загалом саме інститут тьюторства набуватиме особливого значення в наданні допомоги як здобувачам освіти, так і науково-педагогічним працівникам у поглибленому засвоєнні матеріалу, здійсненні успішної освіти «протягом життя», а не зосередженні на освітньому процесі як переказі вже набутих особистісно наукових знань.

Особливої уваги заслуговує актуальне питання з розвитку інклюзивної вищої освіти, зокрема в повоєнний час. Особливістю інклюзивної педагогіки є необхідність налагодження командної роботи між усіма співробітниками навчального закладу для спільного вирішення проблем [2, с. 112]. Командна робота передбачає консультації із запрошеними фахівцями, обмін досвідом на нарадах, спільна побу-

дова індивідуального маршруту навчання, а також спільну роботу під час заняття.

Наразі в Україні тьюторство лише починає розвиватися, але ті заклади освіти, які взяли на себе відповідальність у запровадженні такої системи, показують неабиякі результати. Із цього можна зробити висновок, що тьюторство має великі перспективи в майбутньому, адже, як зазначають фахівці, його ключовою характеристикою стає не тільки передача знань, але й формування творчих компетентностей, готовності до перенавчання, уміння навчатися протягом усього життя, вибирати й оновлювати професійний шлях.

Однак поза увагою вітчизняної наукової спільноти залишається висвітлення діяльності тьютора як консультанта, наставника, організатора освітнього процесу не лише в системі дистанційного навчання, а й у системі традиційного, додаткового й інклюзивного навчання, а також освіти регіону [3, с. 53].

На сьогодні є позитивна тенденція щодо складання індивідуальної освітньої програми для кожного здобувача освіти.

У новому Законі України «Про освіту» зазначено, що індивідуальна освітня програма в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план – «документ, який визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії зі здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів» [4].

Науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти України покликані розробити індивідуальні навчальні плани й забезпечити супровід руху кожного здобувача за індивідуальною освітньою програмою.

Практика провадження освіти впродовж життя також базується на елементах наставництва, тьюторства, коучингу та доводить необхідність вивчення теми тьюторства й розуміння того, що кожен науково-педагогічний працівник є майстром-наставником, який завжди поруч зі своїм здобувачем освіти та допомагає і надихає його на набуття нових знань та вмінь. Для цього потрібно мати необхідні тьюторські компетенції.

Виникло нове слово -веде здобувача вищої освіти до самопізнання;

- викладає освітні компоненти за оновленою освітньою програмою;
- вибудовує навчальну програму;
- вибудовує зацікавленість до освітнього компонента;
- діагностує сильні сторони й зони розвитку здобувача вищої освіти;
- складає індивідуальний навчальний план;
- здійснює моніторинг прогресу навчання здобувача вищої освіти;
- надає зворотний зв'язок здобувачам освіти;
- допомагає долати труднощі;
- підбирає навчальні матеріали та посібники;

– комунікує з батьками та іншими стейкхолдерами, причетними до освітнього процесу у ЗВО.

Існує два види тьюторингу: науковий і розвиваючий. Перший більше скерований на роботу зі здобувачем вищої освіти, другий – на розвиток сильних сторін, розкриття характеру, розвитку впевненості в собі, формування професійних навичок тощо.

Ці два види не можуть існувати один без одного й успішно взаємодоповнюються науково-педагогічними працівниками. Тьюторинг скерований не на те, щоб дивитися в минуле, а на те, щоб дивитись у нове майбутнє.

Тьюторський підхід до індивідуалізації освіти спрямований на виявлення й розвиток освітніх мотивів та інтересів здобувачів вищої освіти, їх самостійності; на психологічний та організаційний супровід групи, медіацію та вирішення конфліктів; на пошук освітніх ресурсів для створення індивідуальної освітньої траєкторії руху; на роботу з освітнім замовленням родини, формування навчальної та освітньої рефлексії здобувачів вищої освіти та на налагодження комунікацій і професійних компетенцій.

Утім тьюторинг не може повністю замінити масову освіту, однак він може стати чудовим доповненням до неї, і це розуміють науково-педагогічні працівники Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Для впровадження елементів тьюторства слід уміти розпізнати, у чому полягає пізнавальний інтерес здобувача вищої освіти та допомогти йому вибудувати власну індивідуальну освітню програму. Підтверджуючи готовність до впровадження елементів тьюторства, в університеті було проведено тестування наявних і потенційних здобувачів вищої освіти та інших учасників освітнього процесу. Підтримка соціальної включеності: тьюторство може сприяти соціальній включеності, допомагаючи здобувачам вищої освіти отримати доступ до цифрових технологій та Інтернету, що може бути важливим для отримання освіти, роботи та доступу до інформації.

Розвиток навичок і навчальний успіх: тьютори можуть працювати зі здобувачами вищої освіти, які мають обмежений доступ до ресурсів або потре-

бують додаткової підтримки в розвитку цифрових навичок. Це може допомогти покращити їх навчальний успіх і здатність досягати своїх цілей.

Підтримка цифрової грамотності: тьютори можуть надавати навчання із цифрової грамотності, допомагаючи здобувачам вищої освіти зрозуміти, як ефективно використовувати технології, оцінювати інформацію в Інтернеті та захищати себе від кіберзагроз.

Підтримка в пошуку роботи та розвитку кар'єри: тьютори можуть надавати підтримку в пошуку роботи та розвитку кар'єри, допомагаючи здобувачам вищої освіти отримати навички, необхідні для успішної роботи в цифровій економіці.

Соціальна підтримка та взаємодія: тьюторство може створювати можливості для соціальної підтримки та взаємодії, забезпечуючи здобувачам вищої освіти можливість спілкуватися та співпрацювати в онлайн-середовищі.

Загалом тьюторство може бути важливим напрямом соціального наставництва, спрямованим на підтримку та розвиток людей у цифровому світі, зокрема тих, хто має обмежений доступ до технологій або потребує додаткової підтримки в розвитку цифрових навичок.

Наставництво може виступати як фундамент для тьюторства, сприяючи розвитку навичок і знань у людей у використанні цифрових технологій. Пропонується кілька способів, які демонструють, як наставництво може стати основою для тьюторства (табл. 2):

Отже, наставництво може бути основою для тьюторства, надаючи індивідуальну підтримку та стимулюючи розвиток навичок і знань у здобувачів вищої освіти.

Актуальною визнається проблема сучасної освіти дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: «Як навчати фахівців, щоб захопити їх хвилину інновацій, щоб закрузити їх у вирі сучасних ефективних освітніх технологій, методів і підходів, щоб змотивувати до створення умов для гармонійного розвитку здобувачів освіти», адже професійні знання й навички, яких педагогічні працівники набули під час навчання в закладі вищої освіти,

Таблиця 1

Види тьюторингу

Науковий тьюторинг	Тьюторинг, що розвиває
Тьютор: сумісність зацікавлень, знання, зрілість, захоплення	Тьютор: уміння вести важливіше, зрілість, самореалізація
Процес: головна мета відома від початку, детальні цілі буде визначено або відкрито під час процесу	Процес: головні та детальні цілі з'являються під час процесу – встановлюються спільно або відкриваються
Цілі: мудрість, критичне мислення, сумлінність, допитливість, інтелектуальне задоволення	Цілі: установки, цінності, самопізнання, відкриття нових сильних сторін, зріле мислення про майбутнє
Інструменти: методи для вирішення завдань – тьюторське есе, кейс-метод, дослідницькі проекти, сократівські питання, коучингові питання	Інструменти: інструменти для відкриття та розвитку талантів, тьюторське есе – розвивальне, коучингові питання, інструменти планування, тьюторський проєкт

Джерело: розробка автора за [5].

Напрями розвитку тьюторства

Напрями	Зміст напрямів розвитку тьюторства
Послідовне навчання	Наставництво передбачає індивідуальний підхід до кожного здобувача вищої освіти. Таким чином, наставництво може відповідати конкретним потребам здобувача вищої освіти в отриманні навичок цифрової грамотності та розвитку технічних навичок
Підтримка у викликах	Наставництво може допомагати в подоланні перешкод і викликів, що виникають у процесі вивчення та використання цифрових технологій. Це може передбачати підтримку в розв'язанні труднощів з використанням програмного забезпечення, розумінні складних концепцій або подоланні бар'єрів доступу до технологій
Менторство та підтримка	Наставництво може створювати можливості для менторства та взаємодії між наставником і здобувачем вищої освіти. Це стосується не лише передачі знань, а й створення відносин довіри, підтримки та співпраці
Навчальна практика	Наставництво може передбачати практичне навчання та виконання завдань у реальних умовах. Це дає змогу здобувачам вищої освіти отримати практичний досвід у використанні цифрових технологій та виробленні необхідних навичок

Джерело: розробка автора.

потребують сьогодні не лише оновлення, а й збагачення сучасним змістом педагогічної науки, тобто, по суті, формування нових знань [6, с. 5].

Висновки. Упровадження технологій тьюторства в заклади вищої освіти є важливим кроком у розвитку сучасної освіти, оскільки сприяє індивідуалізації навчального процесу й підвищенню якості освіти. Ми спираємося на проведені дослідження: тьюторство дає змогу забезпечити індивідуальний підхід до навчання, що враховує особисті особливості, інтереси та потреби здобувачів. Це допомагає розкрити їхній потенціал і сприяє більш ефективному засвоєнню необхідного пласта знань; тьютори можуть підвищити мотивацію здобувачів до навчання завдяки персональному супроводу й підтримці, допомагаючи їм встановлювати та досягати конкретних навчальних цілей; тьюторство сприяє формуванню у здобувачів навичок самостійного навчання та відповідальності за власний освітній шлях. Це важливо для підготовки компетентних фахівців, які зможуть адаптуватися до змін на ринку праці.

Тьютори можуть надавати підтримку здобувачам у процесі адаптації до нових умов навчання, особливо першокурсникам, здобувачам вищої освіти з особливими освітніми потребами та іноземним здобувачам, що сприяє зниженню рівня стресу й покращенню їхнього загального добробуту. Впровадження технологій тьюторства передбачає використання сучасних інноваційних освітніх технологій, як-от електронні платформи для моніторингу успішності, дистанційне консультування, що робить навчальний процес більш гнучким і доступним, допомагає краще зрозуміти навчальний матеріал, розвиває критичне мислення та навички вирішення проблем.

Таким чином, упровадження технологій тьюторства в заклади вищої освіти має значний потенціал для покращення навчального процесу, розвитку особистості здобувачів вищої освіти та підвищення їх професійної компетентності. Це важливий інструмент, який сприяє підготовці конкурентоспроможних фахівців у сучасному динамічному світі.

Список літератури:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 07.05.2024).
2. Сейрик К. Внутрішній рівень соціального партнерства в інклюзивній системі освіти. *Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: акмеологічні засади, сучасні реалії: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (25 квітня 2019 р.)*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. 156 с. (дата звернення 07.05.2024).
3. Катерина Осадча. Тьюторство як простір для педагогічної діяльності. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. № 16 (2016). С. 52–60 (дата звернення 07.05.2024).
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 07.05.2024).
5. Цветкова Л. Тьюторство як форма педагогічного супроводу руху учня за індивідуальною освітньою траєкторією. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1289-tyutorstvo-yak-forma-pedagogichnogo-suprovodu-rukhu-uchnya-za-individualnoyu-osvitnoyu-traektorieyu> (дата звернення 07.05.2024).
6. Професійний розвиток педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівників закладів освіти галузі знань 01 «Освіта» в умовах відкритого університету : збірник освітньо-професійних програм у 2 частинах, частина 1. Наукова ред. О.В. Просіна, упорядкування Я.Л. Швень, Ю. А. Махновець. Київ : ЦПО, 2021. 302 с. (дата звернення 07.05.2024).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2014). Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII [On Higher Education: Law of Ukraine from July 1, 2014, No. 1556-VII]. Retrieved May 7, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

2. Seiryk, K. (2019). Vnutrishnii riven sotsialnoho partnerstva v inkluzyvni systemi osvity [The Internal Level of Social Partnership in the Inclusive Education System]. In *Sotsialne partnerstvo v inkluzyvni osviti: akmeolohichni zasady, suchasni realii: zbirnyk naukovykh prats za materialamy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (25 kvitnia 2019 r.)* (p. 156). Izmail: RVV IDHU.
3. Osadcha, K. (2016). Tiutorstvo yak prostir dlia pedahohichnoi diialnosti [Tutoring as a Space for Pedagogical Activity]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika*, 16, 52–60.
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2017). Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine from September 5, 2017, No. 2145-VIII]. Retrieved May 7, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Tsvietkova, L. (n.d.). Tiutorstvo yak forma pedahohichnoho suprovodu rukhu uchnia za indyvidualnoiu osvitnoiu traiektoriiu [Tutoring as a Form of Pedagogical Support for a Student's Movement along an Individual Educational Trajectory]. Retrieved May 7, 2024, from <http://education-ua.org/ua/articles/1289-tyutorstvo-yak-forma-pedagogichnogo-suprovodu-rukhu-uchnya-za-individualnoyu-osvitnoyu-traektorieyu>.
6. Prosina, O.V. (Ed.), Shven, Ya. L., & Makhnovets, Yu. A. (2021). *Profesijnyi rozvytok pedahohichnykh, nauково-pedahohichnykh pratsivnykiv i kerivnykiv zakladiv osvity haluzi znan 01 "Osvita" v umovakh vidkrytoho universytetu: zbirnyk osvitno-profesiinykh prohram u 2 chastynakh, chastyna 1* [Professional Development of Pedagogical and Scientific-Pedagogical Workers in Open University Conditions: Collection of Educational Programs, Part 1]. Kyiv: TsIPO. Retrieved May 7, 2024.

УДК 159.9:374.4:373.5

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-10>

Романовська Людмила Іванівна

доктор педагогічних наук,
кандидат психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Lroman@online.ua
ORCID ID: 0000-0001-7547-4575

МАЙНДФУЛ-ПІДХІД ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Вступ. У статті розглядається майндфул-підхід як інструмент розвитку стресостійкості в професійній діяльності соціальних педагогів. З огляду на високий рівень емоційної напруги, з яким стикаються соціальні педагоги в роботі з уразливими категоріями населення, актуальним завданням стає пошук інноваційних методик для запобігання професійному вигоранню та підвищення емоційної стабільності. Майндфул-підхід, що базується на практиках усвідомленості, пропонує дієві засоби для зниження рівня стресу, покращення самоконтролю та підвищення професійної ефективності.

Метою статті є дослідження потенціалу майндфул-підходу як інструменту для розвитку стресостійкості соціальних педагогів. Завданнями роботи є аналіз ключових інструментів і методик майндфул-практик, їхнього впливу на емоційний стан педагогів та якість взаємодії з клієнтами, а також розробка рекомендацій щодо їхнього впровадження в систему професійної підготовки та діяльності.

Наукова новизна статті полягає у комплексному обґрунтуванні доцільності використання майндфул-підходу в діяльності соціальних педагогів. У роботі акцентується увага на можливостях інтеграції майндфул-практик як засобу підвищення стресостійкості, зниження професійного вигорання та розвитку таких компетенцій, як емоційний інтелект, рефлексивність і здатність до конструктивного вирішення завдань.

Висновки. Майндфул-підхід є ефективним інструментом для зниження рівня стресу, підвищення емоційної стійкості та професійної компетентності соціальних педагогів. Практики усвідомленості, зокрема медитації, техніки тілесного сканування та ведення щоденників усвідомленості, сприяють запобігання професійному вигоранню, удосконаленню комунікативних навичок і покращенню якості взаємодії з клієнтами. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці програм навчання майндфул-практикам для соціальних педагогів, їхньої адаптації до специфіки професійної діяльності та інтеграції у систему професійної освіти. Це дасть можливість підвищити ефективність роботи та сприятиме особистісному й професійному розвитку фахівців.

Ключові слова: майндфул-підхід, стресостійкість, соціальні педагоги, усвідомленість, професійна діяльність

Romanovska Lyudmyla Ivanivna

Doctor of Pedagogical Sciences,
Candidate of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work, Psychology
and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”

MINDFUL APPROACH AS A TOOL FOR DEVELOPING STRESS RESISTANCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SOCIAL EDUCATORS

Introduction. The article considers the mindfulness approach as a tool for developing stress resistance in the professional activities of social educators. Given the high level of emotional stress that social educators face in working with vulnerable categories of the population, the search for innovative methods to prevent professional burnout and increase emotional stability becomes an urgent task. The mindfulness approach, based on mindfulness practices, offers effective means for reducing stress levels, improving self-control and increasing professional efficiency.

The aim of the article is to study the potential of the mindfulness approach as a tool for developing stress resistance of social educators. The objectives of the work are to analyze key tools and methods of mindfulness practices, their impact on the emotional state of educators and the quality of interaction with clients, as well as to develop recommendations for their implementation in the system of professional training and activities.

The scientific novelty of the article lies in the comprehensive substantiation of the feasibility of using the mindfulness approach in the activities of social educators. The paper focuses on the possibilities of integrating mindfulness practices as a means of increasing stress resistance, reducing professional burnout, and developing such competencies as emotional intelligence, reflexivity, and the ability to constructively solve problems.

Conclusions. The mindfulness approach is an effective tool for reducing stress levels, increasing emotional stability, and professional competence of social workers. Mindfulness practices, including meditation, body scan techniques, and keeping mindfulness diaries, help prevent professional burnout, improve communication skills, and improve the quality of interaction with clients. Prospects for further research include the development of mindfulness practice training programs for social workers, their adaptation to the specifics

of professional activity, and integration into the professional education system. This will increase work efficiency and promote the personal and professional development of specialists.

Key words: *mindful approach, stress resistance, social educators, awareness, professional activity.*

Вступ. Сучасне суспільство характеризується зростанням соціальних викликів, які впливають на психологічне благополуччя різних верств населення. У цьому контексті соціальні педагоги відіграють ключову роль у підтримці, розвитку й адаптації дітей, молоді та сімей до умов сучасного життя. Однак професійна діяльність соціальних педагогів супроводжується високим рівнем стресу, викликаного інтенсивним емоційним навантаженням, необхідністю швидкого прийняття рішень у кризових ситуаціях, а також постійною взаємодією з вразливими категоріями населення.

Стресові фактори, що постійно впливають на соціальних педагогів, можуть призводити до професійного вигорання, зниження ефективності роботи, втрати мотивації та психологічного благополуччя. Це підкреслює важливість формування та розвитку стресостійкості як однієї з ключових професійних компетенцій у цій сфері.

Одним з ефективних інструментів для розвитку стресостійкості є майндфул-підхід – сучасна методика, яка спрямована на усвідомленість, розвиток емоційного інтелекту та підвищення здатності до ефективного управління стресовими ситуаціями. Майндфулнес (усвідомленість) сприяє зниженню рівня тривожності, покращенню емоційного стану та зміцненню професійної мотивації.

Наукові дослідження [1, с. 7; 2, с. 32; 3, с. 108] підтверджують, що впровадження майндфул-практик у професійну діяльність дає змогу не лише покращити психологічну стійкість, а й підвищити рівень співпереживання й ефективності взаємодії з клієнтами. Для соціальних педагогів, які працюють у складних соціальних умовах, майндфул-підхід стає важливим інструментом професійного розвитку та профілактики вигорання.

Таким чином, дослідження можливостей і практичного впровадження майндфул-підходу для розвитку стресостійкості соціальних педагогів є актуальним як з наукового, так і з практичного погляду. Це дасть можливість не лише підвищити якість роботи, а й зміцнити їхній особистісний і професійний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Майндфул-підхід, або підхід усвідомленості, активно досліджується в контексті професійної діяльності, що супроводжується високим рівнем стресу. Сучасні дослідження М. Масловської, В. Гаврилькевича [4] фокусуються на вивченні впливу майндфулнес-практик на професійне вигорання, емоційне благополуччя та розвиток стресостійкості.

Наукові публікації М. Міщенко, Є. Батяшової [5] свідчать, що основою майндфул-підходу є розвиток здатності залишатися «тут і зараз» у моменті, що знижує рівень тривожності та покращує емоційне самопочуття. Так, у працях Т. О. Мотрук [6], В. В. Присакара, Р. В. Козак [7] підкреслюється, що

майндфулнес сприяє формуванню більш гнучкого мислення, яке необхідне для ефективного вирішення складних соціальних завдань, з якими стикаються соціальні педагоги.

Вітчизняні науковці Т. Семигіна, О. Столярик [8] вивчають різні аспекти впливу майндфулнесу на стресостійкість. Емпіричні дані, описані Ю. Тептюк, демонструють, що регулярні практики усвідомленості зменшують рівень кортизолу (гормону стресу), сприяють покращенню концентрації уваги та зниженню емоційного виснаження [9]. Це особливо важливо для тих соціальних педагогів, чия діяльність передбачає роботу з кризовими ситуаціями та взаємодію з клієнтами, які мають високий рівень соціальної або емоційної вразливості.

Практичні дослідження В. В. Фурман, О. М. Реви [10] також показують, що застосування майндфул-підходу в професійній підготовці соціальних педагогів підвищує їхню здатність справлятися зі стресом. Наприклад, у навчальних програмах, де застосовуються техніки усвідомленого дихання, медитації та рефлексії, відзначено підвищення рівня задоволеності професією та зниження ризиків професійного вигорання [11].

Крім того, у багатьох дослідженнях звертається увага на те, що майндфулнес допомагає соціальним педагогам покращувати якість міжособистісної взаємодії [12]. Це досягається через розвиток емпатії та здатності залишатися емоційно стабільними навіть у стресових умовах. Наприклад, у працях, присвячених роботі з дітьми та сім'ями, відзначено, що соціальні педагоги, які практикують майндфулнес, демонструють більш високий рівень терпіння, співчуття й ефективності [13; 14].

У науковому середовищі окремо підкреслюється важливість системного впровадження майндфул-практик у повсякденну діяльність соціальних педагогів. Регулярність є ключовим фактором, оскільки лише стабільна практика усвідомленості забезпечує довготривалий позитивний ефект [2].

Таким чином, аналіз останніх досліджень показує, що майндфул-підхід є ефективним інструментом для розвитку стресостійкості, зменшення емоційного виснаження та підвищення професійної ефективності соціальних педагогів. Це відкриває нові перспективи для інтеграції майндфулнесу в систему підготовки та професійного розвитку фахівців соціальної сфери.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та практичне дослідження можливостей використання майндфул-підходу як інструменту розвитку стресостійкості в професійній діяльності соціальних педагогів, а також визначення ефективних способів його впровадження в професійне середовище.

Для досягнення цієї мети передбачено: визначити сутність та особливості майндфул-підходу в контексті професійної діяльності соціальних педа-

гогів; дослідити вплив майндфулнес-практик на розвиток стресостійкості й емоційного благополуччя фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майндфул-підхід (від англ. *mindfulness*) є сучасною концепцією, що базується на практиках усвідомленості та спрямована на розвиток здатності повного зосередження на теперішньому моменті [2, с. 33]. У професійній діяльності соціальних педагогів цей підхід сприяє формуванню навичок емоційного самоконтролю, рефлексії та ефективного міжособистісного спілкування.

Основні характеристики майндфул-підходу: усвідомленість, прийняття, спрямованість на теперішній момент.

Усвідомленість – це здатність зосереджуватися на поточному досвіді, уникаючи автоматичних реакцій. У нашому повсякденному житті ми часто діємо на автопілоті, коли думки, емоції та вчинки керуються звичками чи минулим досвідом. Це може бути корисним у простих, рутинних ситуаціях, але не завжди підходить для складних або емоційно насичених подій. Усвідомленість допомагає вийти з автоматичного режиму й оцінювати ситуацію об'єктивно, що особливо важливо для професійної діяльності соціальних педагогів. Практикуючи усвідомленість, фахівці можуть краще аналізувати поведінку клієнтів, розуміти приховані причини проблем і вибирати найбільш ефективні методи роботи. Наприклад, у складних емоційних ситуаціях соціальний педагог здатний уникнути імпульсивних реакцій, залишаючись спокійним і зваженим, що сприяє довірливій комунікації та ефективному вирішенню проблем [14, с. 1579].

Прийняття – це здатність визнавати та приймати емоції, думки та ситуації без оцінки чи критики. Часто люди схильні придушувати чи ігнорувати негативні емоції, вважаючи їх неприйнятними чи шкідливими. Однак така стратегія може призвести до накопичення стресу, конфліктів і навіть професійного вигорання. Майндфул-підхід підкреслює, що будь-які емоції, навіть негативні, є природною частиною людського досвіду і важливо навчитися приймати їх. Для соціального педагога це готовність працювати з клієнтами, які перебувають у кризовому стані, визнавати їх почуття, навіть якщо вони здаються складними або незручними для обговорення. Прийняття також поширюється на себе – уміння бути чесним зі своїми думками й емоціями без самокритики. Це створює основу для емпатійного й об'єктивного підходу у взаємодії з клієнтами [13, с. 110].

Спрямованість на теперішній момент – це здатність зосереджуватися на тому, що відбувається тут і зараз, замість того, щоб занурюватися в переживання минулого або проектувати майбутнє. У сучасному світі багато хто відчуває труднощі зі збереженням уваги через надмірну кількість інформації, стресових факторів і багатозадачність. У професійній діяльності соціальних педагогів це може виявлятися як схильність до тривоги через майбутні завдання або надмірний аналіз помилок минулого.

Практика усвідомленості вчить фокусувати увагу на конкретному моменті – наприклад, під час спілкування з клієнтом чи аналізу ситуації. Це дає змогу залишатися максимально залученим та уникати розсіювання уваги. Завдяки цьому соціальні педагоги можуть краще розуміти емоційний стан клієнтів, їх потреби та реагувати відповідно до актуальної ситуації. Усвідомлення теперішнього моменту також сприяє підвищенню ефективності роботи, оскільки фахівець зосереджується на пріоритетних завданнях замість того, щоб відволікатися на непотрібні тривоги [8, с. 67].

Майндфул-підхід не лише сприяє професійному розвитку соціального педагога, а й стає корисним інструментом для його клієнтів, адже допомагає усвідомлено проживати життєві ситуації, долати труднощі та покращувати психологічне благополуччя.

Соціальні педагоги працюють з уразливими категоріями населення, що потребує високого рівня емоційної стійкості, розвинених навичок спілкування та здатності підтримувати психосоціальний баланс навіть у складних і стресових ситуаціях. Майндфул-підхід є дієвим інструментом, що допомагає впоратися з такими викликами та забезпечує значні переваги в професійній діяльності соціальних педагогів. По-перше, практика усвідомленості сприяє зниженню рівня стресу та запобіганню професійному вигоранню. Завдяки розвитку здатності контролювати емоційні реакції та концентруватися на поточному моменті педагоги можуть уникати емоційного виснаження, залишаючись стійкими й зосередженими [12, с. 371]. По-друге, майндфул-підхід покращує якість взаємодії з клієнтами, адже сприяє формуванню вміння слухати без оцінки, приймати емоції інших та залишатися уважним до їхніх потреб, що є критично важливим для встановлення довірливих і конструктивних відносин. Крім того, цей підхід розвиває емпатію та емоційний інтелект, що дає змогу соціальним педагогам краще розуміти переживання клієнтів, ефективно реагувати на їхні запити та підтримувати їх у складних життєвих ситуаціях [8, с. 68]. Ще однією важливою перевагою є сприяння рефлексії професійної діяльності: практика усвідомленості допомагає аналізувати свої дії, враховувати їхній вплив, приймати конструктивні рішення та вдосконалювати професійні методи. Крім того, соціальні педагоги можуть використовувати майндфул-підхід у роботі з клієнтами, навчаючи їх простим практикам усвідомленості зниження рівня стресу, поліпшення психологічного здоров'я та формування позитивних звичок, які сприяють загальному благополуччю [6, с. 30]. Таким чином, майндфул-підхід не лише підтримує соціальних педагогів у їхній складній професійній діяльності, а й допомагає підвищити якість роботи та створює додаткові можливості для ефективної допомоги клієнтам.

Інструменти майндфул-підходу для соціальних педагогів є важливими практичними методами, що дають змогу інтегрувати усвідомленість у професійну діяльність, сприяючи підвищенню ефектив-

ності роботи з клієнтами та збереженню емоційного благополуччя. Одним із ключових інструментів є медитація усвідомленості. Це короткі практики, спрямовані на розвиток здатності зосереджуватися на диханні, певних відчуттях у тілі або звуках навколишнього середовища. Завдяки таким медитаціям соціальні педагоги можуть швидко знижувати рівень стресу, підвищувати концентрацію та залишатися спокійними навіть у напружених ситуаціях. Регулярна практика медитації сприяє покращенню емоційного самоконтролю та допомагає педагогам ефективніше взаємодіяти з клієнтами [5, с. 130].

Ще одним важливим інструментом є техніки тілесного сканування, що дають можливість соціальним педагогам краще усвідомлювати власний фізичний стан. Під час таких вправ увага поетапно зосереджується на різних частинах тіла, що допомагає виявити напругу, зняти фізичний стрес і відновити гармонію між розумом та тілом. Ці техніки є особливо корисними для підтримки енергії та зосередженості протягом робочого дня, а також для запобігання фізичному виснаженню, яке нерідко виникає під час роботи з клієнтами, які перебувають у кризових ситуаціях [11, с. 379].

Для рефлексії та аналізу власного емоційного стану корисно використовувати щоденники усвідомленості. Це інструмент, за допомогою якого соціальні педагоги можуть записувати свої думки, почуття, професійні виклики та спостереження щодо роботи з клієнтами. Такий підхід дає змогу краще розуміти власні реакції, виявляти емоційні тригери та знаходити способи їхньої конструктивної обробки. Щоденники також сприяють формуванню звички до рефлексії, що допомагає соціальним педагогам удосконалити свої професійні навички та підвищувати якість взаємодії з клієнтами [9, с. 89].

Особливе значення має навчання майндфул-практик клієнтів. Соціальні педагоги можуть інтегрувати прості техніки усвідомленості у психосоціальну роботу, навчаючи клієнтів вправ, які допоможуть їм справлятися зі стресом, підвищувати емоційну стійкість і покращувати загальне психологічне здоров'я. Наприклад, клієнти можуть навчитися базовим дихальним технікам для заспокоєння або методам зосередження на теперішньому моменті для зниження тривожності. Такі підходи допомагають клієнтам знаходити внутрішній баланс та активніше залучатися до процесу вирішення власних проблем, сприяючи їхньому особистісному розвитку [4].

Таким чином, використання медитацій усвідомленості, технік тілесного сканування, щоденників усвідомленості та інтеграції майндфул-практик у роботу з клієнтами забезпечує соціальним педагогам широкий спектр інструментів для підвищення професійної ефективності, збереження емоційного здоров'я та сприяння позитивним змінам у житті їхніх підопічних.

Упровадження майндфул-підходу в діяльність соціальних педагогів супроводжується низкою

викликів, які можуть ускладнювати його інтеграцію у практику. Одним з основних бар'єрів є брак часу, адже соціальні педагоги часто працюють у напруженому графіку, що залишає мало можливостей для впровадження нових методик чи практик [7]. Також важливим фактором є опір змінам, оскільки адаптація до нових підходів може потребувати часу, додаткових зусиль і подолання звичних шаблонів мислення та поведінки. Крім того, для ефективного використання майндфул-підходу педагоги повинні пройти відповідне навчання, щоб отримати необхідні знання та навички, що може потребувати додаткових ресурсів. Незважаючи на ці виклики, майндфул-підхід є перспективною методикою, яка здатна значно підвищити ефективність професійної діяльності соціальних педагогів, сприяючи їхньому емоційному благополуччю, зниженню рівня стресу та покращенню результатів роботи з клієнтами, особливо з уразливими категоріями населення [10, с. 151].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Майндфул-підхід є ефективним інструментом розвитку стійкості до стресів у професійній діяльності соціальних педагогів. Його використання сприяє підвищенню емоційного благополуччя, покращенню здатності контролювати реакції на стрес, а також ефективнішій взаємодії з клієнтами. Практики усвідомленості допомагають педагогам зосереджуватися на поточному моменті, уникати вигорання й забезпечувати гармонійний баланс між професійним та особистим життям. Крім того, використання майндфул-методик у роботі з клієнтами дає змогу соціальним педагогам сприяти покращенню психосоціального стану підопічних, знижуючи рівень їхнього стресу та формуючи позитивні життєві стратегії.

Попри значні переваги, інтеграція майндфул-підходу вимагає подолання низки викликів, зокрема таких, як брак часу, опір змінам і необхідність спеціального навчання. Це вказує на важливість розробки адаптованих програм навчання майндфул-практикам для соціальних педагогів, які б враховували їхню завантаженість і специфіку роботи. Перспективи подальших досліджень у цій сфері передбачає аналіз впливу майндфул-підходу на різні аспекти професійної діяльності соціальних педагогів, розробку інтеграційних моделей для навчальних і практичних програм, а також вивчення довгострокового впливу усвідомленості на емоційний та професійний стан фахівців.

Таким чином, майндфул-підхід не лише сприяє підвищенню стресостійкості та професійної ефективності соціальних педагогів, але й відкриває нові можливості для розширення їхньої професійної компетентності та покращення психосоціальної підтримки клієнтів. Це підкреслює необхідність його подальшого вивчення і впровадження в професійну підготовку та діяльність соціальних педагогів.

Список літератури:

1. Абрамов В. В. Уявлення про психологічне благополуччя у третій хвилі когнітивно-поведінкової психотерапії. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я*. 2020. С. 7–10.
2. Бондаренко Л. О., Твердохвалова Ю. Л. Навички майндфулнес в освітньому просторі. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28 жовт. 2022 р.)*. Львів, 2022. С. 32–36.
3. Когут О. О. Матриця розвитку стресостійкості особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія*. 2021. № 12. С. 108–113.
4. Масловська М., Гаврилькевич В. Теоретичний огляд концепції стресостійкості. *Psychology Travelogs*. 2024. № 4. С. 210–221.
5. Міщенко М., Батяшова Є. Майндфулнес техніки для розвитку життєстійкості в умовах війни. *Психологічний журнал*. 2024. № 12. С. 130–136.
6. Мотрук Т. О. Практика Майндфулнес у психотерапевтичній практиці. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*. 2023. № 2. С. 30–34.
7. Присакар В. В., Козак Р. В. Соціально-педагогічні аспекти міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2023. № 1. С. 38–42.
8. Семигіна Т., Столярик О. Використання технік майндфулнес у соціальній роботі: рефлексія досвіду. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 5. С. 67–75. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.5.9>.
9. Тептюк Ю. Розвиток стресостійкості соціальних працівників: від результатів експерименту до методичних рекомендацій. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. № 4. С. 89–96.
10. Фурман В. В., Рева О. М. Психологічні особливості управління стресом в умовах суспільних трансформацій. *Габітус*. 2021. № 27. С. 151–155.
11. Holz N.E., Tost H., Meyer-Lindenberg A. Resilience and the brain: a key role for regulatory circuits linked to social stress and support. *Molecular psychiatry*. 2020. № 25 (2). P. 379–396.
12. Schuman-Olivier Z., Trombka M., Lovas D.A., Brewer J.A., Vago D.R., Gawande R., ... & Fulwiler C. Mindfulness and behavior change. *Harvard review of psychiatry*. 2020. № 28 (6). P. 371–394.
13. Tkachenko N.V., Khukhlaev O.E. Mindfulness in intercultural communication: A qualitative analysis experience. *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*. 2022. № 19 (1). P. 110–127.
14. Vonderlin R., Biermann M., Bohus M., Lyssenko L. Mindfulness-based programs in the workplace: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Mindfulness*. 2020. № 11. P. 1579–1598.

References:

1. Abramov, V.V. (2020). Uiyavlennia pro psykhologichne blahopoluchchia u tretii khvyli kohnityvno-povedinkovoi psykhoterapii [Concepts of psychological well-being in the third wave of cognitive-behavioral psychotherapy]. *Osobystisni ta sytuatyvni determinanty zdorovia*, 7–10 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, L.O., & Tverdokhvalova, Yu.L. (2022). Navychky maindfulnes v osvithnomu prostori [Mindfulness skills in the educational space]. *Psykhichne zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi: zb. materialiv VII vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 28 zhovt. 2022 r.)*. Lviv, 32–36 [in Ukrainian].
3. Kohut, O.O. (2021). Matrytsia rozvytku stresostiikosti osobystosti [Matrix of development of stress resistance of the individual]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Psykhologhiia*, № 12, 108–113 [in Ukrainian].
4. Maslovska, M., & Havrylkevych, V. (2024). Teoretychnyi ohliad kontseptsii stresostiikosti [Theoretical review of the concept of stress resistance]. *Psychology Travelogs*, № 4, 210–221 [in Ukrainian].
5. Mishchenko, M., & Batiashova, Ye. (2024). Maindfulnes tekhniky dlia rozvytku zhyttestiikosti v umovakh viiny [Mindfulness techniques for developing resilience in wartime]. *Psykhologichnyi zhurnal*, № 12, 130–136 [in Ukrainian].
6. Motruk, T.O. (2023). Praktyka Maindfulnes u psykhoterapevtychnii praktytsi [Mindfulness practice in psychotherapeutic practice]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Serii: Psykhologhiia*, № 2, 30–34 [in Ukrainian].
7. Prysakar, V.V., & Kozak, R.V. (2023). Sotsialno-pedahohichni aspekty mizhkulturnoi komunikatsii u praktytsi sotsialnoi roboty [Socio-pedagogical aspects of intercultural communication in the practice of social work]. *Sotsialna robota ta psykhologhiia: osvita i nauka*, № 1, 38–42 [in Ukrainian].
8. Semyhina, T., & Stoliaryk, O. (2022). Vykorystannia tekhnik maindfulnes u sotsialni roboti: refleksiia dosvidu [The use of mindfulness techniques in social work: reflection on experience]. *Vvichlyvist. Humanitas*, № 5, 67–75, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.5.9> [in Ukrainian].
9. Teptiuk, Yu. (2020). Rozvytok stresostiikosti sotsialnykh pratsivnykiv: vid rezultativ eksperymentu do metodychnykh rekomendatsii [Development of stress resistance of social workers: from experimental results to methodological recommendations]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, № 4, 89–96 [in Ukrainian].
10. Furman, V.V., & Reva, O.M. (2021). Psykhologichni osoblyvosti upravlinnia stresom v umovakh suspilnykh transformatsii [Psychological features of stress management in the context of social transformations]. *Habitus*, № 27, 151–155 [in Ukrainian].
11. Holz, N.E., Tost, H., & Meyer-Lindenberg, A. (2020). Resilience and the brain: a key role for regulatory circuits linked to social stress and support. *Molecular psychiatry*, № 25 (2), 379–396.

12. Schuman-Olivier, Z., Trombka, M., Lovas, D.A., Brewer, J.A., Vago D.R., Gawande, R., ... & Fulwiler, C. (2020). Mindfulness and behavior change. *Harvard review of psychiatry*, № 28 (6), 371–394.
13. Tkachenko, N.V., & Khukhlaev, O.E. (2022). Mindfulness in intercultural communication: A qualitative analysis experience. *RUDN Journal of Psychology and Pedagogy*, № 19 (1), 110–127.
14. Vonderlin, R., Biermann, M., Bohus, M., & Lyssenko, L. (2020). Mindfulness-based programs in the workplace: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Mindfulness*, № 11, 1579–1598.

УДК 378.4.016:930.2

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-11>

Скрипник Анатолій Юрійович

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
skranat@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-3812-918X

Михайлик Артур Олександрович

кандидат історичних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
skranat@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

ПСИХОЛОГІЧНА МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАСІБ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

У статті розглянуто зародження, розвиток і сучасний стан вивчення одного з важливих психологічних явищ у сучасній освіті – мотивацію учнів до навчання. Показано, що мотиваційна сфера є досить динамічною і піддається змінам. З'ясовано, що усвідомлення мотивації може використовуватися з метою саморегуляції поведінки через актуалізацію певних мотивів, зміну їхньої ієрархії, залучення додаткових мотивів та керуючись власною поведінкою. Вивчення проблем мотивації є цілісним комплексом, який охоплює проблематику активації, стимулювання, управління та реалізації спонукань.

Вступ. Сучасні реалії, зокрема через тотальне поширення інформаційних технологій у всі сфери життя та вплив на формування свідомості молодшої людини інтернет-ресурсів, соціальних мереж і блогосфери, негативно відбиваються на мотивації під час навчання. Серед учнів молодшого та середнього шкільного віку вона перебуває на досить низькому рівні або взагалі відсутня. Таким чином, цей фактор став досить великою проблемою сучасної української школи, адже на початку навчання у школярів закладаються зерна бажання навчатися, цікавість до самого процесу навчання, відповідальність, а також самостійність до опрацювання матеріалу. На жаль, школярі дуже швидко втрачають через певний період перебування у школі мотивацію до навчання.

Мета дослідження – окреслити та систематизувати історіографію проблеми визначення дефініцій понять «мотив» і «мотивація»; науково обґрунтувати еволюцію досліджень з урахуванням психолого-педагогічних умов і педагогічних засобів формування мотивації у школярів до навчання.

Результати. У статті зроблено науковий огляд праць представників різних психологічних шкіл і напрямів, які займалися проблематикою мотивації в освіті та суспільстві. Окреслено сучасні пріоритетні вектори теоретичних і практичних дослідів науковців та їх результатів.

Ключові слова: мотивація, мотив, навчання, освіта, учні, дослідження.

Skrypnyk Anatolii Yuriiiovych

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

Mykhailyk Artur Oleksandrovych

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Professional
and Special Education,
Educational and Rehabilitation Institution
of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute”

THE HISTORY OF DEFINING THE CONCEPTS OF “MOTIVATION” AND “MOTIVE” AS PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT IN STUDYING

The paper considers origin, development and current state of one of the significant concepts in psychology – pupils' motivation to study. The sphere of motivation is dynamic and subject to changes. Motivation as a considered process can be used in order to behavioral self-regulation via certain motives, transformation of their hierarchy, application of optional motives, and in view of behaviour. Problems of motivation study constitute a research sphere comprising activation, stimulating, regulation, and realization of urges.

Introduction. Contemporary realia, via total spread of information technologies in all spheres of life in particular and the influence of Internet resources, social networks and blogs on the formation of consciousness of a young person have a negative impact on learning motivation. Pupils of elementary and middle school are especially low motivated. The problem has become significant as far

as the initial stage of education is responsible for the original attitude towards learning, knowledge acquisition, self-study and material search. Unfortunately, schoolchildren lose motivation to studying within a short period.

The research objectives: to single out and systematize the historic background of the concepts “motive” and “motivation” definitions, to present the scholarly approaches evolution considering psychological and pedagogical surrounding and educational tools of motivation formation.

Results. The paper presents the analytical survey of different psychological scholarly trends and approaches involved in the research of motivation in education and society. It interprets the contemporary directions of theoretical and practical experience in the field as well as the results.

Key words: *motivation, motive, learning, education, pupils, research.*

Вступ. Зараз наявність у громадян належної базової та фахової освіти, а також усвідомлення та готовності до навчання впродовж всього життя є важливим чинником соціально-економічного поступу будь-якої держави. Тому сучасна українська школа має створити належні психолого-педагогічні умови для розвитку й подальшої самореалізації майбутньої особистості, а в перспективі – забезпечити формування нових поколінь українців, які мають бути готові взяти на себе подальший розвиток Української держави. Проте без створення дієздатної системи підготовки дітей до цілеспрямованого навчання, формування мотивації до навчальної діяльності й опанування знань зміст освіти не може бути ефективним.

За таких умов актуальним завданням для науковців і педагогів-практиків є вивчення проблеми мотивації до навчання, оскільки вона є одним з найбільш важливих і необхідних його компонентів.

Мета та завдання статті. З огляду на важливість зазначеного питання його наукове вирішення намагалися знайти не одне покоління дослідників. Метою статті є вивчення наявної національної історіографічної бази, а також підходи і трактування науковцями понять «мотив» і «мотивація». Доцільно також проаналізувати психолого-педагогічні джерела, розкрити вікові особливості мотивації навчання у працях провідних вчених, піддати аналізу діяльність і погляди фахівців у царині теоретичних рекомендацій щодо подолання такого явища, як зниження інтересу до навчання, та виокремити психолого-педагогічний інструментарій формування мотивації в учасників навчального процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мотиваційна сфера особистості – досить глибоке поняття, але його структура передбачає цілу низку мотивів. Завдяки ним виражаються індивідуальні психологічні особливості, її взаємодія з оточуючими, її діяльність і загальний прояв як індивіда. Таким чином, варто розглядати мотивацію як двобічний елемент навчального процесу, а саме: по-перше, це мотивація вчителя (викладача) до процесу своєї професійної діяльності; по-друге – мотивація учня (студента) до засвоєння знань.

«Мотив» у психології та педагогіці – це внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії.

«Мотивація» – це система спонукань, які зумовлюють активність учня й визначають її спрямованість.

Втрата інтересу до навчання, без сумніву, негативно вплине на формування особистості молодшої людини. Відсутність цілеспрямованості, бажання вчитися й отримувати нові знання неминуче при-

зводить до негативних наслідків у майбутньому. Отже, перед нами проблема, яка турбувала і продовжує турбувати науковців, якій приділяється значна увага у працях сучасних українських та зарубіжних фахівців.

Огляд енциклопедичної та спеціальної літератури із цієї проблеми дав змогу виділити й узагальнити основні етапи розробки та вивчення запропонованої теми. Особливістю є те, що ці поняття дослідники аналізували з різних кутів і позицій, часто розглядаючи мотивацію як психологічне явище.

«Психологічна енциклопедія» надає таке визначення поняття «мотивація»: це «система мотивів або стимулів, спонука людської поведінки та діяльності» [1, с. 215]. В «Українському педагогічному словнику» поняття «мотивація» розглядається як «система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки» [2, с. 176]. У «Психологічному тлумачному словнику» «мотивація» трактується як «сукупність стійких мотивів, спонук, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності особистості, її поведінки» [3, с. 155].

Окреслення меж понятійної сфери аналізованого психологічного явища дало можливість фахівцям здійснювати подальшу розробку на теоретичному та практичному рівнях.

Для радянського періоду характерне стимулювання мотивації учнів до навчання за допомогою ідеологічних засад і догм. Аналіз психолого-педагогічних джерел 70–90-х рр. ХХ ст. дає змогу зробити такий висновок. Загальні потреби та мотивація людської діяльності в радянському суспільстві стали полем наукових інтересів О. Леонтєва. У своїй теорії діяльності він вживає термін «мотив» як щось об'єктивне, у чому ця потреба виражається або конкретизується, за яких умов і відповідно до якої діяльності. А тому розуміння «мотиву» набуває «предметної потреби» й виражається як внутрішній мотив особистості відповідно до певної діяльності. У галузі освітньої діяльності працювали М. Алексєєва та М. Матюхін, які намагалися обґрунтувати мотивацію до навчання радянських школярів, тісно пов'язуючи її з офіційною комуністичною ідеологією [4, с. 61]. В. Асєєв зазначав, що в людини, яка формується як особистість, закладені мотиваційні резерви, які важливо вчасно розкрити й використати для особистого зростання та блага всього суспільства [5, с. 5].

Після здобуття Україною незалежності питання психологічної мотивації до навчання зустрічаємо у статтях групи авторів на чолі з М. Варієм, які намагалися сформулювати нові мотивації навчання шко-

лярів у зв'язку з реформуванням і частковими змінами в системі радянської освіти у 80-х рр. ХХ ст. Вчені тлумачили мотив як «все, що спонукає активність дитини» [6, с. 114], відносячи до згаданого поняття не тільки предмети об'єктивної дійсності і явища свідомості, але й потреби. Вони зазначають, що «мотив» досить складно розглядати як певний «об'єктивний предмет». Адже потреба у виконанні поставленого завдання вчителем може мати різні мотиви. Для когось з учнів важлива похвала вчителя, обіцяний подарунок від батьків або зацікавленість до самого процесу виконання завдання. А тому поняття «мотив» є досить складним і багатовимірним.

Так, П. М'ясоїд, характеризує мотив як свідомий стимул, вважає, що він у своїй конкретній змістовності формується в міру того, як людина враховує, оцінює, зважає обставини, у яких перебуває, і усвідомлює мету, яка з'являється перед нею [7, с. 234]. Для учасників навчального процесу характерним є те, що усвідомлений мотив, як стимул до навчання, є ще не сформованим, адже зміна ігрової діяльності на навчальну потребує процесу адаптації. Н. Каньоса погоджувався з думкою П. М'ясоїда та вважав, що мотивом учинку є «той стимул, що приводить до його завершення» [8, с. 333].

Фундатор сучасної психологічної науки в Україні, засновник Інституту психології, академік Г. Костюк вважав, що будь-яка діяльність людини завжди полімотивована, тобто її зумовлюють і підтримують різні мотиви. А ієрархія цих мотивів досить стихійно складається впродовж розвитку особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників [9, с. 204].

Його послідовник, директор Інституту психології імені Г. Костюка академік С. Максименко з позицій генетичної психології розглядає особистість у всіх проявах. Її витoki, структурні компоненти, мотивації та внутрішній світ. Одним із джерел розвитку особистості є навчання, у процесі якого індивід має використовувати власну життєву енергію і силу [10, с. 177].

С. Підлісна вважає, що розвиток особистості школяра в молодшому шкільному віці відбувається насамперед у сфері провідної на певному етапі онтогенезу діяльності, а саме учбової. Основною закономірністю розвитку впродовж навчання є зміна соціальної позиції на соціальну позицію школяра. Але характерним є і те, що передусім зберігається потреба у грі. Ігрова діяльність має велике значення для розвитку спонукальної сфери учня, у тому числі й для розвитку свідомого бажання вчитися [11, с. 82].

На думку Т. Грабовської та О. Киричука, мотив є одним з основних рушіїв активності. У навчальній діяльності переважають пізнавальні мотиви, які спонукають здобувати нові знання [12, с. 13].

С. Занюк у своєму навчальному посібнику, присвяченому психології мотивації, звертає увагу на самоорганізацію учнів як невід'ємний компонент комплексної системи педагогічного впливу, що передбачає самонавчання, самоуправління, самоконтроль і самооцінку. Всі ці складники є позитивним наслідком свідомої вмотивованості [13, с. 59].

В. Климчук за результатами власних емпіричних досліджень виявив три рівні розвитку внутрішньої мотивації: ситуативний, ситуативно-ціннісний і суб'єктно-ціннісний. Розвиток внутрішньої мотивації в рамках його моделі полягає у поступовому переході від ситуативного до суб'єктно-ціннісного рівня. Рух по цих рівнях забезпечується досвідом внутрішньо мотивованої поведінки й переходом набутих поведінкових стратегій до ціннісної сфери. Процес такого розвитку супроводжується низкою феноменів, які мають відношення переважно до змін у ціннісній сфері особистості [14, с. 74].

Т. Гладіш вважає, що протиріччя між необхідністю здійснювати учнями навчальну діяльність у повному обсязі та відсутністю в них внутрішньої потреби до навчання є актуальною проблемою сучасної освіти. Отже, постає важливе завдання – дослідити й науково обґрунтувати основи формування мотивації навчальної діяльності учнів [15, с. 150–152].

В. Шищенко розглядає мотиваційний компонент навчання в загальній структурі навчального процесу в сучасній школі. З вивченням та узагальненням поглядів дослідників із різних галузей науки (філософії, психології, педагогіки) приходить усвідомлення важливості позитивної мотивації до навчання та пізнавального пошуку. Дослідниця вважає, що негативне ставлення до навчання може бути викликане низкою суб'єктивних причин, що пов'язані з особливостями самих школярів. А саме це відсутність навчальних, наукових, професійних інтересів, нехтування необхідністю широкої освіти, збіднені ідеали, домінація матеріальних потреб [16, с. 150; 156].

Питанню мотивації до навчання з молодого віку присвячено публікації Н. Ібряшкіна [17] і В. Калюшина [18]. На їх думку, головним завданням сучасного педагога є створення умов, за яких кожен учень мав би змогу навчатися самостійно здобувати необхідну інформацію, використовуючи її для власного розвитку та вирішення проблем самореалізації [19, с. 56].

Л. Мар'яненко вважає позитивний психологічний тандем учителя й учня запорукою формування ціннісних орієнтирів у навчанні. У такого вчителя учень може відчувати, що значить бути собою, може спробувати проявити себе нестандартно, по-новому. Отже, такий учень починає внутрішньо «рухатися до творчості», а позитивна особистісна взаємодія вчителя з учнем у процесі виявлення творчих здібностей стає ключовим моментом у формуванні мотивації до навчального процесу [20, с. 47].

2019 р. С. Грущенко уклав бібліографічний покажчик, який містить перелік наукової літератури з мотивації до навчальної діяльності, що розміщений в електронному каталозі та фонді наукової бібліотеки ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Видання містить 374 позиції статей і монографій та іменний покажчик авторів, що значно спрощує і робить більш зручним користування довідником [21].

Серед останніх досліджень відзначимо публікацію І. Андрущак, присвячену мотивації навчальної

діяльності учнів як педагогічній проблемі. Учений доходить висновку, що важлива роль у її формуванні відводиться вчителю, зокрема тим стосункам, які склалися між ним і кожним учнем [22].

Природно, що чимало науковців розглядають потребу як активність до будь-якої діяльності. На думку Ю. Кушніра, «те, що, відображаючись у голові людини, спонукає діяльність, спрямовує її на задоволення певної потреби, називається мотивом цієї діяльності» [23, с. 45]. На думку вченого, мотивами до будь-якої діяльності можуть бути інтерес, бажання й усвідомлення чогось важливого.

Спираючись на висновки науковців, маємо підстави розглядати процес навчання як потребу для кожного учня через формування мотивації до цього процесу. Різні бачення, інтерпретації та підходи до мотиву об'єднав і систематизував В. Семиченко. Учений структурував це поняття та виділив його основні ознаки: мотив як спонукання; мотив як потреба; мотив як намір; мотив як ціль; мотив як стан; мотив як оцінювання; мотив як емоції; мотив як стійкі властивості особистості; мотив як першо-причина активності [24].

Як бачимо, «мотивація», одне з базових глибинних понять у психології, досі не отримало однозначного розуміння й тлумачення серед наукових шкіл і напрямів. Так, С. Максименко вважає, що мотивація є багатовимірним утворенням окремих мотивів, потреб, цілей, намірів, інтересів, ідеалів, цінностей. Науковець розглядає навчальну мотивацію як взаємопов'язану структуру з низки спонук, які в процесі діяльності школярів можуть змінюватися. А тому формування мотивації розглядається як цілісна мотиваційна сфера школяра [25, с. 98].

С. Занюк зазначає, що мотивацією можуть бути не тільки чинники, але й такі ситуативні елементи, як вплив оточення, певні ситуації, специфіка діяльності тощо. Вони можуть бути мінливими й динамічними, а також впливають на активність особистості загалом [13]. Це підтвердження ми знаходимо в навчальній діяльності школярів, адже для багатьох із них успіхи однокласників і бажання бути найкращим є ефективною мотивацією.

Більшість науковців також виокремлюють два головні компоненти мотивації: процесуальний і результативний.

Процесуальний компонент супроводжує весь процес навчальної діяльності. Він лежить в основі самої діяльності, на ньому будується сам зміст навчання. Дитина навчається писати, рахувати, читати, із часом виконувати більш складні логічні завдання. Школяр включається в процес усвідомленого сприймання, засвоєння та відтворення знань і навичок. І багатьох із них він захоплює повністю. Але, як і будь-який процес, він потребує результату. Тому результативний компонент посідає важливе місце в навчанні, адже потрібно подолати багато труднощів, щоб досягнути відповідного результату.

Результативна мотиваційна настанова дуже часто відіграє провідну роль у школярів для досягнення своєї цілі. Дуже багато дітей під

час навчання спрямовують свої зусилля саме на результат, а не на процес. Ми вважаємо, що це правильний підхід у формуванні мотивації до навчання. Зусилля вчителів і батьків повинні бути спрямовані саме на формування процесуального компонента навчання. Школярі повинні отримувати задоволення не тільки від результату, але й від процесу. Головним завданням вчителів є створення всіх умов для ефективного навчання, підтримування інтересу та створення мотивації успіху завдяки засвоєнню знань, умінь і навичок. Завдяки усвідомленню мотиви набувають функції особистісного смислу, відбувається їхнє зрушення на свідомі цілі, підпорядкування об'єктивній логіці завдань. Саме про це йдеться в короткому психологічному словнику за редакцією В. Войтка: «Мотивація – це система мотивів, що визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини» [26, с. 113].

Отже, аналіз наукових джерел, створених національними дослідниками, дає змогу зробити висновок, що мотив є складним психологічним утворенням, завдяки якому людина вчиняє свідомі дії, для яких підґрунтям є збудження, активність, мотив є також кінцевим продуктом психічної діяльності в досягненні вибраної мети.

Зміст поняття мотиву та потреби розглядали у своїх працях європейські й американські фахівці.

Ж. Ньюттен у своїй концепції «духовної людини», яка спирається на одну з основних ідей – взаємодію індивіда із середовищем, зазначає, що рушійною силою рівноваги, до досягнення якої постійно прагне людина, є мотивація [27].

Д. Мак-Клелланд із групою колег вивчав людські спонукання. Результатом цих досліджень стала теорія мотивації, або «теорія трьох потреб», у якій базову складову відігравали три її елементи. Це мотивація досягнення (прагнення домогтися найкращого розв'язання складних проблем) – потреба в успішності; мотивація причетності (потреба налагоджувати гарні стосунки з оточуючими людьми) – потреба у приналежності; мотивація влади (прагнення впливати на поведінку інших) – потреба у владі [28; 29].

А. Маслоу (Абрам Маслоу) обґрунтував і розвинув теорію мотивації і поведінки споживачів, яка знайшла широке застосування в економіці [30, с. 430].

Дослідники А. Вотерман, Е. Десі, Д. Каннеман, Р. Раян звернули увагу на те, що важливим мотивом розвитку особистості є психологічне благополуччя, яке забезпечується не тільки внутрішнім, фізичним і психічним благополуччям, але й станом духовно-морального здоров'я та соціального середовища [6, с. 448].

Сучасні дослідниці А. Махо та А. Курані вважають, що найважливішим і основним фактором, який впливає на мотивацію учня до навчання, є вплив вчителя [31, с. 175].

Висновки та пропозиції. Аналіз психолого-педагогічних джерел дав змогу констатувати, що термін у широкому значенні використовується в усіх галузях

психології і педагогіки, які досліджують причини та механізми цілеспрямованої поведінки особистості як у процесі навчальної, так і під час професійної діяльності.

Поняття мотивації є надзвичайно багатогранним, і його можна розглядати з позицій різних наукових підходів та з різними аспектами щодо діяльності особистості. Мотивація – це є сукупність спонук, мотивів, інтересів, прагнень, цілей, мотиваційних настанов, які є рушійною цілеспрямованою силою розвитку особистості. Мотивацію слугує джерелом активності, що охоплює як один мотив або спонуку,

так і декілька, що взаємопов'язані в межах конкретної діяльності.

«Мотивація» є ширшим поняттям, ніж «мотив», і сприймається як сукупність збуджень, що спонукають людину до активності й визначають систему факторів, що детермінують поведінку (потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо). Мотивація є процесом, який стимулює та підтримує активну поведінку на певному рівні.

Мотив і мотивація є базовими поняттями, що використовуються для пояснення рушійних сил поведінки, діяльності людини.

Список літератури:

1. Психологічна енциклопедія / за ред. О. М. Степанова. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
3. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / під кер. В. Б. Шапаря. Харків, 2009. 672 с.
4. Алексєєва М. І. Мотиви навчання учнів. Київ : Радянська школа, 1974. 120 с.
5. Асеев В. Г. Мотивационные резервы человека. *Психологический журнал*. 1987. Т. 8. № 5. С. 3–12.
6. Варій М. Й. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
7. М'ясоїд П. А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. Київ : Либідь, 2016. 560 с.
8. Каньоса Н. Г. Мотивація як внутрішній чинник розвитку професіоналізму особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 333–344.
9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Наукова думка, 1989. 264 с.
10. Максименко С. Д. Генетична психологія учіння людини : монографія. Київ : Слово, 2017. 206 с.
11. Підлісна С. В. Учбова діяльність як провідний чинник розвитку особистості молодшого школяра. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (64), Вип. 154, 2018. С. 82.
12. Грабовська Т., Киричук О. Формування позитивної мотивації діяльності особистості. *Рідна школа*. 2002. № 4 (867). С. 12–14.
13. Занюк С. С. Психологія мотивації : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. С. 59.
14. Климчук В. О. Феномени розвитку внутрішньої мотивації. *Соціальна психологія*. 2008. № 6 (32). С. 70–77.
15. Гладиш Т. Формування мотивів і мотивації навчально-пізнавальної діяльності як психолого-педагогічна проблема. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6 (1). С. 150–155.
16. Шищенко В. О. Формування в молодших школярів позитивної мотивації до навчально-пізнавальної діяльності. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2016. Вип. 39. С. 150; 156.
17. Ібряшкін Н. Формування у дитини позитивного ставлення до навчання. *Початкова школа*. 2010. № 5. С. 55–56.
18. Калошин В. Як розвивати інтерес дитини? *Початкова школа*. 2012. № 7. С. 59–61.
19. Калошин В. Як виконується головне завдання школи. *Початкова школа*, 2013. № 7. С. 54–56.
20. Мар'яненко Л. Особливості формування вчителем творчого компоненту пізнавальної діяльності учня з позицій гуманістичної психології. *Український психолого-педагогічний збірник*. 2020. № 20. С. 47–54.
21. Грущенко С. І. Мотивація як фактор успіху навчальної діяльності. Рекомендаційний бібліографічний покажчик. Харків : ХНПУ, 2019. 40 с.
22. Андрушак І. Мотивація навчальної діяльності учнів як педагогічна проблем. *Педагогічний вісник Поділля*. 2022, № 3. С. 2–3.
23. Кушнір Ю. В. Психодіагностика для студентів-соціологів. Донецьк : КиЦ, 2012. 346 с.
24. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.
25. Максименко С. Д. Генетична психологія учіння людини : монографія. Київ : Слово, 2017. 206 с.
26. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 215 с.
27. Nuttin J. Motivation, planning, and action. A relational theory of behavior dynamics: Transl. – Leuven: Leuven University Press; Hills. (NJ): Erlbaum, 1984. 251 p.
28. McClelland David C. Human motivation. Cambridge; New York : Cambridge University Press. 1987. 663 p.
29. McClelland, David C. and Eric W Johnson. Learning to Achieve. Glenview, Illinois: Scotti. Foresman & Co., 1984.
30. Гірностай П. Маслоу Абрахам Гарольд. Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 430.
31. Muho A., Kurani A. Components of Motivation to Learn from a Psychological Perspective. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2013. № 4. С. 173–181.

References:

1. Stepanov, O.M. (Ed.). (2006). *Psykhologichna entsyklopediia* [Psychological Encyclopedia]. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Shapar, V.B. (Ed.). (2009). *Psykhologichnyi tлумachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv* [Psychological Explanatory Dictionary of the Latest Terms]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Alekseeva, M.I. (1974). *Motyvy navchannia uchniv* [Motives of Students' Learning]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
5. Aseev, V.G. (1987). *Motivatsionnye rezervy cheloveka* [Motivational Reserves of a Person]. *Psykhologicheskyy zhurnal*, 8 (5), 3–12 [in Ukrainian].
6. Varii, M.Y. (2007). *Zahalna psykhologhiia: navchalnyi posibnyk* [General Psychology: Textbook]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
7. Miasoid, P.A. (2016). *Psykhologichne piznannia: istoriia, lohika, psykhologhiia* [Psychological Cognition: History, Logic, Psychology]. Kyiv: Lybid.
8. Kanyosa, N.H. (2012). *Motyvatsiia yak vnutrishnii chynnyk rozvytku profesiinalizmu osobystosti* [Motivation as an Internal Factor in the Development of Professionalism]. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 18, 333–344 [in Ukrainian].
9. Kostiuk, H.S. (1989). *Navchalno-vykhovnyi protses i psykhologichnyi rozvytok osobystosti* [Educational Process and Psychological Development of the Personality]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Maksymenko, S.D. (2017). *Henetychna psykhologhiia uchninnia liudyny: monohrafiia* [Genetic Psychology of Human Learning: Monograph]. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
11. Pidlisna, S.V. (2018). *Uchbova diialnist yak providnyi chynnyk rozvytku osobystosti molodshoho shkoliaria* [Learning Activity as a Leading Factor in the Development of Junior Schoolchildren's Personality]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (64). Issue 154, p. 82 [in Ukrainian].
12. Hrabovska, T., & Kyrychuk, O. (2002). *Formuvannia pozytyvnoi motyvatsii diialnosti osobystosti* [Formation of Positive Activity Motivation]. *Ridna shkola*, 4 (867), 12–14 [in Ukrainian].
13. Zaniuk, S.S. (2002). *Psykhologhiia motyvatsii: navchalnyi posibnyk* [Psychology of Motivation: Textbook]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
14. Klymchuk, V.O. (2008). *Fenomeny rozvytku vnutrishnoi motyvatsii* [Phenomena of Internal Motivation Development]. *Sotsialna psykhologhiia*, 6 (32), 70–77 [in Ukrainian].
15. Hladysh, T. (2012). *Formuvannia motyvatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti yak psykhologichna problema* [Formation of Learning Motivation as a Psychological Problem]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 6 (1), 150–155 [in Ukrainian].
16. Shyshenko, V.O. (2016). *Formuvannia pozytyvnoi motyvatsii u molodshykh shkoliariv* [Formation of Positive Motivation in Junior Schoolchildren]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*, 39, 150, 156 [in Ukrainian].
17. Ibrashkin, N. (2010). *Formuvannia pozytyvnoho stavlennia do navchannia* [Formation of Positive Attitude to Learning]. *Pochatkova shkola*, 5, 55–56 [in Ukrainian].
18. Kaloshyn, V. (2012). *Yak rozvyvaty interes dytyny?* [How to Develop a Child's Interest?]. *Pochatkova shkola*, 7, 59–61 [in Ukrainian].
19. Kaloshyn, V. (2013). *Yak vykonuietsia holovne zavdannya shkoly* [How the School's Main Task is Performed]. *Pochatkova shkola*, 7, 54–56 [in Ukrainian].
20. Mariianenko, L. (2020). *Osoblyvosti formuvannia tvorchoho komponentu piznavalnoi diialnosti* [Features of Forming the Creative Component of Cognitive Activity]. *Ukrainskyi psykholog-pedahohichnyi zbirnyk*, 20, 47–54 [in Ukrainian].
21. Hrushchenko, S.I. (2019). *Motyvatsiia yak faktor uspikhu navchalnoi diialnosti* [Motivation as a Factor in Educational Success]. Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian].
22. Andrushchak, I. (2022). *Motyvatsiia navchalnoi diialnosti yak pedahohichna problema* [Motivation of Learning as a Pedagogical Problem]. *Pedahohichnyi visnyk Podillia*, 3, 2–3 [in Ukrainian].
23. Kushnir, Yu.V. (2012). *Psykhodiahnostyka dlia studentiv-sotsiologiv* [Psychodiagnostics for Sociology Students]. Donetsk: KTs [in Ukrainian].
24. Semychenko, V.A. (2004). *Psykhologhiia pedahohichnoi diialnosti* [Psychology of Pedagogical Activity]. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
25. Maksymenko, S.D. (2017). *Henetychna psykhologhiia uchninnia liudyny: monohrafiia* [Genetic Psychology of Human Learning: Monograph]. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
26. Voitko, V.I. (Ed.). (1982). *Psykhologichnyi slovnyk* [Psychological Dictionary]. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
27. Nuttin, J. (1984). *Motivation, Planning, and Action. A Relational Theory of Behavior Dynamics*. Leuven: Leuven University Press; Hills, NJ: Erlbaum.
28. McClelland, D.C. (1987). *Human Motivation*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
29. McClelland, D.C., & Johnson, E.W. (1984). *Learning to Achieve*. Glenview, Illinois: Scotti, Foresman & Co.
30. Hirnostai, P. (2011). *Maslou Abraham Harol'd* [Maslow Abraham Harold]. *Politychna entsyklopediia*, Kyiv: Parlament'ske vydavnytstvo, 430.
31. Muho, A., & Kurani, A. (2013). *Components of Motivation to Learn from a Psychological Perspective*. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 4, 173–181.

НОТАТКИ

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЯ:
ОСВІТА І НАУКА**

Випуск 1

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Підписано до друку 30.12.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,3. Зам. № 0325/249
Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.